

COLOCVIUL NAȚIONAL LECTURI IN MEMORIAM ACAD. SILVIU BEREJAN

INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„BOGDAN PETRICEICU-HASDEU”

MINISTERUL EDUCAȚIEI, CULTURII ȘI CERCETĂRII

*Lecturi in memoriam
acad. Silviu Berejan*

Chișinău • 2020

**INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„BOGDAN PETRICEICU-HASDEU”
MINISTERUL EDUCAȚIEI, CULTURII ȘI CERCETĂRII**

MATERIALELE COLOCVIULUI ȘTIINȚIFIC NAȚIONAL

LECTURI *IN MEMORIAM*

ACAD. SILVIU BEREJAN

(volumul IV)

Chișinău, 12 noiembrie 2019

Coordonator: dr. FELICIA CENUȘĂ

Chișinău, 2020

CZU

Lucrarea a fost recomandată pentru tipar de Consiliul științific al Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al MECC, proces-verbal nr. 10 din 24 decembrie 2019.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții:

Lecturi in memoriam acad. Silviu Berejan. Colocviul științific național, (2019; Chișinău). Materialele colocviului științific național *Lecturi in memoriam acad. Silviu Berejan*, Chișinău, 12 noiembrie 2019: [în vol.] / coord.: dr. FELICIA CENUȘĂ. – Chișinău: Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, 2020 (Tipogr. „Pro Libra”). – ISBN 978-9975-3392-0-9.

Vol. 4. – 2020. – 113 p. – Antetit: Min. Educației, Culturii și Cercet., Inst. de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”. – Rez.: lb. rom., engl. – Referințe bibliogr. la sfârșitul art. – 40 ex. – ISBN 978-9975-3392-1-6.

CZU 80/81+821.09(082)

L37

Procesare computerizată: GALINA PRODAN

Editura PRO LIBRA

Materialele publicate în acest volum reflectă punctul de vedere al autorilor. Responsabilitatea pentru conținutul fiecărui articol aparține în exclusivitate semnatarului.

S U M A R

PREFAȚĂ	5
VASILE BAHNARU , <i>Ce este paronimia? sau locul paronimiei în sistemul fenomenelor lexico-semantică</i>	7
SERGIU COGUT , <i>Corin Braga – promotor marcant al arhetipologiei în spațiul românesc</i>	19
TUDOR COLAC , <i>Cheia lui Oedip și ghicitoarea universală</i>	28
VIORICA COSTIN, EUGENIA MINCU , <i>Sinonimia în terminologia medicală</i>	37
CRISTINA DICUSAR , <i>Poezia contactului direct cu realitatea – incursiune în modelul liric al Școlii de la Brașov</i>	41
OLESEA GÎRLEA , <i>Reprezentări ale umbrei în literatură</i>	48
SVETLANA KOROLEVSKI , <i>Literatura română veche – spațiu al cunoașterii. Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor de Dimitrie Cantemir</i>	59
IULIA MĂRGĂRIT , <i>Pledoarie pentru spiritul locului</i>	67
VASILE PAVEL , <i>Cuvinte românești cu sensuri speciale în graiurile dacoromâne din sud-estul Ucrainei</i>	76
ECATERINA PLEȘCA , <i>Cuvinte cu etimologie necunoscută în limba română</i>	80
VIORICA RĂILEANU , <i>Nume proprii cu pace</i>	88
ANGELA SAVIN-ZGARDAN , <i>Componentele unităților polilexicale stabile ce exprimă fenomene din domeniul superstițiilor</i>	94
GALACTION VEREBCEANU , <i>Manuscrisul Sandipa în raport cu alte copii ale romanului popular</i>	101

P R E F A Ț A

Volumul de față include materialele Colocviului științific național cu genericul „Lecturi in memoriam acad. Silviu Berejan (ediția a IV-a)”, organizat de către Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hașdeu” al Ministerului Educației Culturii și Cercetării din Republica Moldova, pe data de 12 noiembrie 2019. Evenimentul a pus în discuție aspecte referitoare la domeniile de activitate ale distinsului savant filolog, precum semantica și semasiologia, gramatica și stilistica, dialectologia și sociolingvistica, lexicologia și lexicografia, dar și poetică, literatură comparată și altele.

Textele comunicărilor vizează cercetări de istorie a limbii, dialectologie, onomastică, gramatică, stilistică și lexicologie, precum și probleme actuale de cercetare literară și folcloristică.

O parte semnificativă a culegerii include studii de lexicologie, dialectologie și onomastică. Sunt abordate aspecte legate de cuvintele românești cu etimologie necunoscută și împrumuturile lexicale. Astfel, se consideră că multe dintre acestea provin din vorbirea populară, iar altele, după toate probabilitățile, pot fi considerate împrumuturi slave. În unele articole sunt de asemenea cercetate și o serie de cuvinte românești cu sensuri speciale în graiurile dacoromâne din sud-estul Ucrainei. Se cuvine de menționat și faptul că datele obținute în urma cercetării au valoare nu doar de documente lingvistice, dar și istorice, destul de valoroase pentru dialectologia istorică românească.

O atenție sporită în volum se acordă fenomenului lingvistic *enantiosemie* (cuvinte cu sensuri contrare), adică un caz specific al polisemiei, contextul fiind unicul mijloc de realizare a opoziției contrariilor.

Culegerea include și articole ce vizează fenomene precum arhetipologia și psihanaliza, literatura comparată și cea postmodernă, dar și texte ce au în vizor literatura română veche și cea populară. Studiul dedicat operei lui Dimitrie Cantemir *Hronicului Vechimei a rămâno-moldo-vlahilor*, considerat „testamentul științific lăsat de Cantemir poporului său” este unul de referință în cuprinsul volumului. Dovadă servind și afirmațiile autorului care conchide că marele nostru umanist ne-a lăsat „o lucrare în care românii

.....
sunt văzuți în unitatea lor primordială, o ilustrare a plămădirii poporului român și un legământ: iubirea de moșie”.

Articolele incluse în volum nu formează un corp propriu-zis de doctrină, fiecare evidențiindu-se prin problemele luate în discuție, dar și prin modalitățile de abordare a acestora. În același timp, prin efortul și contribuțiile de natură lingvistică și literară, participanții Colocviului își exprimă sentimentele de grațitudine față de memoria academicianului Silviu Berejan, remarcabil om de știință, un nume cunoscut și de comunitatea lingvistică internațională.

Volumul se adresează în special cercetătorilor, profesorilor, doctoranzilor, studenților, tuturor celor interesați de problemele filologiei actuale și raportului acesteia cu disciplinele adiacente.

FELICIA CENUȘĂ, doctor în filologie,
conferențiar cercetător

CE ESTE PARONIMIA? SAU LOCUL PARONIMIEI ÎN SISTEMUL FENOMENELOR LEXICO-SEMANTICE

VASILE BAHNARU

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al MECC

Rezumat. *În baza relațiilor existente în două sau mai multe unități lexicele: în planul expresiei – omolexie, paralexia și eterolexie, în planul conținutului – omosemie, parasemie și eterosemie, identificate de acad, Silviu Berejan, noi am stabilit existența celei de a treia relații între unitățile lexicele – parasemolexie, care se manifestă atât în planul expresiei, cât și în planul conținutului. Pornind de la aceste relații, am constatat că paronimia, definită ca apropiere formală între două sau mai multe unități lexicele se încadrează în categoria paralexelor, iar unitățile lexicele care dețin atât asemănare formală, cât și de conținut, fac parte din parasemolexie. Prin urmare, paronimele clasice, sunt în terminologia noastră paralexie, iar în situația în care asemănarea se produce atât în planul expresiei, cât și al conținutului, identificăm un nou fenomen lexico-semantic – parasemolexie și respectiv – parasemolexele. Cu aceste cuvinte, paronimia care se manifestă numai prin similitudini de formă este o varietate a paralexiei, iar cea care dispune de similitudini de formă și de conținut de manifestare de referință la parasemolexie.*

Cuvinte-cheie: *omolexie, paralexie, omosemie, paronimie, unități lexical.*

Abstract. *Based on the relationships existing in two or more lexical units: in terms of expression – homolexy, paralexia and heterolexy, and in terms of the content – homosemy, parasemy and heterosemy, identified by acad, Silviu Berejan, we have established the existence of the third relation between the lexical units – parasemolexy, which occurs simultaneously in terms of expression and in those of content.*

Starting from these relations, we found that the paronymy, defined as a formal approximation between two or several lexical units fall into the category of paralexia, and lexical units that have both formal resemblance, as well as content, they are part of parasemolexy. Therefore, the classical paronyms, are in our terminology paralexia, and in the situation in which the similarity occurs both in terms of expression and content, we identify a new lexical phenomenon-semantics – parasemolexy and respectively – parasemolexele. With these words, the paronymy that manifests itself only through similarities of form is a variety of paralexia, and the one that has similarities of form and manifestation content with reference to parasemolexy.

Keywords: *homolexy, paralexia, homosemy, paronymy, lexical units.*

0. În definitiv, în pofida tuturor realizărilor incontestabile, toate tentativele de interpretare a paronimiei și de determinare a locului acesteia

.....
 în cadrul fenomenelor lexico-semantice ale lexicologiei moderne au eşuat. Această situație este determinată de examinarea izolată, separată a acestui fenomen lexical, fără a examina fenomenele lexico-semantice în sistem și fără a identifica relațiile formale și semantice existente între aceste fenomene. Cu toate acestea s-au depus eforturi științifice meritorii pentru a depăși incertitudinea și lipsa de sistem în cercetările lexico-semantice, în acest context fiind demne de toată atenția noastră realizările de cercetare semasiologică ale academicianului Silviu Berejan, care s-a impus în lingvistica noastră ca un specialist de mare notorietate mai ales în domeniul semasiologiei generale și al lexicografiei românești și, în mod deosebit în domeniul sociolingvisticii.

Avem ferma certitudine că vocația acad. Silviu Berejan pentru matematici, deși nu s-a realizat, nu a rămas nevalorificată, probă concludentă în această ordine de idei servind acribia matematică în cercetarea faptelor de limbă, inclusiv perseverența și constanța aplicării metodelor logicii matematice în studiul fenomenelor de limbă. În această ordine de idei, se impune aplicarea consecventă în practica cercetării lingvistice a noțiunilor de sistem și a relațiilor structurale. Din această perspectivă, dorim ca, în cele ce urmează, să interpretăm paronimia prin prisma opiniei acestuia în problema identificării sistemului în cadrul fenomenelor lexico-semantice ale nivelului lexical al limbii, definirii și studierii multiaspectuale a fenomenelor lexico-semantice.

1. Este cunoscut faptul că sistemul limbii se află în continuă dezvoltare și transformare, ceea ce conduce la regroupări permanente în cadrul unităților de limbă și în cadrul relațiilor dintre aceste unități. Întrucât unitatea de bază a sistemului lexical, lexemul sau cuvântul, este o unitate biplană sau bidimensională, constituită din semnificant (forma cuvântului, învelișul sonor al cuvântului, latura materială a cuvântului) și semnificat (conținut sau sens, latura ideală a cuvântului), atestăm prezența unui ansamblu de relații atât între semnificanții unităților sistemului lexical, cât și între semnificații acestui sistem, adică aceste regroupări se produc atât în planul expresiei, cât și în planul conținutului unităților de limbă. Astfel, între semnificanții a două sau mai multe unități lexicale luate arbitrar, pot exista, în opinia acad. Silviu Berejan, următoarele tipuri de relații: 1) **coincidență totală** a formelor (cf.: *mare*¹ adj. „de dimensiuni întinse” și *mare*² s. f. „întindere mare de apă care are contact cu continentul”); 2) **coincidență parțială** a formelor (cf.: *atlas*¹ adj. „colecție de hărți geografice” și *atlas*² s. m. „țesătură pentru căptușeli și fețe de plapumă, mai groasă decât satinul,

lucioasă pe o singură față”; *oral*¹ adj. „care se referă la gură; care aparține gurii; bucal”, împrumutat din fr. *oral* și format din lat. *os, oris* „gură” și *orar*² s. n. „program care arată timpul împărțit pe ore al desfășurării unei activități într-o anumită perioadă”, împrumutat din fr. *horaire* și din lat. *horarius* și derivat al s. *hora* „oră”); 3) **non-coincidență** a formelor (cf.: *dragoste* s. f. și *fierbinte* adj.). În urma examinării relațiilor existente între semnificații, constatăm că în cazul coincidenței totale a formelor semnificațiilor atestăm prezența *omonimiei* lexicale sau a *omolexiei*, în cazul coincidenței parțiale a semnificațiilor este vorba de prezența altui fenomen lexical, a *paralexiei* sau a *paronimiei* (în termeni tradiționali) și, în fine, în cazul lipsei totale de coincidență vorbim despre *eterolexie*. Dacă în cazul omolexiei (omonimiei) și eterolexiei situația este în general cunoscută, în cazul paralexiei, numită în termeni tradiționali paronimie, situația este într-o anumită măsură mai complicată și propunem să utilizăm termenul paralexie numai și numai în situația în care constatăm existența unei coincidențe parțiale între formele a două sau mai multe unități lexicale, fără a exista și o coincidență semantică, adică prezența unei totale lipse de similitudini semantico-etimologice.

2. În situația în care examinăm sensul cuvintelor (adică semnificatul), atestăm prezența următoarelor relații semantice: 1) **coincidență** sau **echivalență totală a sensurilor** (cf. *adagiu, apoftegmă, cugetare, dicton, maximă, sentință*); 2) **coincidență parțială a sensurilor** (cf.: *masă, scaun, fotoliu, copil, tânăr, bătrân; a se mișca, a se deplasa, a merge, a zbura, a pluti* etc.) și 3) lipsă de coincidență a sensurilor (cf.: *aliment; construcție; educație; sinceritate* etc.). Analizând relațiile semantice existente între semnificațiile unităților lexicale, constatăm că în cazul coincidenței totale a semnificațiilor este vorba de *omosemie* (în termeni tradiționali *sinonimie*), în cazul coincidenței parțiale a semnificațiilor este vorba de *parasemie*, iar în cazul lipsei de coincidență a semnificațiilor este vorba de *eterosemie*¹. Acestor relații existente între semnificații le corespund trei tipuri de fenomene și, respectiv, de unități lexicale. Când este vorba de coincidența totală a unor sensuri lexicale ale unor cuvinte distincte, constatăm prezența, folosind terminologia tradițională, *sinonimiei* (din gr. *synonymos* = *syn* „cu” + *onoma* „nume”), în timp ce cuvintele concrete prin care se manifestă sinonimia în sistemul limbii se numesc *sinonime*. Întrucât termenii sinonimie și sinonime se referă, în principiu, la planul expresiei, dat fiind că sunt noțiuni semasiologice, s-a propus ca în locul acestora să fie utilizați termenii *omosemie* (din gr. *homos* „asemănător” +

sema „sens”) și *omosemante*, în cazul actualizării în limbă a omosemiei. În situația coincidenței parțiale a sensurilor unor cuvinte distincte (relațiile de intersecție a sensurilor sau de includere a sensului unui cuvânt în sensul altui cuvânt cu o arie semantică mai extinsă), constatăm prezența altui fenomen semantic: *parasemia* (din gr. **para** „lângă” + **sema** „sens”) și *parasemantele*, în cazul actualizării în limbă a parasemiei. Un caz particular de parasemie este antisemia, numită în termeni tradițional antonimie. Așadar, din categoria parasemantelor fac parte și cuvintele cu sens opus, numite antisemante sau, în terminologia clasică, antonime. Prin urmare, la nivel relațional, vorbim de antonimie, definită ca fenomen de limbă existent între unitățile lexicale cu semnificații asemănători, iar la nivel de realizare concretă a antonimiei vorbim despre antonime, definite drept unități lexicale cu sensuri asemănătoare, dar opuse sub raport logic. Mai mult, raportul dintre antisemie sau antonimie și antisemante sau antonime este de aceeași natură ca și relația dintre gnoseologie și ontologie. Cu alte cuvinte, antisemia sau antonimia țin de teoria limbii, adică de gnoseologie, iar antisemantele sau antonimele țin de realitatea concretă a limbii, de obiectul de studiu al antisemiei sau antonimiei, adică de ontologie. În același timp, este necesar să reținem că antisemantele (antonimele) fac parte din aceeași parte de vorbire, ca și sinonimele. Așadar, antisemia este o relație (de obicei binară) de complementaritate între sensurile a două unități lexicale ale căror seme nucleare sunt contrare.

Atunci când este vorba de cuvinte cu sensuri absolut diferite, suntem în drept să stabilim prezența, la nivelul conținutului, a *eterosemiei* (din gr. **heteros** „altul; diferit” + **sema** „sens”) și a *eterosemantelor*, în cazul actualizării în limbă a eterosemiei. Eterosemia este o relație semantică existentă între cuvinte ce nu dispun de nicio comunitate semantică. În acest caz este vorba de cuvinte cu sensuri care fac parte din clase lexico-semantică diferite, din câmpuri sau microsiseme lexicale distincte, care includ unități lexicale cu sensuri îndepărtate.

Deși nici un lingvist nu s-a pronunțat categoric împotriva acestor delimitări sistemice realizate de acad. Silviu Berejan în lexicologia românească, majoritatea profesorilor de lexicologie, cu mici excepții², continuă să prezinte fenomenele lexico-semantică în calitate de realități independente și lipsite de comununitate atât ontologică, cât și gnoseologică.

3. Așa cum s-a afirmat mai sus, relațiile paradigmatică se stabilesc între unitățile lexicale, mai întâi, în planul expresiei și se manifestă în relații de omolexie, paralexie și eterolexie și, în al doilea rând, în planul

.....
 conținutului, unde se manifestă în relații semantice concrete de omosemie, parasemie și eterosemie.

În raport cu fenomenele lexico-semantice atestate de acad. Silviu Berejan, noi am identificat prezența simultană a unor relații atât în planul expresiei cât și planul conținutului. De această dată este vorba de derivarea lexicală și semantică și de *parasemolexie*. Întrucât derivarea lexicală și cea semantică sunt fenomene de limbă care nu interesează în contextul problemelor discutate aici, în continuare vom stăruia asupra esenței și specificului parasemolexie.

Parasemolexia (<gr. **para** „lângă; aproape” + **sema** „sens” + **lexis** „cuvânt”) include numai și numai cuvintele care au semnificații asemănătoare și semnificații cu sensuri apropiate sau înrudite. În mod tradițional, în acest caz se vorbește despre paronimie, fenomen de limbă care, în opinia noastră, desemnează două realități distincte: pe de o parte, este vorba de paralexie, iar pe de altă parte – de parasemie. Din aceste considerente, noi propunem, așa cum s-a menționat anterior, ca termenul paralexie, inclusiv paronimie, să fie rezervat numai și numai pentru unitățile care dispun doar de o asemănare formală, iar termenul parasemie numai și numai pentru unitățile lexicale care dispun doar de o apropiere semantică, în timp ce termenul parasemolexie să fie utilizat numai și numai pentru unitățile de vocabular care dispun simultan atât de o asemănare formală cât și de o apropiere semantică. În această ordine de idei sunt concludente următoarele exemple: *familial* adj. „care ține de familie; propriu familiei”, împrumutat din fr. *familial*, derivat al s. lat. *famillia* „familie” și *familiar* „(despre exprimare, limbaj, stil) care este folosit în (sau apropiat de) vorbirea obișnuită; simplu, fără pretenții”, împrumutat din fr. *familier*, lat. *familiaris*, derivat al s. *famillia* „familie”; *temporal* adj. „care indică timpul, privitor la timp; care depinde de timp”, împrumutat din fr. *temporal*, lat. *temporalis*, derivat al s. *tempus*, -*oris* „timp” și *temporar* adj. „care nu durează decât un anumit timp”, împrumutat din fr. *temporaire*, lat. *temporarius*, derivat al s. *tempus*, -*oris* „timp”; *a abjudeca* vb. „(titluri, drepturi etc.) anula, a suspenda printr-o hotărâre judecătorească”, împrumutat din lat. *abjudicare* și derivat din pref. *ab-* și vb. *judicare* „a judeca” și *a adjudeca* vb. „(bunuri) a atribui persoanei care în cadrul unei licitații oferă o sumă mai mare”, împrumutat din lat. *adjudicare* și format din pref. *ad-* și vb. *judicare* „a judeca” etc.

4. În situația în care identificăm coincidența parțială a formei unor unități lexicale și lipsa de coincidență semantică, vorbim despre o relație specială existentă între planul de expresie al cuvintelor numită *paralexie*

(format din gr. **para** „la fel; alături” și **lexis** „vorbă; enunț”), sau, în termeni tradiționali, *paronimie* (format din gr. **para** „la fel; alături” și **onyma** „nume”), având drept corespondente concrete în sistemul limbii *paralexele* sau *paronimele*. În această ordine de idei prezentăm mai jos seria paralexelor care au în comun elementele *foc* și *-tor*: *focal*, *a focaliza*, *focalizare*, *focalizator*, *focalizație*, *focar*, *fochist*, *focometric*, *focometrie*, *focometru*, *focos*, *focșor*, *foculeț*, *focușor*; *a înfoca*, *înfocare*, *înfocat*; *admirator*, *comutator*, *dregător*, *elevator*, *fermecător*, *indicator*, *înșelător*, *judecător*, *lingușitor*, *mișcător*, *omorător*, *trecător* etc.

Paralexia este o relație existentă în planul expresiei și presupune numai o parțială asemănare formală între două sau mai multe unități lexicale, fără a se identifica și o relație semantică între unitățile respective de vocabular (de exemplu, *atlas* „colecție de hărți” și *atlaz* „țesătură lucioasă numai pe o singură față, folosită mai ales pentru rochii de seară, pentru căptușeli sau fețe de plapumă”). Prin urmare, toate cuvintele care au numai apropieri formale, fără a avea și asemănări semantice, fac parte din paralexe sau paronime. Totodată, în legătură cu paralexia (paronimia), inclusiv cu paralexele (paronimele), urmează să constatăm că această relație pe linia planului de expresie nu prezintă interes pentru lexicologie și lexicografie și nu creează probleme deosebite în procesul de prezentare lexicografică a acestora, în timp ce în vorbirea curentă a unor persoane mai puțin cultivate paralexele sau paronimele se confundă deseori, creând dificultăți la decodificarea și la receptarea mesajului.

5. Așadar, paralexia sau paronimia este o *relație dintre cuvinte foarte asemănătoare ca formă (diferența de formă se reduce la numai un sunet sau două), fără a avea vreo apropiere semantică*. În general, paralexele se organizează, pe baza apropierii formale, în „serii paronimice”. Această relație se stabilește numai între două sau mai multe unități lexicale, dar nu între un cuvânt și o formă gramaticală a acestuia, adică între formele-tip ale aceleiași părți de vorbire. Astfel, relația de paralexie poate fi identificată între substantive (*abac-abacă*; *abilitate* – *agilitate*; *abuz-obuz*; *actual* – *actuar*; *adsorbție* – *absorbție*; *antigel* – *antigen*; *antinomie-antonimie*; *aerometrie-areometrie*; *argou* – *argon*; *avers* – *aversă*; *barbiton-barbotin*; *caic* – *caiac*; *calcan* – *calaican*; *calmar-calemar*; *cardan-cadran*; *compliment* – *complement*; *conjunctură* – *conjectură*; *elipsă* – *eclipsă*; *eminent-iminent*; *fard-fart*; *manej-menaj*; *mortal* – *mortar*; *padelă* – *pedală*; *spic-aspic*); adjective (*cauzal* – *cazual*; *etic* – *epic*; *fiabil* – *friabil*; *flagrant* – *fragrant*; *oral-*

orar,); verbe (*a adapta-a adopta; a apropia – a apropria; a deconta – a decanta; a investi – a investi; a releva – a revela; a preleva – a prevala; a simula-a stimula*).

În opinia unor lingviști, fenomenul paronimiei se extinde și asupra apropierii formale a unor prefixe și prefixoide: *anti-/ ante-; pre-/ pro-; în-/ in-; homeo-/ homo-*.

6. Așa cum s-a afirmat mai sus, relațiile paradigmatică se stabilesc între unitățile lexicale, mai întâi, în planul expresiei și se manifestă în relații de omolexie, paralexie și eterolexie, în al doilea rând, în planul conținutului, unde se manifestă în relații semantice concrete de omosemie, parasemie și eterosemie, și, în al treilea rând, în planul expresiei și al conținutului simultan, de această dată fiind vorba de derivarea lexicală și semantică și, în mod tradițional, de paronimie. Întrucât derivarea lexicală și cea semantică nu interesează în acest context, în continuare vom stăruia asupra esenței și specificului paronimiei. **Paronimia** (format gr. **para** „lângă; aproape” și **onyma** „nume”) este definită în mod tradițional în calitate de relație existentă între două sau mai multe cuvinte care se deosebesc din punct de vedere semantic, dar sunt foarte apropiate prin fonetismul lor. Astfel, în mod tradițional, paronimia este definită ca relație existentă pe linia expresiei între două sau mai multe unități lexicale care dispun de o formă asemănătoare, dar sunt absolut diferite ca sens și care sunt întrebuințate uneori greșit unele în locul altora din cauza necunoașterii sensului lor, adică paronimele sunt cuvinte apropiate unul de altul prin forma lor exterioară. În rândurile precedente consacrate paralexiei, paronimia s-a identificat cu paralexia, definind paralexia ca o relație între două sau mai multe cuvinte care dispun de segmente fonetice comune purtătoare de sens, adică o relație dintre unele cuvinte asemănătoare ca formă însă absolut diferite ca sens. Așa cum a constatat acad. S. Berejan, în cadrul relațiilor din planul expresiei, pe lângă omolexie și eterolexie, există paralexia, paronimia fiind calificată drept un caz particular de paralexie. De altfel, cei mai mulți specialiști reduc paronimia la existența unor simple apropieri fonetice între cuvinte.

7. O opinie separată în problema explicării paronimiei, în raport cu opiniile existente, a lansat I. Melniciuc³. Astfel, autorul dat constată că „dificultățile folosirii corecte a paronimelor constau nu numai în apropierea componentei sonore a cuvintelor-perechi (*peliniță – periniță, principal – principial*), dar și în faptul că unele paronime au radical comun, deci și o anumită apropiere semantică (*a călca – a*

.....
încălca, interesant – interesat, anual – anuar)”. Se pare că I. Melniciuc este primul, cel puțin în spațiul românesc, care a constatat în cazul paronimiei prezența unei apropieri nu numai formale, ci și semantice. Această idee se pare că multă vreme nu a fost acceptată sau mai curând a fost desconsiderată. Cu toate acestea, ideea în cauză o reîntâlnim într-o lucrare relativ recentă. Astfel, vorbind despre originalitatea interpretării paronimiei în dicționarul lui S. Constantinescu *Dificultăți semantice. Paronime și grupuri lexicale cu aspect paronimic*, autorul „Cuvântului-înainte” subintitulat ingenios „Invitație la dezbatere”, S. Șerban, susține: „pornind de la constatarea că paronimele sunt, datorită corpului lor sonor, pseudomonime, iar din punctul de vedere al sensului, pseudosinonime, autorul scoate în evidență, pe baza relației omonimie/sinonimie și paronimie, valoarea binară a paronimelor: a) lexicoformală – care le apropie de omonime; b) lexicosemantică – care le apropie de sinonime”⁴. Astfel, se constată că ceea ce merită reținut este faptul că paronimele „interferează cele trei categorii lexicale amintite mai sus (sinonime, omonime și antonime)” și ca urmare se ajunge la concluzia că „paronimele sunt grupuri/cupluri de cuvinte care contractează *non-identitatea formală și non-identitatea semantică*, situându-se, astfel, între sinonime și omonime – uneori și antonime – și individualizându-se cu suficientă precizie”⁵. Concluzia respectivă se bazează pe faptul că paronimele pot fi considerate *pseudomonime*, datorită asemănării corpului sonor, și *pseudosinonime*, datorită sensului aparent identic. Mai mult decât atât, paronimele se situează, în general, între cele două categorii lexicale, fiind *pseudomonime, prin formă*, și *pseudosinonime, prin conținut*, „organizându-se după principiul *non-identității* formale și semantice”. Din aceste considerente, paronimia are o valoare binară: a) valoarea *lexicoformală*, care le apropie de omonime – paronimele diferențiate prin cel mult două foneme – și b) valoarea *lexicosemantică*, care le apropie de sinonime – paronimele diferențiate prin mai mult de două foneme. În opinia lui S. Constantinescu, „această valoare binară reprezintă, așadar, *valoarea nominală*, echivalentă învelișului sonor, deci aspectului pseudomonimic al paronimelor, și *valoarea intrinsecă*, echivalentă conținutului semantic, corespunzător, deci aspectului pseudosinonimic. De asemenea, se constată prezența între aceste două valori a unei relații de *simultaneitate*, fapt care generează confuzii grave în exprimare, confuzii rezultate din substituirea unui termen prin altul, considerat identic atât sub aspectul formal, cât și sub aspectul semantic. Tocmai forma și conținutul aparent identice ale paronimelor

constituie cauza principală pentru comiterea unei confuzii, constând în substituirea unui termen prin altul. De altfel, vorbitorii puțin instruiți au convingerea că substituirea unui termen cu altul nu afectează logica enunțului. În acest caz este vorba de *atracția paronimică* care se explică prin faptul că *forma, aparent identică, trimite, implicit, la sensul, aparent identic*.

8. Pe lângă relațiile paronimiei cu omonimia și sinonimia, au fost constatate și anumite interferențe între paronimie și antisemie (antonimie). Astfel, s-a stabilit existența unor antisemante (antonime) autentice care sunt, concomitent, și paronime autentice. În acest sens sunt concludente cuvintele **emergent/imergent**, împrumutate din fr. *émergent/imergent*. Primul termen se referă la radiații și are semnificația „care iese dintr-un mediu, după ce l-a străbătut”, iar cel de-al doilea termen din acest cuplu paronimic se referă la o rază de lumină și are sensul „care străbate un mediu oarecare”. Relația de antisemie (antonimie) dintre acești termeni, care sunt, de altfel, și paronime autentice, este explicabilă prin faptul că sensul primului termen conține ideea de „ieșire”, iar sensul celui de-al doilea termen – ideea de „pătrundere”. O situație similară constatăm și în cazul substantivelor *emersiune* „ieșire parțială a unui corp dintr-un lichid” și *imersiune* „scufundare parțială sau totală a unui corp într-un lichid”, care sunt simultan și paronime, și antonime.

Acceptăm doar parțial această opinie, parțial pe motivul că autorii menționați anterior reduc noțiunea de paronimie numai la apropieri formale (pseudomonimie) și semantice simultane (pseudosinonimie), fără a lua în considerare situația în care similitudinea este numai de natură formală (a se compara *orar* – *oral*, *atlas* – *atlaz* etc.).

9. Prin tradiție, se consideră că numărul paronimelor este de ordinul câtorva sute. În ultimul timp, lingviștii au extins noțiunea de paronimie, astfel încât numărul lor a crescut considerabil, ajungând la câteva mii de unități, adică studiile concepute în mod tradițional reduc fenomenul paronimiei la un număr limitat de cuvinte, care diferă din punctul de vedere al planului de expresie printr-un sunet (semn grafic) sau cel mult două sunete (semne grafice). În prezent, acest punct de vedere, formulat cu ani în urmă, a fost reconsiderat și astfel acesta a ajuns să fie în contradicție cu realitatea de limbă și, ca urmare, sunt incluse în clasa paronimelor și cuvintele diferențiate prin trei sau mai multe sunete (sau semne grafice). Comp.: *aberant* – *aberrativ*, *abnegare* – *abnegație*, *accept* – *accepție*, *acces* – *accesiune*, *acrobație* – *acrobatică* etc. În cazul în care diferența dintre paronime se reduce la cel mult două sunete (sau semne grafice), paronimele

sunt numite *abso l u t e*, iar când diferența constă din trei sau mai multe sunete (sau semne grafice), ele sunt numite *r e l a t i v e*.

10. Prin urmare, paronimia este, în opinia unor lingviști, o relație existentă între două sau mai multe unități de vocabular care au forme și sensuri aparent identice. Tocmai formele și sensurile aparent identice sunt cauzele reale care generează aceste confuzii de interpretare a unităților respective. Din aceste considerente, când vine vorba de interpretarea paronimiei, trebuie să avem în vedere că eventualele confuzii se produc simultan atât la nivelul formei (în acest caz vorbim despre cvasiomonimie sau cvasiomolexie), cât și la nivel semantic (în cazul dat atestăm prezența unei pseudosinonimii sau pseudomosemii). Totodată, este necesar să reținem că paronimia (inclusiv paronimele) nu provoacă probleme deosebite pentru lexicologie și lexicografie, ci ține mai ales de cultivarea limbii, iar atunci când vine vorba despre elaborarea unui dicționar de paronime sau de necesitatea unor astfel de dicționare, constatăm că acestea sunt cu adevărat instrumente utile în vederea excluderii unor eventuale confuzii formale și semantice între unități lexicale distincte.

11. În fine, ținem să operăm încă o concretizare. În opinia noastră, paralexia și paronimia sunt fenomene identice, adică denumesc același fenomen lexical. În același timp, se cere să avem în vedere că paralexia (inclusiv paronimia) presupune numai o parțială asemănare formală între două sau mai multe unități lexicale, iar în situația în care atestăm existența între două sau mai multe unități de vocabular a coincidenței lor formale și semantice constatăm prezența unui alt fenomen lexico-semantic – **parasemolexia** (format din gr. **para** „lângă; aproape”, **sema** „sens” și **lexis** „voră; enunț”). Așadar, **parasemolexia** afectează atât forma cât și conținutul unităților lexicale și se individualizează prin coincidențe simultane în planul expresiei și în cel al conținutului, iar unitățile concrete de manifestare a acestui fenomen urmează să fie denumite **parasemolexe**. Prin urmare, toate cuvintele care au numai apropieri formale, fără a avea și asemănări semantice, fac parte din paralexie, iar cele care dispun atât de apropieri formale, cât și semantice fac parte din parasemolexe. În această ordine de idei sunt concludente următoarele exemple: *anual* „care durează un an” (fr. *annuel*, lat. *annualis*, derivat al substantivului *annus* „an”) și *anuar* „publicație anuală a unei instituții științifice” (fr. *annuaire*, derivat al s. lat. *annus* „an”); *familial* „privitor la familie; destinat familiei”. (fr. *familial*, derivat al s. lat. *familia* „familie”) și *familiar* „(despre atitudini, comportări, limbaj etc.) care este lipsit de pretenții; ca în familie”

(fr. *familier*, lat. *familiaris*, derivat al s. *familia* „familie”); *locatar* „persoană care locuiește stabil într-un imobil; chiriaș” (fr. *locataire*, derivat al vb. lat. *locare* „a locui”, format din s. *locus* „loc”) și *locator* „persoană care dă în locație un lucru” (engl. *locator*, lat. *locator*, derivat al vb. *locare* „a locui”, format din s. *locus* „loc”); *glacial* „de gheață; rece ca gheața; care îngheață” (fr. *glacial*, lat. *glacialis*, derivat al s. *glacies* „gheață”) și *glaciar* „provenit din topirea ghețarilor; rezultat în urma acțiunii ghețarilor” (fr. *glaciaire*, format din s. lat. *glacies* „gheață”); *a evoca* „(fapte, evenimente din trecut) a readuce în memorie” (fr. *évoquer*, lat. *evocare*, format din *vocare* „a chema”, derivat al s. *vox*, *vocis* „voce”) și *a invoca* „a chema în ajutor (mai ales o divinitate)” (fr. *invoquer*, lat. *invocare*, format din *vocare* „a chema”, derivat al s. *vox*, *vocis* „voce”); *a migra* „(despre colectivități) a se deplasa dintr-o regiune sau dintr-o țară în alta (pentru a căuta condiții prielnice de trai)” (fr. *migrer*, lat. *migrare*, „a migra”), *a emigra* „a pleca din patrie și a se stabili (definitiv sau temporar) în altă țară; a se expatria” (fr. *émigrer*, lat. *emigrare*, format din vb. *migrare* „a migra”) și *a imigra* „a veni într-o țară străină pentru a se stabili aici” (fr. *immigrer*, lat. *immigrare*, format din vb. *migrare*, „a migra”); *literal* „literă cu literă; textual, exact” (fr. *littéral*, lat. *litteralis*, derivat al s. *littera* „literă”) și *literar* „referitor la literatură, de literatură (fr. *littéraire*, lat. *litterarius*, derivat al s. *littera* „literă”); *original* „(despre acte, documente, opere de artă, fotografii etc.) care constituie forma de origine; produs pentru prima oară” (fr. *original*, lat. *originalis*, format din s. *origo*, -*oginis* „origine”) și *originar* „în forma de la început; de origine; inițial” (fr. *originnaire*, lat. *originarius*, format din s. *origo*, -*oginis* „origine”), *temporar* „care indică timpul, privitor la timp; care depinde de timp” (fr. *temporel*, format din s. lat. *tempus* „timp”) și *temporal* „care e de scurtă durată; care durează puțin timp; vremelnic; trecător; provizoriu” (fr. *temporaire*, lat. *temporarius*, format din s. *tempus* „timp”) etc.

Din exemplele prezentate anterior putem constata că parasemolexele se disting nu numai prin similitudine fonetică, ceea ce le apropie de paralexă, ci și prin similitudine semantică, ceea ce le apropie de parasemie, din care cauză sunt numite parasemolexe, iar relația respectivă – parasemolexie.

12. Așadar, pentru a evita confuzia dintre noțiuni și fenomene lexico-semantice distincte, în baza celor constatate anterior propunem ca termenul paronimie să fie limitat pentru a denumi fenomenul de limbă individualizat prin apropierea formală a **unităților** lexicale,

fenomen denumit, în contextul relațiilor existente între planul de expresie a două sau mai multe unități lexicale, **paralexie**, iar în situația în care apropierea se produce atât în planul expresiei, cât și al conținutului, propunem să facem uz de termenul **parasemolexie**, fapt ce individualizează și din punct de vedere denominativ aceste două fenomene lexico-semantice distincte.

Referințe bibliografice:

1. Referitor la relațiile existente între semnificanți și semnificați, a se vedea: Бережан С. *Семантическая эквивалентность лексических единиц*. Кишинев: Штиинца, 1973, p. 96-97.
2. A se vedea în această privință: Bahnaru Vasile. *Elemente de lexicologie lexicografie*. Chișinău: Editura Știința, 2008; Bahnaru Vasile. *Elemente de semasiologie română*. Chișinău: Editura Știința, 2009; *Lexicologia practică a limbii române*. Chișinău: Profesional Service, 2013, p. 263-196.
3. Melniciuc Ion. Prefața. // *Micul dicționar de paronime*. Chișinău: Editura Lumina, 1979, p. 6.
4. Șerban V. *Cuvânt înainte (Invitație la dezbateri)*. // Constantinescu Silviu. *Dificultăți semantice. Paronime și grupuri lexicale cu aspect paronimic*. București: Editura Științifică, p. 5.
5. Constantinescu Silviu. *Introducere*. // Constantinescu Silviu. *Dificultăți semantice. Paronime și grupuri lexicale cu aspect paronimic*. București: Editura Științifică, p. 7-8.

CORIN BRAGA – PROMOTOR MARCANT AL ARHETIPOLOGIEI ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC

SERGIU COGUT

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al MECC

Rezumat. *Prezentul articol este o prezentare a cărții lui Corin Braga „10 studii de arhetipologie”, mai cu seamă a primului text în care autorul delimitează trei accepții ale termenului „arhetip”: cea metafizică, cea psihologică și cea culturală, iar cu referire la ultimul text din volum se menționează că el imprimă o anumită direcție analizelor punctuale din interior pe când textul inițial trasează limitele acestor analize.*

Cuvinte-cheie: *arhetip, accepție, metafiziă, psihologică, culturală, analiză.*

Abstract. *This article is a presentation of Corin Braga’s book „10 archetypal studies”, especially of the first text in which the author delimits three meanings of the term „archetype”: the metaphysical, the psychological and the cultural one, and with reference to the last text in the volume it is mentioned that it prints a certain direction to the punctual analyses from the inside while the initial text outlines the limits of these analyses.*

Keywords: *archetype, meaning, metaphysical, psychological, cultural, analysis.*

Prin studiile sale consacrate arhetipurilor, Corin Braga se numără printre cei mai importanți reprezentanți români ai arhetipologiei pe care o înțelege ca „o nouă metodă care să ofere demersului comparatist o rațiune suficientă și un instrument eficient” (Braga, 2007, p. 5), dată fiind criza hermeneutică și identitară a literaturii comparate ce a fost enunțată de R. Wellek în anii 50, așa cum remarcă el însuși în textul introductiv al volumului *10 studii de arhetipologie*. Cu referire la această lucrare a distinsului cercetător clujean, Călin Teuțișan precizează că eseuul cu care debutează ea reprezintă „o declarație de intenții a autorului”, remarcând: „Dimensiunile extrem de concentrate ale fragmentului accentuează claritatea sintetică a demonstrației. O demonstrație care mizează mult pe sistematizarea direcțiilor precedente în folosirea analitică a instrumentelor arhetipale” (Teuțișan, 2018, p. 199-200). Întrucât arhetipul desemnează „tiparele (atât în ordine cronologică, cât și logică) unor serii de fenomene”, acesta „vine să răspundă unei întrebări de ordin cognitiv, ce se regăsește și în demersul comparatist: ce sunt

și cum funcționează elementele invariante ce apar în viziunea noastră despre lume?” (Ibidem). Deoarece conceptul în cauză „încapsulează trei răspunsuri diferite la această întrebare, stratificate de-a lungul unei istorii ce se întinde pe mai mult de două milenii”, Corin Braga face constatarea că „invarianții arhetipali ce structurează reprezentările noastre asupra realității au primit trei tipuri de explicații, după natura lor: metafizică (ontologică), psihologică (antropologică) și culturală” (p. 6). Astfel, așa cum menționează același Călin Teuțișan, fiecare dintre ele corespunde „unei discipline sau unui set de discipline interpretative” (Teuțișan, 2018, p. 200), totodată relevând următoarele: „Nașterea, creșterea, gloria și criza acestor modele interpretative sunt obiectul cercetării lui Corin Braga” și considerând că e necesar să fie „remarcată erudiția excursului asupra istoriei conceptelor filosofice și a științelor spiritului. Partea spectaculoasă a comentariului o constituie, totuși, analiza critică a impasurilor hermeneutice în care disciplinele respective ajung, fatalmente, odată cu trecerea timpului” (Ibidem).

Cu referire la prima dintre cele trei accepții, cea metafizică, se precizează că potrivit ei, „arhetipul este o esență (...) ontologică. Deși intră în relație cu categoriile rațiunii (...), arhetipul nu poate fi redus la o existență subiectivă, el este funciar o prezență obiectivă, de dincolo de ființa umană” (Ibidem). În funcție de locul subzistenței lor, arhetipurile ontologice au fost concepute în două moduri: ca esențe transcendente și ca esențe imanente lumii. Desigur că primul dintre ele își are originea în creația gânditorului antic Platon, el vorbind în *Timaios* despre „esențe eterne și indivizibile, care au o natură inteligibilă și imaterială și subzistă în afara lumii fenomenale” (Braga, 2007, p. 6). Apoi tradiția iudeo-creștină a fost cea care „a preluat ideea transcendentei arhetipurilor”, lui Filon din Alexandria revenindu-i meritul de a fi reunit în noțiunea de arhetip conceptele platoniciene de esență transcendentă și esență inteligibilă: „arhetipurile sunt ideile lui Dumnezeu” (Ibidem), iar acestea din urmă „nu sunt altceva decât prototipurile tuturor speciilor create în cursul Facerii. Adam și Eva sunt arhetipurile rasei umane, plăsmuite ca făpturi perfecte de Dumnezeu însuși; din acest cuplu derivă, după cădere, prin înmulțire (procreație), umanitatea care populează pământul” (Braga, 2007, p. 7). Respectiva accepție „va reveni la toți filosofi și metafizicienii care acordă prioritate ontologică unui principiu transcendent (Dumnezeu, Pleroma gnostică, Unul la Plotin, Voința la Schopenhauer), din care derivă, prin creație, emanație, decădere, evoluție dialectică etc., trecând prin matricea ideilor, lumea fenomenală” (Ibidem).

.....

Cel de al doilea mod de a concepe arhetipurile ontologice și anume ca esențe imanente lumii „caracterizează tradiția aristotelică” (Ibidem). În lucrarea sa *Metafizica*, celebrul stagirit „a supus unei critici aprofundate concepția platoniciană a subzistenței separate” a esențelor eterne și indivizibile. În concepția sa, „arhetipurile sunt cauzele formale ale lucrurilor, sunt formele (...) care configurează materia (...), sunt energia (...) care, prin actualizare, dă naștere fenomenelor concrete” (Ibidem).

Aceeași idee de arhetip immanent „este prezentă și în conceptul stoic de rațiune seminală (...). *Logoi* sunt semințele paradigmatică și indestructibile a tot ceea ce există, sunt într-un fel rezerva de informații și codul genetic care structurează materia. Teoria modernă a cromozomilor se întâlnește parțial (pe suprafața biologiei) cu această viziune pe care stoicii o generalizau la toate regnurile, organice și anorganice” (Ibidem). De asemenea se precizează că din filosofia stoică, *logos spermatikos* a fost preluat atât de tradiția creștină (același Augustin, spre exemplu), cât și de gândirea ocultă (*arké*, la alchimiștii Basile Valentin și Van Helmont, *fenomen originar*, la Goethe)” (Ibidem). Totodată, autorul specifică după cum urmează: „Campionii acestui mod de interpretare sunt scoliaștii antichității târzii, majoritatea de formație neopitagoreică și neoplatoniciană alegorizantă. Pentru a conferi autoritate propriilor sisteme, ei își revendicau ca predecesori marile nume ale tradiției, în special pe Homer. Revizitând epopeile homerice, ei încercau să identifice în imaginile poetice propriile lor concepte filosofice și teologice” (Braga, 2007, p. 8).

Tot în legătură cu abordarea respectivă se precizează: „Hermeneutica «alegorizantă» urmărește așadar să reconstituie modelele originare copiate de artă, să descopere arhetipurile metafizice care stau în spatele imaginilor plastice ale poeziei. (...) Pentru critica modernă, o asemenea hermeneutică este radical falsă, deoarece introduce criterii non-estetice în analiza operei de artă. Imaginile și ideile poetice își pierd autonomia și sunt obligate să se subordoneze unor viziuni teologice, filosofice sau științifice” (Ibidem). Iar în continuare citim: „Două mari atacuri au slăbit poziția interpretărilor care fac trimitere la lumea exterioară: critica fenomenologică și critica postmodernă. Prima a «pus între paranteze» raportările la realitate, cea de-a doua a deconspirat statutul de «text explicativ» al concepției metafizice care pretinde să lămurească viziunea artistică. Cele două scenarii, cel metafizic și cel artistic, nu se află în raport de subordonare, precum tabloul față de original, ci sunt două

imagini ale lumii echivalente între ele și aflate în raporturi de omologie” (Braga, 2007, p. 8-9).

Iar paragraful consacrat arhetipului psihologic începe cu explicarea, potrivit căreia această accepțiune (psihologică) a conceptului „neagă realitatea obiectivă a arhetipului, reducându-l la o dimensiune subiectivă”, cu specificarea că arhetipurile „nu sunt niște *realia*, ci niște *nomina*, categorii ale reprezentării mentale” (Braga, 2007, p. 10). Și aici la fel sunt relevate cele două feluri în care a fost definit arhetipul în funcție de nivelul topic în care sunt amplasate în aparatul psihic: ca instanță conștientă și ca instanță inconștientă, fiind elucidat specificul fiecăruia dintre ele. Cel dintâi mod care concepe arhetipul ca instanță conștientă este specific, precizează Corin Braga, filosofiei neoplatonice a Renașterii: „Marsilio Ficino, în *Theologia Platonica*, arată că arhetipurile imanente spiritului divin (*exempla rerum in mente divina*) sunt imprimate în spiritul uman ca niște tipare (*formulae innatae*) ce fac posibilă cunoașterea”, iar ulterior Descartes păstrează în psihologia sa „ideea de «lumini divine» ce influențează direct facultatea rațională, dar la empiriștii englezi și apoi la Kant, polul divin dispare din ecuație, invarianții fiind distribuiți exclusiv facultății cognitive umane” (Ibidem). Astfel, marele filosof german „a elaborat teoria *categoriilor apriorice* ale sensibilității și ale rațiunii, care ne organizează percepția senzorială și cunoașterea intelectuală. În calitate de constante, arhetipurile nu mai rezidă în lucrul-în-sine, ci în subiectul care aprehendează lucrul-în-sine” (Braga, 2007, p. 10-11), ca mai apoi neokantienii să dezvolte „criticismul kantian, urmărind rolul jucat de categoriile apriorice în elaborarea fiecărui tip de cogniție, lingvistică, mitică, științifică, artistică etc.” (Braga, 2007, p. 11).

Datorită descoperirii și teoretizării „de către romantici a topografiei etajate a minții umane, arhetipurile au început să fie plasate în aparatul psihic inconștient” (Ibidem). Această idee, remarcă C. Braga, a căpătat rigoare științifică „o dată cu psihanaliza freudiană, iar termenul de arhetip devine o noțiune cheie în sistemul lui C. G. Jung” (Ibidem), făcând și următoarele precizări: „Pe măsură ce s-a îndepărtat de Freud, elaborând conceptul de inconștient colectiv, psihiatrul elvețian a utilizat succesiv termenii de *imagini primordiale*, de *dominante non-personale* sau *puncte nodale* ale psihicului și, în sfârșit, de arhetipuri. Arhetipurile sunt, în concepția jungiană, tiparele structurante ale vieții psihice. Modele inconștiente moștenite genetic, arhetipurile organizează viața mentală în aceeași manieră în care instinctele organizează viața somatică” (Ibidem). Deși formularea ideii despre inconștientul colectiv a fost, precizează

cercetătorul român, „unul dintre punctele ce au dus la ruptura lui Jung de mișcarea psihanalitică, Freud însuși a sfârșit prin a accepta existența unor *fantasme originare* (patrimoniu ce se transmite pe cale filogenetică)”, iar exponenții școlii kleinienne de psihanaliză, „Isaacs și Bion spre exemplu, vorbesc și ei de *fantasme inconștiente* și de *preconcepții*, structuri mentale latente care sunt actualizate prin experiența de viață”, iar în cele ce urmează se afirmă despre Lucian Blaga că, influențat fiind de Jung, a teoretizat „*categoriile abisale* ale cunoașterii, care servesc drept mediator între adevărul absolut și imaginea acestuia în conștiința umană. Asemeni unui filtru negativ, aceste categorii constituie o *censură transcendentă*, care înlocuiește aprehensiunea directă a *misterului* (...) cu o aprehensiune indirectă, metaforică” (Ibidem).

Referitor la elucidarea deosebirii dintre cele două accepții și aplicarea lor la analiza operelor artistice, se menționează: „Identificarea arhetipurilor metafizice dintr-o operă presupune a topografia orizontul de concepte teoretice prin care artistul își organizează viziunea; identificarea arhetipurilor psihologice presupune studierea ritmurilor organice și a fantasmelor inconștiente care conduc pana artistului, de multe ori fără știrea sau împotriva voinței sale” (Braga, 2007, p. 12).

Printre demersurile hermeneutice inspirate de arhetipologia antropologică pe care le trece în revistă Corin Braga se numără următoarele: „În domeniul mitologiei și al istoriei religiilor, pentru care C. G. Jung însuși a oferit o cheie de interpretare psihologică, poate fi citat Carl Kerényi. După fericita sa întâlnire cu psihiatrul elvețian, mitologul a început să decupeze portretele *eidetice* ale mai multor personaje divine din religia greacă: Zeus și Hera, imagini arhetipale ale Tatălui și Mamei, Prometeu («imagine arhetipală a existenței umane»), Dionysos («imagine arhetipală a vieții indestructibile»), Demeter și Persefona («imagini arhetipale ale Mamei și Fiicei»). Un alt decupaj arhetipal, care vizează cu precădere imaginația artistică, este cel al lui Gaston Bachelard” care „s-a dedicat unei psihanalize extensive a elementelor materiale aristotelice, în calitate de categorii apriorice ale percepției și imaginației. De la filosofii ionieni până în zilele noastre, Focul, Apa, Aerul și Pământul au constituit un fel de grilă perceptivă care provoacă în mod invariabil constelarea aceluiași limbaj de simboluri” (Braga, 2007, p. 13). Două sunt criticile majore ce au fost aduse arhetipologiei psihologice sau antropologice. În legătură cu ele, Corin Braga reliefează: „Pe de o parte, i se reproșează că reduce (sau «traduce») limbajul artistic la (sau într-) un alt limbaj, psihologic, psihanalitic, psihoistoric, pierzând în acest fel specificitatea literaturii

și imanența analizei. Pe de altă parte, i se reproșează că ar construi un model abstract, care nu există și nu funcționează în realitatea efectivă. Ea presupune existența unui *homo universalis*, a unui *homo religiosus* sau *poeticus* în afara timpului, constant și invariabil, autorul unei culturi paradigmatică și atemporale, față de care indivizii concreți și culturile date ar fi niște variante sau actualizări. Or, model antropologic total nu poate fi regăsit ca atare în nici una din creațiile religioase sau artistice concrete” (Braga, 2007, p. 15).

Cea de-a treia și ultima elucidată în eseul introductiv este accepțiunea culturală a arhetipului. Referitor la ea, autorul specifică: „Este vorba de o concepție imanentistă, care nu mai caută fundamentul arhetipurilor în afara domeniului lor specific de existență – cultura”, precizând că la rândul lor, culturile „nu mai sunt înțelese ca expresii ale unui fond psihologic abisal, ci ca manifestări de sine stătătoare, ireductibile ale spiritului uman” (Ibidem), iar arhetipul „nu mai desemnează funcția psihică responsabilă de generarea imaginilor, ci imaginea în sine” (Braga, 2007, pp. 15-16). Acel critic ce examinează arhetipurile unei mișcări culturale nu mai caută, subliniază Corin Braga, „sursele lor virtuale, ci materialitatea lor prezentă (tematism) și relațiile lor reciproce în sistemul cultural (structuralism)” (Braga, 2007, p. 16).

Așa cum sugerează autorul, pot fi distinse două direcții în care e împărțită arhetipologia culturală „după cum dă răspuns fie doar primului, fie amândurora dintre reproșurile aduse arhetipologiei psihologice (lipsa de autonomie și generalizarea abuzivă)” (Ibidem): „Demersurile interesate doar de autonomia arhetipului cultural așază invarianții într-o perspectivă fenomenologică, punând între paranteze trimiterile la realitatea exterioară, dar continuă să îi privească drept niște constante general-umane. Demersurile care țin cont și de reproșul de generalizare ilegală își propun să prezeve specificitatea arhetipurilor, introducându-le în contexte istorice și culturale determinate, fără să le proiecteze asupra întregii culturi umane” (Ibidem). Dacă luăm în considerație dimensiunea de universalitate atribuită arhetipurilor, acestea pot fi definite, se afirmă în continuare, fie drept „constante general umane (abordare care vizează cultura umană ca fenomen global)”, fie drept „constante parțiale ale unor culturi și civilizații delimitate istoric și geografic (abordare care urmărește, își propune să facă sinteze în mod programatic parțiale și istorice” (Braga, 2007, p. 17). Astfel că în situația sa actuală, comparatismul e marcat de o înfruntare a unui universalism radical, sincron și tipologic, și a unui universalism moderat, diacronic

și istoricist. În primul din ele, precizează autorul, „poate fi încadrată hermeneutica lui Mircea Eliade. Ca bun fenomenolog al experienței religioase, savantul pune între paranteze judecățile vizând realitatea ontologică sau metapsihică a figurilor arhetipale și încearcă, printr-o reducere *eidetică*, să deducă modelul paradigmatic al imaginarului religios” (Ibidem). De asemenea, se menționează că și Ioan Petru Culianu este un exponent al acestui universalism radical, întrucât „imaginează familia sectelor și școlilor gnostice ca un arbore fractalic, în care fiecare sistem reprezintă câte o configurație specifică a unui număr restrâns de invarianți. Gnozele, creștinismul și ereziile istorice pot fi deduse în mod axiomatic, ca variante obținute prin actualizarea uneia sau alteia din valorile unui fascicol de presupuziții teologice” (Ibidem). Iar în domeniul literaturii, canadianul Northrop Frye creează, în mod similar „o *anatomie a criticii*, un adevărat tablou al invarianților ce se regăsesc în filigran în toate operele literare începând cu antichitatea” (Ibidem), totodată fiind remarcat și proiectul imaginat de Adrian Marino, „în care literatura comparată se «recapitulează» într-o teorie și o poetică a literaturii mondiale, prin extragerea invarianților comuni literaturilor europene, asiatice, africane etc. Fiecăreia din aceste constante, fie ea o idee sau un concept poetic, un mitem sau un motiv, o formă retorică sau o specie literară, i se poate dedica câte un studiu monografic, care să-i urmărească geneza, difuziunea, evoluția, metamorfozele, anamorfozele, declinul și dispariția” (Braga, 2007, p. 17-18).

Cât privește a doua poziție, cea moderată, autorul precizează că ea „refuză să lucreze cu tablouri generale, din teama de a nu pierde diferențele specifice într-un gen comunic unic”, reliefând că în cazul acestui comparatism moderat, „fiecare viziune asupra lumii are o ecuație specifică și ireductibilă de arhetipuri. Pentru a înțelege viața (destinul) arhetipurilor, acestea trebuie inserate în rețeaua culturală care le secretă și le dă o anumită coloratură și tonus” (Braga, 2007, p. 18), după care relevă că un model în acest sens, „de panoramare a *topoi*-lor unui anumit curent (literatura medievală scrisă în limba latină) îl reprezintă studiul lui E. R. Curtius, *Literatura europeană șin Evul Mediu latin*” (Ibidem).

Explicând importanța și necesitatea promovării arhetipologiei culturale, autorul relevă că ea „nu se mai limitează la a inventaria recurența și difuziunea temelor, ci le integrează în configurații culturale specifice, care le explică geneza, profilul, interrelațiile și transformările. Prin aceasta, se dovedește a fi un instrument hermeneutic ideal pentru disciplina în suferință a comparatismului. Cercetarea arhetipală permite

analiza diferențiată, spectrală, a fiecărei viziuni despre lume, pe baza căreia pregătește o analiză generală și stabilirea unei gramatici a literaturii universale” (Braga, 2007, p. 21).

În concluzia acestui text introductiv, Corin Braga susține că aceste trei accepțiuni „ale termenului de arhetip (metafizică, psihologică și culturală) pot fi combinate într-un demers complex și stratificat. Pe trunchiul accepțiunii culturale (specifică literaturii comparate) pot fi grefate interpretările metafizice, pe de o parte, și cele psihologice, de cealaltă. Analiza literară poate fi așezată între voletele a două oglinzi critice complementare, cea metafizică și cea antropologică, conform ideii lui C. G. Jung că explicația mitologică este o *amplificare* a interpretării psihologice” (Ibidem). Prin primele două accepțiuni, literatura comparată intră în conjuncție cu istoria religiilor și a sistemelor metafizice, cu mitocritica și mitanaliza, pe de o parte, și cu psihologia abisală, psihanaliza și psihocritica, de cealaltă. Folosind un asemenea instrument complex, cu trei „vârfuri”, studiile din prezentul volum analizează unele mituri de mare circulație ca Oedip, visul, dublul, copilul divin, omul fără însușiri, androgenul, hermafroditul, femeia evanescentă. Călin Teuțișan remarcă în legătură cu volumul lui C. Braga că el „reprezintă un exercițiu de experiență și de dexteritate făcut în avanpremiera dezvoltărilor teoretice și analitice ulterioare. Ceea ce nu-i răpește nimic din coerență și probitate. Cu atât mai mult cu cât volumul se situează în cadrele unei discipline încă necanonice, de frontieră, după cum însuși autorul o mărturisește într-o notă. Nu doar fascinația tiparelor originare, ca să preluăm o sintagmă critică celebră, animă motoarele hermeneutice ale cărților lui C. Braga, ci și, iată, fascinația pionieratului disciplinar, a defrișării unor terenuri încă nebătute, ca soluție constructivă la crizele interpretative ale culturii contemporane” (Teuțișan, 2018, p. 200). Iar Radu Toderici menționează tot cu referire la această carte următoarele: „Privit istoric, volumul *10 studii de arhetipologie* pare să încheie o perioadă «românească» a lui Corin Braga, în sensul în care el survenea, la prima lui publicare, în 1999, după două studii solide despre Nichita Stănescu (1993) și Lucian Blaga (1998) și părăsea acest areal de abordare. Lucrul este ușor de observat în interiorul volumului, după dispunerea a trei studii care mai chestionează cultura română («Culte religioase în Dacia romană și postromană», «Proza românească interbelică. De la *Filia* la *Neikos*», «Postmodernismul literar românesc»), în imediata apropiere a altor șapte, care se concentrează de data aceasta asupra morfologiei culturii europene moderne, cu trimiteri la marile mituri (Oedip, visul, dublul, fausticul

etc.)” (Toderici), în continuare despre studiul final intitulat *Concluzie. Schiță psihoistorică a culturii europene* precizându-se că „el este mai degrabă locul adevăratei ipoteze a volumului. Aici originea o serie de texte pe care Corin Braga le-a publicat apoi în *Observator cultural* în 2003, lansând conceptul de «anarhetip»; în lipsa acestei morfologii a culturii, pe care autorul o reia de altfel și în textele ulterioare, la modul condensat, e uneori dificil de înțeles de unde pornește exact discuția. Iar dacă acest studiu final imprimă o anumită direcție analizelor punctuale din interior, textul inițial trasează limitele acestor analize.” (Ibidem).

Referințe bibliografice:

1. Braga, Corin. *10 studii de arhetipologie*. Cluj-Napoca, 2007.
2. Teuțișan, Călin. *Corin Braga, de la gândirea critică vrăjită la literatura viselor*, în: *Echinox 50*. Coord.: Ion Pop și Călin Teuțișan. Cluj-Napoca, 2018, p. 197-209.
3. Toderici, Radu. <http://phantasma.lett.ubbcluj.ro/recenzie-corin-braga-10-studii-de-arhetipologie/> (vizualizat la 10. 11. 2019)

CHEIA LUI OEDIP ȘI GHICITOAREA UNIVERSALĂ

TUDOR COLAC

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al MECC

Rezumat. *Prezenta lucrare a fost executată în cadrul proiectului instituțional „Evoluția literaturii române, folclorului și a teoriei literaturii în context european și universal”, director de proiect academicianul Mihai Cimpoi.*

De menționat că ponderea speciei ghicitorii în ansamblu ca unități în Fondul Arhivei de Folclor din cadrul Institutului de Filologie Română Bogdan Petriceicu-Hasdeu este considerabilă, ghicitorile pot fi găsite în circa 130 caiete cu materiale colectate până la începutul ultimului deceniu al secolului trecut.

Autorul a avut ca repere de ordonare a materialului criteriile elaborate de etnologii înaintași, cel tematic și clasificarea ce pornește de la chei.

Referindu-ne la mitul lui Oedip și derivatele conceptului cu rădăcini antice ale ghicitorilor cumplitului Sfînx, vom remarca măiestria metaforică și înțelepciunea simbolisticii acestei chei – OMUL. Această cimilitură poate fi considerată și până în prezent, fără îndoială, cea mai cunoscută în întreg spațiul românesc.

Cuvinte-cheie: *ghicitoare, cimilitură, cheie, alegorie, metaforă, aliterație.*

Abstract. *The present work was carried out within the institutional project „Evolution of Romanian literature, folklore and the theory of literature in a European and universal context”, acad. Mihai Cimpoi was the project director.*

It is worth mentioning that the weight of the riddle species as a whole in the Fund of the Folklore Archive of the Romanian Philology Institute Bogdan Petriceicu-Hasdeu is considerable, the riddles can be found in about 130 notebooks with materials collected until the beginning of the last decade of the last century.

The author had as mechanism of arranging of the material the criteria elaborated by advanced ethnologies, the thematic one and the classification that starts from the keys.

Referring to the myth of Oedipus and the derivatives of the concept with ancient roots of the wizards of the terrible Sphinx, we will notice the metaphorical mastery and the wisdom of the symbolism of this key – the MAN. This riddle can be considered until now, without doubt, the most known in the whole Romanian space.

Keywords: *riddle, cimilation, key, allegory, metaphor, alliteration.*

Primele mărturii despre ghicitoare sunt atestate în *Cazania* lui Varlaam de la 1643 și în *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei de la 1673, care, printre alte calități, menționa și originea populară a ghicitorilor: „din rostul miei voiu scoate pilde și cimilituri din bătrâni, luând începătură”. Același Dosoftei a remarcat și sensul alegoric al ghicitorii, care „...iaste ca

și cimiliturile, cându altă grăiești și alta s'înțelege...". În „*Letopisețul...*” lui N. Costin este menționată „cimilitura sau găcitură lui Solaon cel înțelept”.

La 1851 apare prima colecție de creații folclorice basarabene a lui Teodor Stamati, care include și 35 de ghicitori. La 1872 Bogdan Petriceicu-Hasdeu întreprinde prima încercare în folcloristica basarabeană de interpretare științifică a ghicitorii, utilizând termenul pentru explicarea unor noțiuni și formulând următoarea definiție pentru această specie: „un mijloc de a ascuți inteligența prin greutate și prin analogie”. (*Literatura populară*, București, 1961, p. 141).

În folcloristica românească putem constata încercări de a clasifica domeniul creației aforistice și enigmatice încă de pe la sfârșitul secolului al XIX-lea. Apariția celor zece volume *Proverbele românilor*, de Iuliu A. Zanne (București, 1895-1903 (1912)), poate fi considerată și prima clasificare tematică a creației paremiologice, cele opt categorii din 20.940 tipuri de variante despre natura fizică, animale, om și organele sale, viața fizică și socială, tematica istorică, despre credințe-eresuri-obiceiuri, despre viața intelectuală și morală fiind completate cu *Povește și opriri, maxime, sentințe, pilde filozofești* din manuscrisul *Pilde, povățuiri și cuvinte adevărate* al lui Iordache Golescu. Anterior, la 1877, G. Dem. Teodorescu a tratat fenomenul varietății tematice paremiologice, lansând unele recomandări și indicații privind reflectarea diversității și relațiilor omului cu mediul ambiant, cu accente vizibile pe conținut. În continuare alți folcloriști, printre care Cezar Tabarcea și Nicolae Roșianu înclină spre structurările logico-semantice în proverbe și zicători. Studiile ce au servit ca bază pentru manualele universitare includ în cadrul „genului aforistic”, pe lângă proverbe și zicători, încă o specie folclorică – ghicitoarea. Ne referim la manualul *Folclor literar românesc* de Barbu Teodorescu și Octav Păun (București, 1967), precum și la un alt manual *Folclor literar românesc* de Mihai Pop și Pavel Rucsăndoiu (București, 1976). În primul manual în nota preliminară ghicitorile nu sunt menționate, deși, totuși, au fost inserate în capitolul respectiv, notificându-se că „ghicitorile sunt presărate în multe din genurile creației populare” (opera citată, p. 261). Autorii celui de-al doilea manual menționează că „cele două categorii folclorice sunt diferite ca funcții, structură și modalități de realizare – proverbul și ghicitoarea... le apropie însă unele trăsături comune. În primul rând, atât proverbele, cât și ghicitorile, sunt mesaje de dimensiuni reduse... În al doilea rând, proverbele și ghicitorile se realizează ca și poezia de ritual și ceremonial, în contexte funcționale determinate, în afara cărora actualizarea lor nu are rațiune” (op. cit.,

p. 230). În *Istoria Literaturii Române* (ediția din 1964, vol. I, p. 191) găsim și specificarea că „ghicitorile au prioritatea și viața lor proprie”, deși adesea pot fi întâlnite și intercalate în texte populare de alle specii, iar similitudinile cu proverbele ar fi mai curând exterioare, deosebirea însă este de substanță și funcție (Ibidem). Același C. Tabarcea recunoaște că proverbul „pune în fața receptorului o ghicitoare și acesta este unul din principalele aspecte ale funcției sale estetice, deci „ghicitoarea” nu este o chestiune de conținut, ci de expresie” (op. cit., p. 202).

G. Dem. Teodorescu în ale sale *Cercetări asupra proverbelor române (cum trebuie culese și publicate)*, include și capitolul *Despre cimilituri sau ghicitori* pe cele 9 pagini de text. La 1880 și Petre Ispirescu semnează o culegere de *Pilde si ghicitori*.

Am putea urmări parcursul de la proverb spre ghicitoare în folcloristica românească începând cu I. A. Zanne, titlul lucrării sale incluzând „proverbe, zicători, povățuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme și cimilituri”, până prin anii șaizeci ai secolului trecut, când apare culegerea publicată de Monica Rahmil, *Ghicitori si proverbe* (în 1957).

Cercetătorii numiți în acest context utilizează frecvent genericul *enigmă* sau *enigmatic* pentru specia ghicitorii, de fapt, avându-se în vedere predilect sensul de *taină*, semnificație care a dispărut cu timpul.

La etapa evolutivă ulterioară se impune optarea pentru inteligență. Înțelepciune, încercarea cunoștințelor și iscusinței în probele de inițiere a tinerilor și, în mod tradițional, rămâne și până în prezent ca model de joc distractiv la șezătoare și clacă. Ovidiu Bîrlea întrevade acest rol distractiv pe lângă funcția magico-rituală, în contextul manifestării satisfacției umane „de a descifra anumite aspecte enigmatice, anume create în acest scop” (*Folclorul românesc*, vol. II, *Momente si sinteze*, Buc., 1983, p. 346-347).

Indiscutabil, conceptul modelator pentru publicarea volumelor lui I. A. Zanne despre proverbe, a influențat decizia directorului revistei *Șezătoarea*, Artur Gorovei, la etapa finală de culegere și publicare a ghicitorilor. De reținut că seria volumelor redactate de I. A. Zanne demarează în 1895, iar corpusul monumental *Cimiliturile românilor*, alcătuit de Artur Gorovei, este lansat la 1898. Autorul, în „inventarul” din prefață consemnează: „Volumul de față cuprinde 491 capitole, adică 491 lucrări cimilite, cu 1960 cimilituri tip și 756 de variante sau cu un total de 2716 cimilituri” (Artur Gorovei, *Cimiliturile românilor*, Buc., 1998, p. XIII, bibliografie și index bibliografic de Radu Niculescu, Buc., 1975). Folcloristul de la Fălticeni a organizat materialul în sistem

.....
 dicționar din ghicitorile propuse, 1253 au fost marcate cu asterisc, adică neatestatate în sursele bibliografice studiate de autor. „Clasificarea pe chei”, deci semantico-tematică a ghicitorilor s-a dovedit a fi una viabilă în timp, binevenită și operantă în cazul dat, la fel ca și la I. A. Zanne în *Proverbele românilor*. Mai târziu, în 1911 Giorgio Pascu abordează o clasificare a ghicitorilor reieșind din figura stilistică de bază a textului, după cum urmează: metaforice, perifrastice, metonimice și sinecdotice, la care a mai adăugat două categorii mixte, metaforico-perifrastice și metonimico-perifrastice, mult abstractizate și supuse criticii de Ovidiu Papadima (*Literatura populari*) română, Buc., 1868, p. 240).

Cercetătorii clujeni Ion Taloș, Ion Cuceu și V. Florea, în intenția de a da „o imagine exactă și completă asupra obiectului în discuție”, după ce au adunat 60.000 de texte, cu o clasificare judicioasă în sistem dicționar, au stabilit tipurile și subtipurile ghicitorilor pe baza obiectului din comparație (I. Taloș, *Corpusul folclorului românesc: cimitura*, în *Anuarul tic folclor*, serie nouă, I, Cluj-Napoca, 1980, p. 43-52). În Moldova, inclusiv în folcloristica basarabeană, de asemenea apar cercetări în domeniul de referință demne de interesul specialiștilor și cititorilor pasionați de această specie folclorică – ghicitoarea. Configurația elementelor structurale în cazul ghicitorilor se distinge prin anumite formule de circumscriere, drept constituenți relativ stabili pentru diverse tipuri și subtipuri ale acestei specii folclorice. Discursul povestitorilor debutează, de regulă, prin formule introductive specifice, care, într-un fel, dublează funcția de semnalare a mesajului. Formula cea mai des întâlnită este cea posesivă (*Am o...*, *Am un...*, *Am doi...* etc.), astfel, elementul-obiect al ghicitorii fiind integrat semantic și sporind impresia ludică a cognoscibilității sub raportul incifrării artistice, estetice și îi conferă un plus de expresivitate și dimensiune.

O altă formulă structurală în cadrul ghicitorii este cea existențială, de enunțare a existenței obiectului ghicitorii (*Este un...*, *Este o...* etc.) mai puțin frecvență ca formulă pasivă.

O formulă structurală, ce include elemente din primele două descrise mai sus ar fi formula interogativă, cu rol pronunțat intonațional (*Care...?*, *Ce...?*, *Cine...?*), în care elementul abstractului este relațional de ambiguitatea lingvistică.

De remarcat și faptul că ghicitorile românești abundă în termeni metaforici, derivate eufonice, formule plastice consacrate, frământări de limbă din graiurile populare, interjecții onomatopeice și de apelare, repetiții, ritmica pregnantă, portrete-enigme ușor descifrabile, grupări de metafore sugestive lesne recunoscutibile prin motivele punctate etc.

Unul dintre procedeele preferențiale în specia ghicitorii este opoziția, exprimată în binomul *întrebare-răspuns*, raportat la termenul de referință. În ghicitori opoziția, după cum constată și Adriana Rujan (*Ghicitoarea în folclorul românesc*, Pitești, Alean, 2011, p. 162), este prezentă la diferite niveluri: structural, stilistic, semantic subtextual, lexico-gramatical, prin procedeele paradoxului, paralelismului negativ, metaforic, serial, comic etc.

Dar... să nu ne autoamăgim că am ști prea mult(e), despre această specie enigmatică a folclorului. „Ghicitorile sunt un fel de întrebări, dar altfel spuse, altfel pornite spre tine – importantă e întâlnirea”, afirmă poetul și etnologul Iulian Filip (*Cimilică, cimilea. Ghicitori*, editura *Prut Internațional*, Chișinău, 2017).

Cităm și din ediția de ghicitori îngrijită de Radu Niculescu: „Se poate așadar vorbi de existența unui asamblaj relativ consolidat de cunoștințe acumulate – cu Aristotel din Stagira începând – în egală măsură valabile și pentru ghicitorile românești și pentru ghicitoare în genere.

Aceste cunoștințe se referă, între altele, desigur, și la datele a ceea ce am numi „istorie abstractă” a *genului enigmatic* – socotit printre cele mai vechi ale tradiției orale în general – istorie a cărei reconstituire (origini, ilinerarii de difuzare, faze ale varierii în timp etc.) a fost schițată cu pornire de la repere vechi sau străvechi – texte egiptene, *Biblia*, (episodul Samson, episodul Solomon și Regina din Saba), texte vedice, texte grecești consemnând mitul lui Oedip (ghicitoarea Sfinxului), *Edda*, *Koranul*, *1001 de nopți* etc. Dar fondul lor esențial și totodată cel mai impunător ca volum, derivă din efortul descrierii, clasificării și explicării ghicitorii ca practică și text, sincronic”. (*Bulgăre de aur în piele de taur. Ghicitori*, Editura *Minerva*, București, 1975, p. VIII-IX).

Textul ghicitorii numită în literatură „ghicitoarea universală” și soluționată prin intermediul „cheii lui Oedip”, cheia însemnând nu altceva decât dezlegarea, acest răspuns nu a fost interpretat adecvat în tălmăcirile unor autori dornici de senzații. O tratare plauzibilă aflăm în cartea *Atlanta Fugiens* a lui Michael Maier, apărută la 1617.

Majoritatea amatorilor de legende mitologice ale Greciei Antice cunoaște în amănunte că Sfinxul care păzea porțile Tebei, supunea textului ghicitorii pe toți cei care doreau să intre în cetate, și, dacă nu reușeau să găsească răspunsul potrivit, erau devorați. Sfinxul ar fi fost trimis din Egipt în Grecia la porunca Herei și a lui Ares, pentru a pune la încercare călătorii, într-un joc pe viață și pe moarte. Și numai Oedip, regele Tebei, blestemat să-și ucidă tatăl și să se însoare cu mama sa,

a reușit să-l învingă. După ce a găsit cheia și a răspuns corect la cele două enigme, Sfinxul învins s-a autodevorat, în altă variantă s-a aruncat în hău de pe cea mai înaltă stâncă. Michael Maier, în urma observațiilor făcute minuțios cu privire la ghicitorile Sfinxului, afirmă că dezlegarea, cheia pentru soluția găsită poate fi definită drept Piatra Filosofală. El (autorul cărții) afirmă că Sfinxul ar fi avut mai multe ghicitori, dar cea pe care i-a pus-o lui Oedip era capitală: „*Ce creatură are dimineața patru picioare, după amiază două și seara trei?*”. M. Maier mai afirmă că, de fapt, ce a răspuns Oedip nu este cunoscut, iar cei care se referă la vârstele omului se înșală. Primul lucru de luat în considerare este *Cuadrantul* celor patru elemente care stă la baza tuturor lucrurilor, de acolo se ajunge la *emisfera* care împarte cercul prin două linii, una dreaptă și una curbă (masculin-feminin), care este Luna Albă și, în sfârșit, la *trinitatea* care constă în *Trup, Suflet și Spirit* sau *Soare, Lună și Mercur*. Citându-l pe Rhasis, același autor susține teza din epistolele sale că Piatra Filozofală este, în esența sa, un „*triunghi definit în calitățile sale de un Cuadrant*”. Adică, Materie (pământ și apă), Suflet Foc și Spirit Aer, în esență, două câte două complementarități. Iar mitul lui Oedip, ca și mitul lui Paris, cel care a declanșat războiul Troiei, vorbește în esență despre destinul implacabil”, conchide M. Maier.

Referindu-ne la mitul lui Oedip și derivatele conceptului cu rădăcini antice ale ghicitorilor cumplitului Sfinx, vom remarca măiestria metaforică și înțelepciunea simbolisticii acestei chei – OMUL. Această cimilitură poate fi considerată și până în prezent, fără îndoială, cea mai cunoscută în întreg spațiul românesc.

Regretatul folclorist Sergiu Moraru, prin volumul de *Ghicitori*, apărut în seria *Creația populară moldovenească*, a imortalizat cele mai interesante cimilituri din spațiul românilor basarabeni, din punctul de vedere al valorii poetice și mesajelor încifrate. Materialele incluse, în mare parte, au văzut lumina tiparului pentru prima dată în colecția sa de la 1980. Autorul a inserat în colecție mai multe categorii de ghicitori, printre care cele cu referință la corpurile cerești și la fenomenele atmosferice, la pământ cu bogățiile sale și configurația geografică. În categoria a doua ghicitorile despre om au fost divizate în două grupe distincte: omul fizic și omul social. În celelalte categorii urmează ghicitori despre casă și dependențele ei, obiectele de uz casnic, produsele alimentare; îmbrăcămintea, încălțăminte și obiectele de uz personal; armele, mijloace de deplasare, vânătoarea și pescuitul, agricultura, morăritul, țesutul și croitoria, lemnăria, fierăria și zidăria; negustoria, după care cititorul va găsi un florilegiu de cimilituri despice lumină și

căldură, mijloacele de informare, instrumentele muzicale și odihnă. Capitole inspirate, bine documentate sunt consacrate faunei, animalelor sălbatice și domestice, insectelor și viețuitoarelor acvatice, florei cu copaci și pomi fructiferi, ierburi, legume și cerealiere. Pentru prima dată cercetătorul S. Moraru introduce în sistemul clasificator ghicitorile-întrebări, ghicitorile-probleme, ghicitorile-poeme, ghicitorile-povești și ghicitorile-povestiri.

După cum se știe, din ghicitoarea populară au derivat variante culte sau jocuri de cuvinte de structuri similare de nivel livresc, astfel cum sunt anagrama, șarada, logogriful, frământările de limbă etc.

Avem deplina justificare ca aceasta carte cu ghicitori să fie consacrată memoriei colegului folclorist Sergiu Moraru.

În cadrul ghicitorii ca altă formulă structurală de bază este cea existențială, de enunțare a existenței obiectului ghicitorii (*Este un..., Este o... etc.*) mai puțin frecventă ca formulă pasivă. Această lucrare a fost executată în cadrul proiectului instituțional *Evoluția literaturii române, folclorului și a teoriei literaturii în context european și universal*, director de proiect academicianul Mihai Cimpoi. Sectorului de Folcloristică i-a revenit sarcina depistării colecțiilor de folclor din arhivele accesibile, de la Institutul de Filologie Română *Bogdan P.-Hasdeu* al Ministerului Educației, Culturii și Cercetării, Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice, Centrul Național pentru Conservarea și Promovarea Patrimoniului Cultural Imaterial, Muzeul Literaturii Române *Mihail Kogălniceanu*, Sectorul de Dialectologie al Institutului *B.P.-Hasdeu* și din alte arhive. De menționat că ponderea speciei ghicitorii în ansamblu, ca unități arhivistice, este considerabilă. Bunăoară, în fondul Arhivei de Folclor din cadrul Institutului de Filologie Română *Bogdan P.-Hasdeu*, ghicitorile pot fi găsite în circa 130 caiete cu materiale colectate până la începutul ultimului deceniu al secolului trecut. Tradiția veche instaurată în practica de colectare a materialelor de către folcloriștii moldoveni consta în culegerea de la informator a tot ce cunoștea respectivul și predarea materialelor în fondul arhivistic al Academiei de Științe a Moldovei. Nu e întâmplător că majoritatea ghicitorilor selectate în prezenta culegere provine din sursa respectivă.

Autorul a avut ca repere de ordonare a materialului criteriile elaborate de colegii de la sector Efim Junghietu, Sergiu Moraru, Iulian Filip, care și-au înscris numele pe copertile unor valoroase antologii de ghicitori, până la urmă oprindu-se la o sinteză a celor două criterii,

tematic și clasificarea ce pornește de la chei. Suntem conștienți și de faptul că o structură clasificatorie în folclor trebuie să reclame și pluridimensionare, oferind posibilitate utilizatorilor cărții de a completa realitatea materialului cu exemple din practica personală.

Vom întâlni și ghicitori cu chei de soluționare sinonime, repartizate în subcategorii diferite. Cheile sunt plasate ca titluri, scutindu-ne de un capitol aparte de indice tematic. Unele chei sunt completate, pentru a justifica formal anumite texte (moara de vânt, moara de apă etc.).

Am insistat, în special, pe respectarea intonației versurilor și a ritmului interior al textelor, de o importanță fundamentală în cazul ghicitorilor. În măsura posibilităților editoriale am folosit în partea introductivă și în referințe informații specifice din istoria și teoria speciei date, în speranța că acestea vor fi utile pentru cititor.

Referințe bibliografice:

1. CAF – Caietele Arhivei de folclor a Institutului de filologie română „Bogdan P.-Hasdeu”.
2. Alexandri, Vasile, *Poezii populare ale românilor*. Adunate și întocmite de..., Tipografia lucrătorilor asociați, București, 1866.
3. Blaga, Aurelia, *165 ghicitori și cimilituri culese pentru șezători*. Culese de..., Oradea, 1935.
4. Bulgărescu, Grigore T., *Din jurul vetrei. Ghicitori*, Culese de..., București, 1887.
5. Ciobanu, Val. *Ghicitorile*, în *Istoria literaturii române*, București, 1970.
6. Colac, Tudor, *Dicționar de ghicitori*, Chișinău-București, Litera AVN, 2014.
7. Constantinescu, Ol. O. și Stoian, I.I., *Din datina Basarabiei*, Chișinău, 1936.
8. Costin, Lucian, *Ghicitorile bănățene*, Studii de... Vol. III, Craiova, 1941.
9. Chițimia, I. C., *Simbolica și arta ghicitorii*, București, 1964.
10. Corneanu, Leonid, *Culegere de proverbe, zicători, ghicitori, cimilituri și expresii norodnice moldovenești*, alc. de..., Chișinău, 1952.
11. Coșbuc, George, *Ghicitorile populare*, vol. VI, București, 1902.
12. Dopp, Isidor, *Ghicitori*, de..., Ediția a II-a, Sibiu, 1928.
13. Dumitriu, Sevesta, *Poezii, jocuri de cuvinte și ghicitori*, Adunate de..., București, 1930.
14. Glinsky, Victor Al., *200 ghicitori foarte frumoase*, culese de..., Huși, 1929.
15. Gorovei, Artur, *Cimiliturile românilor*, ediție de..., Edițiunea Academiei Române, București, 1898.
16. Ispirescu, Petre, *Pilde și ghicitori*, adunate de..., București, 1880.
17. Filip, Iulian, *Cimilică, cimilea. Ghicitori*. Selectate și pregătite de..., Editura Prut, Chișinău, 2017.

-
18. Gălușcă, Tatiana, *Folclor basarabean*, adunat de... din județele Soroca, Bălți, Orhei, Editura Națională „Cartea Noastră”, 1938.
19. Junghietu, Efim, *Hai să cimilim*, Ghicitori, Alcătuirea și îngrijirea de..., Chișinău, 1972.
20. Jugănar, Eugenia-Macrina, *101 ghicitori auzite în șezători, de la fete și feciori*. Publicate de... Biblioteca populară „Lumea și Țara”, Cluj, 1927.
21. Mihalache, V., *Ghicitori*, alc. de..., Chișinău, 1966.
22. Mirea, I. Ilie, *Colecție de ghicitori (Cimilituri)*. Cugetarea, București, 1940.
23. Mohanu, Constantin, *Cinel-cinel*. Culegere de ghicitori, Ediție îngrijită de... Prefață de I. C. Chițimia, București, Editura pentru Literatură, 1964.
24. Morariu, Leca. *Cimilituri*. Culese de... Biblioteca „Făt-Frumos”, Suceava, 1930.
25. Moraru, Sergiu, *Ciugur, mugur, mugurele. Ghicitori*. Alc. de..., Literatura Artistică, Chișinău, 1977.
26. Moraru, Sergiu G., *Ghicitori*. Alc. de..., Editura „Știința”, 1980.

SINONIMIA ÎN TERMINOLOGIA MEDICALĂ

VIORICA COSTIN

Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițeanu”

EUGENIA MINCU

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al MECC

Rezumat. *Deși, în limba comună, sinonimia este interpretată ca indicator al unei exprimări plastice și expresive, în terminologia medicală, se consideră o dificultate, un impediment, dat fiind riscul pe care îl comportă caracterul ambiguu al acestui fenomen pentru sănătatea omului. Opiniile lingviștilor referitoare la sinonimia terminologică sunt controversate. Unii cercetători o consideră o lacună. Pe de altă parte, sinonimia terminologică e tratată ca o legitate firească a limbajului specializat (ca parte integrantă a limbii). În cele ce urmează, ne propunem să identificăm situații de sinonimie atestate în terminologia medicală, definind sinonimia termenilor prin „diferența” (parțială) formală a unităților lexicale, caracterizate prin identitate, dar și prin similitudine semantică, fapt care determină ulterior gradul de sinonimie, absolut sau relativ.*

Cuvinte-cheie: *medicină, terminologie, unități terminologice, sinonimie.*

Abstract. *Despite the fact that synonymy in common language is an expressivity indicator, in medical terminology it is considered a deficiency, being given the risk beared by the ambiguity of this phenomenon. On the other side, the terminological synonymy is treated like a natural lawfulness of the specialized language as an integral part of the language, generated by the technical –scientific development. In this work, the synonymy relation between terms is elucidated, having as a landmark (partial) difference between the synonymy of terms is defined as a formal (partial) difference of the lexical units, characterized through identity and also through semantic similarity, which further determines the synonymy level: absolute or relative.*

Keywords: *medicine, terminology, terminological units, synonymy.*

Sinonimia, în linii generale, reprezintă rezultatul concentrării nivelului de abstractizare al gândirii. Ea reflectă procesul de dezvoltare, de diversificare și de îmbogățire a limbii, asigurând o exprimare plastică, lipsită de monotonie, de un ritm anost și plictisitor. Cu toate acestea, în limbajul terminologic, în general și în cel medical, în special, sinonimia este privită ca un fenomen neavenit, dat fiind caracterul ei ambiguu, care periclitează statutul bine conturat al termenului, care, prin definiție, trebuie să fie unul precis, stabil, concis și neutru. Din alt punct de vedere, sinonimia terminologică trebuie acceptată ca pe o legitate firească a limbajului

specializat, generată de progresul tehnico-științific și de necesitatea de acoperire a vidurilor în comunicare specializată. Ferdinand de Saussure definea sinonimia ca pe „diversitatea semnului corespunzător unei semnificații unice” (Saussure, 2004, p. 56), „unitatea ideii în semnul divers”. Savantul indică două existențe ale semnului: *semn* versus *desfășurarea timpului* și *semn*, *idee* versus *moment* (*ibidem*, p. 58): „...este necesar să recunoaștem semnului o a doua existență, care nu se manifestă decât în momentul, în care avem un trecut și un prezent, în vreme ce prima existență este direct conținută în prezent”. Prin urmare, identificăm trei condiții, pe care trebuie să le acopere lexemele, pentru a fi sinonime: a) identitatea obiectului denumit (a referentului); b) o situație concretă de comunicare; c) contextul. În cele ce urmează, ne propunem să identificăm situații de sinonimie atestate în terminologia medicală, definind sinonimia termenilor prin „diferența” (parțială) formală a unităților lexicale, caracterizate prin identitate, dar și prin similitudine semantică, fapt care determină ulterior gradul de sinonimie, absolut sau relativ, sinonimia terminologică axându-se pe capacitatea diferitelor unități terminologice de a desemna aceeași noțiune specializată și de a o suplimenta, exprimând diverse valori în asociere cu alte unități terminologice. De regulă, sinonimia comportă diferențe de ordin formal, derivațional, etimologic și funcțional.

Potrivit lingvistului rus Iurie Stepanov (Степанов, 1975, p. 4599), există două tipuri de sinonime: **a) sinonime denotative** – „cuvinte care desemnează același obiect, dar îl denumesc în mod diferit” și **b) sinonime semnificative** (< lat. *significatus*, a, um „direcție, aluzie”) – „cuvinte utilizate pentru a indica aceeași noțiune, distincte prin anumite caracteristici (semne) în limita acestei noțiuni”; altfel spus, presupune diferențe la nivel de semnificat: „... această clasificare semiotică a sinonimelor este corectă”, „deoarece termenii «ideografic» și «stilistic» induc unele confuzii (Баласанян, 2014, p. 20-23), în primul rând, deoarece se axează pe diferite niveluri; primul ține de nivelul semantic; al doilea – de uz, iar la baza clasificării e necesar un reper comun. În al doilea rând, lexemul *idee* (< gr. *idea* „noțiune, concept”) prezintă noțiuni generale despre obiecte sau despre fenomene, iar în sinonimie sunt vizate sensuri, care reflectă doar anumite caracteristici ale conceptului. În ceea ce se referă la stilistică, aceasta este unul dintre cele patru elemente ale conotației, prezent întotdeauna, implicit sau explicit”.

Sinonimele denotative presupun coincidența (parțială sau completă) a noțiunilor, desemnate de anumite unități lingvistice, iar cele semnificative se determină la nivel de analiză logico-lingvistică a noțiunilor (conceptelor)

și, în special, la nivel de caracteristici diferențiale în limita aceiași noțiuni (concept) (Mincu, 2016, p. 164-169).

Termenii medicali, formați în baza substantivelor pot forma sinonime la nivel de denotat și de semnificat. Funcțiile de comutare și de precizare sunt importante în stabilirea relației de sinonimie.

În articolul său *Puncte de vedere în legătură cu sinonimia din terminologie*, Constantin Mladin (Mladin, 2005, p. 161) propune o clasificare a sinonimelor terminologice. Lingvistul relevă: definiția prin intensiune, definiția prin extensiune; procedee echivalente (apelul la exemple – definiția contextuală, definiția prin denotație, definiția prin implicație, definiția prin sinteză, indicarea unui context enciclopedic, indicarea unui context explicativ sau asociativ, precizarea colocațiilor lexicale etc.).

În terminologia medicală există diverse situații de sinonimie. Prezentăm pe unele dintre ele:

1. Siglă versus forma ei dezvoltată (Cabré, 1998, p. 188): HDC – *hernie diafragmatică congenitală*; DSA – *defect al septului ventricular* etc.

2. Termen versus definiție terminologică – fie prin apelarea la sinonime sau la echivalente în alte limbi (Kocourek, 1991, p. 173), fie prin folosirea de sinonime din aceeași limbă sau prin parafrizare intralingvistică: *hernie diafragmatică* = proeminență a unor organe sau a unor părți de organe abdominale în torace printr-un orificiu al diafragmei.

3. Sinonimia sintagmatică presupune explicarea termenilor în texte de popularizare a medicinei: „Hernia diafragmatică este pătrunderea organelor abdominale în cavitatea toracică” (130).

4. Termen versus cuvinte savante, dat fiind faptul că limba latină este „limba de comunicare” prin excelență în studiul medicinei.

5. Termen versus expresii latine. Expresiile latine au deja o existență firească, infiltrându-se nu doar în terminologia medicală, dar și în limbajul medical: *leptomeninge* = *pia mater* (< lat. „mamă milostivă, pioasă”) „meningele intern”; *pahimeninge* = *dura mater* (< lat. „mamă severă”) „meninge externă” etc.

În procesul de stabilire a relațiilor de sinonimie, un rol important îl are terminologia „externă” și terminologia „internă”.

Terminologia „externă” constă în descrierea lingvistică a termenilor și vizează problemele decodării și utilizării sensului specializat (Cabré, 1998, p. 259). **Terminologia „internă”** este terminologia specialiștilor (Bidu-Vrănceanu, 200, p. 20-23) și are în obiectiv adaptarea și impunerea

unor concepte științifice; este conceptuală, sistematică și cognitivă (Lerat, 1990, p. 61).

a) Denumirea științifică versus denumire populară/ regionalism: Uneori se atestă o serie de sinonime populare: *psirozis* = *jigăraie*; *tuberculoză* = *oftică* ; *pulmon* = *plămân*, *mai alb*, *bojoc*, *ficat*.

b) Denumire științifică versus denumire comercială. Acest tip de sinonimie este prezent, în special, în terminologia farmacologică. Aproape fiecare medicament are mai multe denumiri comerciale.

c) Denumire științifică versus eponim: Menționăm că fenomenul de eponimanie în terminologia medicală este considerat o dificultate în studiul medicinei: *hepatită virală* = *boala Botkin*.

Sinonimia „savantă” presupune și ea un tip de sinonimie terminologică, generată de „cultisme”, unități lexicale de origine greco-latină, autonome și neautonome, cum ar fi: sinonimia la nivel de elemente terminologice/ afixoide, echivalente semantice la nivel de prefixe moștenite din limbile greacă și latină, termeni cu origine comună etc.

Referințe bibliografice:

1. Bidu-Vrânceanu , A. *Lexicul specializat în mișcare. De la dicționare la texte*, București, 2007.
2. Mincu, Eugenia. *Sinonimia în terminologia medicală românească* (2), în „Cercetări actuale de lingvistică română. In memoriam prof. Ion Dumeniuc, 80 de ani de la naștere. Materialele conferinței cu participare internațională”, 12 mai 2016, Chișinău, CEP: USM, 2016, p. 164-169.
3. Mladin, Constantin. *Puncte de vedere în legătură cu sinonimia din terminologie* www.uab.ro/ 2005.
4. Баласанян, Михаил. *Синонимия в семиотике* în” Peer-reviewed materials digest (collective monnograph) published following the results of the XC International Research and Practice Conference and III stage of the Championship in Philology”, London, 2014.
5. Степанов, Юрий. *Основы общего языкознания*. Москва, 1975.
6. Cabré M. T. *La terminologie. Théorie, méthode et application*. Ottawa, 1998.
7. Kocourek R. *La langue française de la technique et de la science*. Oscar Brandstetter, 1991.
8. Lerat P. *L’hyperonymie dans la structuration des terminologies*, în Languages, 1990.
9. Saussure, Ferdinand. *Scieri de lingvistică generală*. Iași: Editura Polirom, 2004. 352 p.

**POEZIA CONTACTULUI DIRECT CU REALITATEA –
INCURSIUNE ÎN MODELUL LIRIC
AL ȘCOLII DE LA BRAȘOV**

CRISTINA DICUSAR

Universitatea de Stat „Dimitrie Cantemir”

Rezumat. *Ruptura produsă în felul de a percepe realitatea și, prin urmare, de a percepe limbajul, a provocat, în anii 70-80, o reconsiderare a felului de a scrie poezie. Căutarea aproape disperată a unor soluții/teorii care să explice această schimbare și această necesitate de renunțare la discursul vechi, devenit disfuncțional a adus în față scriitori pe atunci marginali, dar care au urmat să schimbe fața literaturii care se scria în România. La baza acestei schimbări se afla Școala de la Brașov, cu cei doi teoreticieni și scriitori care au inițiat coagularea unui grup de scriitori interesați de acest fel nou de a scrie: Gheorghe Crăciun și Alexandru Mușina.*

Cuvinte-cheie: *Școala de la Brașov, Grupul de la Brașov, poezie pasivă, poezie activă, poezie tranzitivă, poezie reflexivă, avangardă, neoavangardă, modernism, neomodernism, postmodernism, personism, masșcriism*

Abstract. *In the 1970s-80s, the turnabout in the way of perceiving reality and, therefore, of perceiving the language, caused a reconsideration of the way to write poetry. The almost desperate search for solutions and theories to explain this change and this need to give up on the old way of writing, which had become dysfunctional, allowed previously marginal writers to change the face of the Romanian literature. At the base of this change was the Brasov School, with the two theorists and writers who initiated the formation of a group of writers interested in this new way: Gheorghe Crăciun and Alexandru Mușina.*

Keywords: *Brasov School, Brasov Group, passive poetry, active poetry, transitive poetry, reflexive poetry, avant-garde, neo-avant-garde, modernism, neomodernism, postmodernism, personism, masscriism*

Începând cu anii '70-80, în poezia românească au loc transformări esențiale în ceea ce ține de atitudinea față de limbaj. Se încearcă o adaptare a limbajului poetic unui nou tip de discurs, din care sunt eliminate ermetismul gratuit și abundența de tropi.

Nevoia de a schimba optica asupra poeziei, respingerea discursului deseori greoi și nesugestiv practicat anterior, dorința de a aduce poezia cât mai aproape de realitate, de cotidian, „integrarea” poeziei în limbajul uzual și, astfel, folosirea limbajului ca mijloc de explorare a realității, a „spațiilor

albe” – toate acestea au fost condițiile premergătoare pentru crearea unei rupturi de tradiția lirică anterioară, desigur condiționată de liberalizarea, începând cu anii 60, a regimului comunist. Datorită acestei liberalizări a fost posibilă revizuirea și adâncirea ulterioară a multor aspecte ale literaturii, privite ca tabu, sau ignorate anterior din cauza cenzurii.

Această ruptură nu a fost ceva artificial, ea a fost pregătită în mod dozat de câteva generații care mergeau în direcția schimbării paradigmei poetice. Totuși transformarea limbajului poetic a avut un efect de șoc datorită/din cauza regimului comunist, care a încetat să fie unul agresiv propagandist, trecând spre un regim mai moale și, astfel lăsându-i pe scriitori să-și manifeste această revoltă firească față de cenzură. Acest fapt a adus în față oameni pentru care poezia adevărată nu se mai putea face după modelul: Nichita Stănescu, Cezar Baltag, Ioan Alexandru, ci ea însemna o apropiere de realitate, folosirea unui limbaj cât mai accesibil, mergând mai mult pe modelul propus de Grupul de Acțiune Banat în „Vânt potrivit până la tare” - o poezie simplă, clară și directă.

Ioan Șerbu scrie în *Revista Vatra*: „Dacă limbajul creează o optică asupra lumii, sau mai simplu, crează o parte a lumii, reminiscentele cenușii, clișeele ale limbajului din perioada comunistă crează în anii '90 singurătate, izolare. Așadar, limbajul e necesar să fie refăcut, reinventat, aprofundat și mai ales autenticizat. (...) Să lăsăm poezia să-și desfășoare experimentele și cercetările ei, să sondeze cotidianul, să învețe să comunice cu limbajul străzii, cu limbajul pieței, al ziarelor, al cozilor, al înghesuiei din troleibuze.”(Șerbu, 2019, p. 48).

Scurtă introducere în viața culturală de la Brașov de după 1981

În perioada anilor '80, la Brașov au venit doi scriitori, afirmați întâi la București, în cadrul Cenaclului de Luni, – este vorba despre Gheorghe Crăciun și Alexandru Mușina. Aceștia înființează, în 1981, un cenaclu (Cercul 19) unde se adună tineri scriitori în formare și în cadrul căruia s-a remarcat grupul celor patru scriitori – Andrei Bodiu, Simona Popescu, Caius Dobrescu și Marius Oprea. Un grup strâns de prieteni pe care cei de la București l-au „botezat” Grupul de la Brașov. Acest cenaclu era, de fapt, începutul „școlii poetice” de la Brașov, care a „precedat”, zice Ramona Hărșan în *Revista Vatra*, „orice instalare instituțională” (Hărșan, 2019, p. 42), iar formarea instituției a avut loc ca o urmare firească, după revoluție, „continuând cu Facultatea de Litere – (care) a generat apariția unui slogan concludent în lumea Literelor românești: „Filologia e la Brașov”.”(Hărșan, 2019, p. 42).

Gheorghe Crăciun și Alexandru Mușina au fost motorul necesar pentru a pune în funcțiune un mecanism social și literar care, altfel, ar fi

fost rămas ascuns, după cum zicea la un moment dat Ciprian Șiulea în Revista Vatra, „Toți oamenii care apăreau și participau la toată viața aia intelectuală, remarcabilă pentru un oraș românesc de provincie (...) ar fi putut să rămână acasă, neactivați, dacă nu ar fi existat această mișcare” (Șiulea, 2019, p. 46) cu referire, e adevărat, la perioada de puțin după Cercul 19 (vorbea despre Cenaclul Interval condus de Andrei Bodiu, peste un deceniu), însă această frază se potrivește la fel de bine pentru întreaga activitate literară brașoveană condusă de Alexandru Mușina și discipolii acestuia.

Grupul de la Brașov a reluat și adâncit, ceea ce au reușit să teoretizeze optzeciștii Alexandru Mușina și Gheorghe Crăciun - instaurând, împreună cu aceștia, o școală literară nouă și continuând tradiția didactică și teoretică a celor doi mentori, după modelul Școlii de la Black Mountain, Școlii de la New York, Renașterii de la San Francisco.

La Brașov a început vehicularea ideii de creative writing și de scris ca meserie, ca o activitate care se învață. După 90, Gheorghe Crăciun scria „Aisbergul Poeziei Moderne” unde teoretizează noua direcție poetică, bazându-se pe exemple din literatura străină, care a trecut prin tranziții similare, iar Alexandru Mușina publica consecutiv volumele de eseuri: „Unde se află poezia?”, 1996, „Paradigma poeziei moderne”, 1996 (variantă a tezei de doctorat), „Eseu asupra poeziei moderne”, 1997. Aceste teoretizări au fost esențiale pentru instaurarea unei culturi literare de cel mai înalt nivel. Andrei Bodiu devine curând decanul Facultății de Litere, coordonează revista și cenaclul Integral. Predau în cadrul facultății, în diferiți ani Caius Dobrescu, Ovidiu Moceanu, Cornel Moraru, Virgil Podoabă, Al. Cistelean, Romulus Bucur, Mihaela Gheorghe, Rodica Ilie, dar și Adrian Lăcătuș, fostul student al Facultății și actualul ei Decan, precum și Mihai Ignat, Dan Țăranu, Dan Botezatu, Robert Gabriel Elekes etc.

Realitate și autenticitate în poezie. Efortul de recuperare/rescriere a realității

Ar fi greșit să presupunem că dorința de a adopta un alt limbaj, limbaj folosit de atâția poeți moderniști și neomoderniști, a apărut doar din cauza unor conjuncturi politice (probabil, din cauza acestei conjuncturi, trecerea la un alt registru a fost mai abruptă, mai violentă decât ar fi avut loc într-un alt context, însă nu a fost și unicul lucru care a provocat-o). Motivele care stau în spatele acestor schimbări țin, în majoritatea lor, de modul diferit în care realitatea a ajuns să fie trăită.

Alexandru Mușina scria în *Eseu asupra poeziei moderne* că „Limbajul preexistent e insuficient pentru a exprima ceea ce se întâmplă

cu noi.” (Mușina, 2017, p. 35), adăugând că, în societate, a avut loc, după Rimbaud citire, o „dereglaare a tuturor simțurilor/sensurilor”, care, în consecință, a dus la o „senzație de non-realitate a lumii” (Mușina, 2017, p. 37) și la o anulare a individualității, la depersonalizare.

Această traumă trăită a marcat poezia de după simbolism: „Mișcarea de esențializare a sensului, de abstragere a cuvântului din păienenișurile funcționării sale contingente, declanșată de poezia simbolistă, se face vinovată, paradoxal poate, de sentimentul unui vid semantic, al unei crevase ivite peste noapte între limbaj și lume.” (Crăciun, 2017, p. 425), începând cu avangarda, cu a ei „Gândul se formează în gură” (Tristan Tzara), debarasându-se de identitate, alcătuiind o poezie lingvistică total ruptă de individualitate și umanitate. Aceeași dilemă a identității se lărgește și se transferă la textualism, într-o formă mai liniștită, însă nelipsită de căutări.

În articolul „Rescrierea critică a ideii de realitate” de Șerban Axinte găsim un pasaj care, chiar dacă se referă la ficțiunea romanesă, vine să completeze ideea de realitate (care nu este unică, ci stratificată, multiplă) cu care operează și poezia (Șerban Axinte vorbește despre *reprezentarea romanesă*, însă noi vom înlocui această sintagmă cu *reprezentarea poetică*): „Viața ca reprezentare *poetică* este suma diferitelor niveluri de realitate ce intră în coliziune, se fisurează și se recompun altfel (...) e realitate intensificată prin ficțiune, ordonată din punct de vedere multiplicat.” (Axinte, 2011, p. 194) și „Realitatea nu are o semnificație prin ea însăși înainte de a fi reconstruită prin ficțiune” (Axinte, 2011, p. 200).

Gheorghe Crăciun remarca, în „Aisbergul poeziei moderne”, o dimensiune antilirică/enunțiativă (Wellek și Warren) a poeziei noi, „dimensiune nici astăzi consumată, afirmată programatic și atât de imperativ, că ea ne obligă să o considerăm expresia unei mentalități poetice avându-și deja o mai lungă tradiție și să vorbim chiar și retroactiv, mergând până la mișcarea romantică, despre o poezie tranzitivă.” (Crăciun, 2017, p. 45) - astfel, declinul metaforei este luat ca simptom al „îmbătrânirii unui anumit tip de limbaj. Adică o formă de capitulare a unui gen de poezie în favoarea unei alte direcții lirice, rămase multă vreme ascunsă, așa cum în cazul unui aisberg structura sa subacvatică e invizibilă o lungă perioadă de timp, pentru a deveni, la un moment dat, prin răsturnarea obiectului, aspectul său de suprafață, imediat perceptibil.” (Crăciun, 2017, p. 45).

Astfel, dezvoltarea unei poezii *tranzitive/enunțiative* (termenul îi aparține lui Gheorghe Crăciun și se referă la o poezie care ține

să comunice/să transmită ceva cititorului prin limbaj uzual (vezi *personismul* lui Frank O'Hara), fără să folosească prea multe procedee poetice, apelând deseori la imagini din cotidian) în favoarea celei *reflexive* (care se deosebește printr-un limbaj metaforizat, având un rol pasiv) a avut scopul de a „reabilita” realitatea, și de a restabili un raport firesc dintre cunoaștere și lume.

Efortul de recuperare a realității imediate, de, spune Alexandru Mușina, „intrare în contact direct cu realitatea” este scopul poeziei de acest tip, iar Grupul de la Brașov, vine exact cu această intenție. La un moment dat, cei patru formează și un manifest ludic – „mașscriismul”, despre care vorbește Andrei Bodiu într-un interviu pentru Contrafort „Mașscriismul s-a născut de la „ca și cum m-aș scrie” și are legătură cu faptul că doream să ne scriem biografiile „în realitate”” (Bodiu, 2002, p. 19).

Importanța pe care o ia lumea exterioară, dorința de a o fixa în text, de a o cuprinde într-o formulă clară, jocul cu realitatea în formă scrisă (joc care devine ceva mai mult, un joc exagerat, care are scopul să ajungă într-o zonă gravă, într-o zonă a tragicului) – acestea sunt caracteristicile de bază a noii literaturi de tip „brașovean”.

Începând cu acest grup (cu variile lui reinterpretări, contradicții ulterioare, dezvoltări), se instaurează o amplă tradiție și școală literară, în jurul căreia gravitează mulți scriitori, fie ei brașoveni sau nu, inclusiv dintre cei care au urmat după instaurarea acestei tradiții lirice (dar și didactice). Ca să dau doar câteva exemple: Marius Ianuș, Ion Buzu, Robert Gabriel Elekeș, Dumitru Crudu, Domnica Drumea, Romulus Bucur, Mihai Ignat ș.a.

Chiar dacă au existat curenți/viziuni care să reinterpreteze modelul liric inițiat de cei de la Brașov, cum ar fi curentul fracturist, care vine cu o reinterpretare mai accesibilă, mai puțin exclusivistă a mașscriismului, școala de la Brașov rămâne un reper și un punct de cotitură în istoria literelor românești.

Influențe brașovene în literatura basarabeană

Dumitru Crudu, Mihail Vakulovski, Alexandru Vakulovski, Ștefan Baștovoi, Iulian Ciocan, Mitoș Micleușanu au fost printre prietenii acestei școli brașovene și, în felul/interpretarea lor, au ajuns să apropie această școală și de spațiul basarabean.

Au existat/există câteva centre de gravitație în spațiul poetic din Chișinău, care au avut legătură, directă sau nu, cu Școala de la Brașov: Atelierul de Scriere Creativă „Vlad Ioviță”, Revista „Stare de Urgență”, grupul HumanZone și cenaclul Republica.

Atelierul de scriere creativă „Vlad Ioviță” este condus de Dumitru Crudu, și se ține la Chișinău, cu întreruperi, din anul 2008. Din băncile atelierului au ieșit tineri scriitori ca Emanuela Iurkin, Ecaterina Bargan, Ion Buzu, Victor Țvetov, dar și proaspăt debutanții Rodica Gotca, Artiom Oleacu, Artur Cojocar, Vitalie Colț, Veronica Ștefăneț. De asemenea în cadrul taberelor organizate de acest atelier, participă scriitorii: Aurelia Borzin, Ana Donțu, Anatol Grosu, Maria Paula Erizanu ș.a., iar în calitate de profesori: Simona Popescu, Moni Stănilă, Alexandru Vakulovski, Radu Vancu, Anatol Moraru.

În 2007 se fondează revista Stare de Urgență de către Marius Ianuș și Dumitru Crudu unde publică Alexandru Vakulovski, Cristina Ispas, Cătălina Bălan, Diana Iepure, Ecaterina Bargan ș.a., și unde publică și cei din grupul HumanZone fondat în 2005 și al căror membri sunt Hose Pablo, Andrei Gamarț, Alex Cosmescu, Vadim Vasiliu, Vlad Gatman, Corina Ajder, Daria Vlas.

Această schiță seacă a „spațiilor poetice” basarabene de după anii 2000, ne demonstrează nu doar sfera de influență a Școlii de la Brașov, ci și faptul că dorința de a schimba limbajul poetic nu era doar o necesitate locală, specifică unor comunități marginale din România: aceste zone culturale din România și Republica Moldova au ajuns deja centre, care comunică între ele asemenea unor planuri care se intersectează, în speranța că fac parte dintr-un supraplan.

Concluzie

Racordarea poeziei la realitate/la multiplele planuri și straturi ale realității este o necesitate penstru dezvoltarea acesteia, dar și pentru stabilirea unei conexiuni firești și lipsite de prejudecăți cu cititorul. Școala de la Brașov reușește să instaureze o tradiție în acest sens, răsturnând modelele poetice răsuflăte, fără ca aceasta să fie o revoltă, ci doar o modalitate de a fi autentici.

Referințe bibliografice:

1. Axinte, Șerban. Rescrierea critică a ideii de realitate, în „Dilemele identității. Forme de legitimare a literaturii în discursul cultural european al secolului XX: Conferința Asociației de Literatură Generală și Comparată din România, Brașov, 14-15 iulie 2011”, 2011, p. 193-202.
2. Bodiu, Andrei. Pentru un poet graba de a publica e la fel de rea ca și lipsa de talent, în „Contrafort”, 2002, nr. 7-8.

-
3. Crăciun, Gheorghe. Aisbergul poeziei moderne. Iași ed. a III-a, 2017.
 4. Hărșan, Ramona. Schiță de eseu despre „Școala de la Brașov” – O școală de gândire etică sau mai-mult-decât-experimentul „Black Mountain” Transilvan în „Vatra”, 6-7, 2019, p. 42-46.
 5. Mușina, Alexandru. Eseu asupra poeziei moderne. Teoria și practica literaturii., Chișinău, ed. a II-a, 2017.
 6. Șerbu, Ioan. Mașscriismul în „Vatra”, 6-7, 2019, p. 47-50.
 7. Șiulea, Ciprian. Școala de la Brașov – o mare șansă pentru provincie în „Vatra”, 6-7, 2019, p. 46-47.

REPREZENTĂRI ALE UMBREI ÎN LITERATURĂ

OLESEA GÎRLEA

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al MECC

Rezumat. În articolul respectiv ne propunem o revizuire conceptuală a termenului de umbră în psihanaliza lui Carl Gustav Jung, cu aplicații pe textul artistic. Ne propunem să ilustrăm câteva tipologii de umbră: umbra ca proiecție exterioară corpului, umbra individuală și cea negativă. Se produce astfel o trecere de la exteriorizarea umbrei, ca parte componentă a tuturor lucrurilor, la interiorizarea ei. Umbra devine parte componentă a personalității (in)conștiente, ea contribuie la conturarea și mai bună înțelegerea sinelui.

Cuvinte-cheie: umbră, relația cu umbra, latura de umbră și latura luminoasă a omului, psihanaliză, demonic, conștient, inconștient.

Abstract. In this article we propose a conceptual review of the shadow in psychoanalysis term of Carl Gustav Jung with applications on artistic text. We aim to illustrate some types of shadow: the shadow as external representation of the body, the individual and the negative shadow. There is thus a shift from the exteriorization of the shadow, as a component part of all things, upon its internalization. The shadow becomes part of the personality (un)conscious, it contributes to a better understanding of the self.

Keywords: shadow, the relationship with the shadow, the shadow side and the luminous side of man, psychoanalysis, demonic, conscious, unconscious.

1. Umbra – concept psihanalitic

Noțiunea de *umbră* a intrat în vizorul diferitor cercetări și studii psihanalitice, fiind văzută ca parte integrantă și necesară a individualității, ca un dat firesc ce trebuie recunoscut, asumat și analizat; recunoașterea umbrei nu reprimarea ei, constituie îndemnul psihanalizatorilor pentru o relație armonioasă, neconflictuală cu sinele și lumea înconjurătoare, dar și o cale de deschidere spre o viață mai împlinită. Superstițiile legate de accesarea la umbra altuia (simbolul umbrei, călcarea, măsurarea, vinderea, invocarea sau blestemul micșorării umbrei) constituie o arie fertilă în literatura populară, care însă depășește spațiul acestei comunicări.

Conceptul de *umbră* pornește de la diferențierea făcută la începutul secolului XX de către Sigmund Freud dintre partea întunecată și cea luminoasă a psihicului uman, care a fost preluat și dezvoltat apoi de către

Carl Gustav Jung. Noțiunea de *umbră* în calitate de concept psihanalitic apare la Jung în 1912 atunci când era preocupat de motivul „fratelui de umbră” din romanul *Elixirul diavolului* de E. T. Hoffmann. Însă în literatura romantică eroul se confruntă adesea cu partea întunecată identificată în *celălalt*, Jung fiind preocupat preponderent de partea întunecată a fiecărui individ. Prin *umbră*, concept psihologic, Jung înțelegea parcurgerea unui drum spre interior, spre acele trăsături care nu sunt arătate lumii și prin care odată cu descoperirea lor persoana trece printr-un sentiment de rușine și teamă, e vorba de acele aspecte pe care nu le acceptăm la noi și pe care nu ni le putem asuma. În eseu din 1946 *Lupta cu umbra*, Jung scrie că perioada celui de-al doilea război mondial a fost marcată de influența umbrei colective care a generat un val de negativitate sub semnul distrugerii, descompunerii și haosului, dar care au fost compensate prin „noi simboluri, de natură colectivă”, care reflectau forțele ordinii, a mandalelor. În acest eseu Jung precizează că cel mai periculos dușman al nostru se află chiar în interiorul nostru, că „ordinea ar fi perfectă dacă fiecare și-ar întoarce agresivitatea spre interior, spre propriul psihic” (Jung, 2011, p. 253). Tot aici, Jung amintește despre pacea interioară pe care, dacă o obținem, atunci victoria și înfrângerea își pierde însemnătatea, că adevăratele frustrări sunt cele în care ești în dezacord cu tine însuși. Umbra în accepția lui Jung ține de o intimitate închisă, de o explorare a drumului spre interior și o cunoaștere „întâlnire cu sinele”, umbra este o „parte vie a personalității” prin umbră ne amintim de neputința și neajutorarea ființei umane (Jung, p. 30). Umbra este în accepția lui Jung ține „personalitatea negativă a individului, eul conștient în care se concentrează toate dorințele, pornirile, tendințele considerate blamabile și în consecință refulate de către eul conștient” (apud. C. Braga, 2007, p.152). Pentru Jung viața este un proces energetic al contrastelor, cu bine și rău, pozitiv și negativ.

Variații ale umbrei sunt explorate fragmentar de către C. G. Jung în *Cartea Roșie* (cunoscută și sub numele de *Liber Novus*) care a fost scrisă între anii 1913-1930 (neterminată) prin care și-a propus o înregistrare delirantă a fantasmelor sale. Jung a ezitat multă vreme să o publice pentru că nu avea caracter erudit, ea a fost publicată abia în anul 2009. A apărut în traducere românească în 2016 la editura Trei din București. Lucrarea este realizată ca un manuscris medieval iluminist, este o lucrare profetică. Este interesant de urmărit cum se îmbogățesc accepțiile termenului umbră și ce sinonime găsește Jung pentru acest termen. Spre exemplu Jung definește singurătatea ca o umbră a fericirii din iubire. În altă parte a manuscrisului umbra devine similară termenului șarpe, pentru a desemna

răul din interiorul individului: „șarpele este natura pământescă a omului de care el nu e conștient” (...) „șarpele este mereu acela care face omul să se lasă pradă câte unui princip, când altuia, în asemenea măsură încât să cadă în eroare (...). Prin urmare șarpele este ce-i drept, un potrivnic și un simbol al adversității, totuși și o punte înțeleaptă care unește prin dorință dreapta cu stânga, așa cum e de trebuință vieții noastre” (Jung, 2016, p. 247). În alte contexte ale manuscrisului umbra este asociată de Jung cu bezna, iar conștientizarea ei, acceptarea și înțelegerea ei, face parte dintr-un circuit firesc al existenței: „Tăcere și pace se aștern peste tine când începi să înțelegi bezna. Numai cine nu înțelege bezna se teme de noapte. Înțelegând ceea ce-i întunecat, nocturn, abisal în tine devii absolut simplu” (Jung, 2016, p. 270). În alte părți ale manuscrisului *Cartea Roșie*, umbra se identifică cu demonul firii umane: „Recunosc demonul înfiorător al naturii umane. Îmi ascund ochii de el. Atunci când cineva vrea să se apropie de mine, îmi întind de spaimă mâna în semn de apărare ca nu cumva umbra mea să cadă peste el sau umbra lui să cadă peste mine, căci văd și demonul din el, tovarășul nevinovat al umbrei sale” (Jung, 2016, p. 289).

Umbra personajului literar, în speță faptul cum se manifestă dezlănțuirea părții întunecate a protagonistului și care sunt consecințele acestei schimbări constituie obiectivul cercetării mele. Surpriza umbrei (caracterizată de vise, cuvinte și acte impulsive necontrolate, coexistența contrariilor) poate fi privită inclusiv din perspectiva unei strategii narative prin care este urmărită transformarea protagonistului și evoluția sinelui în toată complexitatea sa. Umbra este o categorie psihologică asociată cu tendințele oculte ale subiectului refulate în zona inconștientului. Psihanaliștii Carl Gustav Jung, Varena Kast, James Hollis susțin ideea de a aduce în lumină umbra, de a o accepta și proiecta în zona conștientului, astfel încât individul să se accepte și să și-o asume ca pe un dat firesc.

1.1. Umbra ca proiecție exterioară corpului

Istoria minunată a lui Peter Schlemihl (*Peter Schlemihls wundersame Geschichte*) reflectată în unsprezece părți/scriori, publicată în 1814 cu traduceri în engleză, olandeză, spaniolă, apreciată de Heine și Balzac, Th. Mann și Fr. Kafka a fost preluată în diverse opere literare, mai târziu.

În introducerea cărții *Peter Schlemihls wundersame Geschichte* de Adelbert von Chamisso, criticul literar Werner Fuedel face următoarea dezvăluire referitoare la numele protagonistului: „Chamiso i-a dezvăluit într-o scrisoare din 1821 fratelui său Hippolite semnificația numelui

Schlemihl sau mai bine zis *Schlemiel* care este un nume ebraic ce înseamnă *Gotlieb, Theophil oder aimé de Dieu* (Dumnezeu îl iubește pe *Theophil* sau *Theophil iubit de Dumnezeu*). Corin Braga, în lucrarea *Zece studii de arhetipologie*, mărturisește că în ebraică „particula *el* în finalul numelor iudaice de îngeri și arhangheli indică filiația acestora cu Dumnezeu: Mihael, Gabriel, Samael etc. Satan însuși, înainte de cădere, se numea Satanael. La fel cu Theo-philos, *Schlemiel* este un om iubit de Dumnezeu, un fiu al tatălui din ceruri” (Chamisso, 1981, p. 151)

În dezvăluirile scriitorului Chamisso, cu referire la numele *Schlemihl*, deducem detalii despre semnificațiile negative înregistrate în jargonul evreiesc despre acest nume, care este atribuit oamenilor nefericiți și neîndemânatici. Cuvântul *Schlemihl* desemnează conform *Jewish Encyclopedia* „cineva cu o soartă nenorocită” (apud, Braga, 2007, p. 151). Este un nume cu semnificații duble (pozitivă și negativă) care indică la început un favorizat al sorții, care devine pe parcurs un blestemat. Numele *Schlemihl* are semnificația oamenilor neîndemânatici și cărora nu le reușește nimic în viață”, „*schlemihl*” se traduce în germană prin cuvântul „ghinionist”. Insuccesul vine prin ispita omului cu haină gri, care este o ipostază a diavolului, și care-i sugerează că umbra poate fi schimbată ca marfă în schimbul banilor care sunt interminabili în punga magică a lui *Fortunatus*, ei apar ca dintr-un corn al abundenței. În opinia lui Corin Braga „această dezidentificare a sufletului de umbră rupe nuvela din tiparul faustic și dă naștere unei stranieții pozitive” (Braga, 2007, p. 152). Nuvela lui Chamisso abordează umbra în termeni pragmatici, strict optici, materialişti și nu are nimic de a face cu termenul de umbră din psihanaliza jungiană, umbra lui *Schlemihl* nu reflectă latura diabolică a personajului, ea este un element esențial pentru existența și perpetuarea fiecărui individ.

Aparenta fericire este acoperită de un val de reproșuri, *Schlemihl* cade în dizgrație, el nu este la fel ca ceilalți, deci este blestemat și condamnat la singurătate, de aici i se trage stigmatizarea lui. Cine nu are umbră este suspectat că a pactizat cu diavolul. Nu banii și bogățiile sale nu îi deranjează pe ceilalți, ci faptul că este diferit de alții, că nu are umbră. De aici derivă un lanț de explicații și scuze demne de aprecierea fantasticului imaginar care nu sunt luate în serios de cei din jur, mai mult decât atât, groaza îi macină și-i îndepărtează pe oamenii normali de oamenii cu astfel de defecte. Pictorul care a fost solicitat să-i deseneze în locul umbrei reale un contur fals al umbrei absente a lui *Schlemihl* (cel care a fost lipsit de această recuzită printr-un pact cu

diavolul) îi oferă următoarele explicații ingenioase: „...în Rusia, unde acest om a făcut o călătorie în iarna trecută, s-a întâmplat că pe un ger năpraznic i-a înghețat umbra pe pământ, atât de strașnic, încât n-a mai putut-o dezlipi” (Chamisso, 2004, p. 27). Răspunsul intransigent al pictorului îl face pe Schlemihl să ia măsuri de securitate când e vorba de deplasarea și apariția sa în societate: „Cine nu are umbră să nu meargă pe la soare. Acesta este cel mai cuminte și cel mai sigur lucru ce-i rămâne de făcut” (Chamisso, 2004, p. 27). Un verdict nemilos, pe care Schlemihl de acum încolo va căuta să-l urmeze cu strictețe, pentru a nu oferi suspiciuni suplimentare și a nu cădea pradă dizgrației ori de câte ori lumina îi călăuzește calea. Inspectorului silvic, care este tatăl iubitei sale pe nume Mina, îi prezintă următoarele scuze referitoare la secretul dispariției umbrei sale: „...un bătăran mi-a călcat-o cu atâta grosolanie, încât i-a făcut o gaură mare, așa că am dat-o la reparat, căci cu bani se poate face orice. Trebuia s-o primesc încă de ieri” (Chamisso, 2004, p.44). Schlemihl nu reușește să-și recapete umbra în termen de trei zile, și nici nu acceptă un nou schimb, umbra în locul sufletului, pactul cu omul în haine gri este anulat. Urmează pierderea Minei (a iubitei sale), trădarea din partea slujitorului necredincios pe nume Rascal, care a furat atâta aur de la Schlemihl, încât a pretins și a reușit să se căsătorească cu Mina. O întâlnire cu un țăran îi prilejuiește lui Schlemihl noi discuții și invenții referitoare la dispariția umbrei sale: „În timpul unei boli grele, de care am zăcut foarte mult, mi-au căzut unghiile, părul și umbra. Privește și dumneata unchiule; la vârsta mea, părul care mi-a crescut este alb; unghiile sunt foarte scurte, iar umbra mea nu vrea să mai crească deloc” (Chamisso, 2004, p.67). Salvarea personajului fără umbră vine dintr-un imbold de refugiu în natură, iar datorită cizmelor fermecate parcurge abil orice punct geografic al globului cu o rapiditate de invidiat. Surprindem aici câteva momente autobiografice. Cercetarea configurației geografice a terei, a florei și faunei a devenit un țel al vieții lui Schlemihl. Unii critici literari, cum ar fi Verner Feudel, leagă această întorsătură a subiectului poveștii de activitatea biografică a scriitorului Chamisso, care a efectuat o expediție în calitate de botanist și etnograf pe nava rusească „Rurik” în anii 1815-1818. Finalul nuvelei în care personajul Schlemihl apare ca savant este concludent în acest sens. Totuși autorul nu a oferit un deznodământ clar al pactului cu diavolul, întrucât personajul nu și-a recăpătat umbra, dar nici nu este supus stigmatizării continue de care a avut parte în urma pactului cu omul în haine gri (o ipostază a diavolului).

Imperiosul simbol al umbrei a atras atenția scriitorilor și a inspirat deopotrivă. Omul fără umbră apare și în lirica lui Chamisso. În poezia *Vechiului meu prieten Peter Schlemihl* de Adelbert von Chamisso (1814) și care reflectă deplin motivul umbrei ca un dat fizic/material și relația cu aceasta dintre personaj și eul liric, umbra propriu-zisă (fizică) inițial, devine pe parcursul înșiruirii lirice echivalentul trecerii și al semnului abia perceptibil.

Motivul apariției omului fără umbră este strâns legat de autobiografia lui Chamisso, care a fost născut francez, dar a trăit și activat pe parcursul vieții în Germania, de aici derivă ezitarea scriitorului între naționalitatea franceză și cea germană. Omul fără umbră, în accepția lui Chamisso înseamnă omul fără patrie (*Der Mensch ohne Schatten, so deutete man also, der Mensch ohne Vaterland*, Borckhaus, 1998, p. 863). Însuși autorul zicea despre *Schlemihl* că este alcătuit dintr-un melanj de contraste obligatorii: «el constă și trebuie să constea din a+b, ideal și caricatură, element magic și comic» (apud. Chamisso, 1981, p. 141), așa cum și numele său atrage forțe pozitive și negative într-un continuum existențial. Această ezitare între dubla identitate și între definirea ei, este cunoscută în critica literară germană prin fragmentul lui Chamisso atașat în epilogul cărții *Peter Schlemihls wundersame Geschichte*, introdus de criticul literar Werner Feudel: „Eu sunt Francez în Germania și german în Franța, catolic între protestanți și protestant între catolici, filosof printre pioși și un laș între liber-cugetători, modern printre învățați și pedant printre oamenii de rând, jakobin printre aristocrați și un om nobil pentru democrați, un om al fostului regim...” (apud. Chamisso, p 134).

Motivul umbrei apare și în filozofie. Lucrarea *Călătorul și umbra sa* (*Der Wanderer und sein Schatten*) de Friedrich Nietzsche a fost compusă în 1879 și publicată în 1880 ca ultima pare a lui *Omenesc, prea omenesc* (*Menschliches, Allzumenschliches* 1876-1877).

Reprezentarea umbrei ca motiv semnificativ în construcția textului artistic este definitoriu pentru nuvela *Umbra mea* (1870) semnată de Mihai Eminescu. Personajul își lasă umbra pe pământ și-i oferă indicații concrete despre activitatea pe care trebuie să o ducă în lipsa lui, căci numai așa poate accede pe lună într-o lume a miraculosului, purității candide și a iubirii perfecte. Umbra face parte din individualitatea protagonistului, fapt confirmat de el însuși, iar schimbul de misiuni este clar stabilit. Este o convenție acceptată și propusă de protagonist, la care umbra nu aduce nicio replică, mai degrabă doar constată:

„ – Știi ceva, îi zic eu, te las pe pământ în locul meu, în împrejurările mele, și eu mă duc de-aicea să-mi petrec câteva vreme pe lună. Unde nu-s oameni, nu poate fi ură, și de aceea am decis de-a-mi petrece undeva singur, fericit, fără grijă, iar tu să petreci pe pământ în locul meu, cu simpla îndatorire de-a însemna în ziarul tău tot ce-ți se va petrece – memorii pe care le voi citi și eu” (Eminescu, 2001, p. 84). O umbră personificată sau metonimizată, printr-o substituie și echivalare deplină cu protagonistul. Îndemnul de a-și lăsa umbra, este valabil și la adresa iubitei pe nume Onde: „Hai în lună! Lasă-ți umbra ta acasă, culc-o în pat, iar tu vin-o cu mine prin ninsori de stele și ploi de raze, până ce, departe de acest pământ nenorocit și negru, îl vom uita, pentru ca să nu ne avem în minte decât pe noi” (Eminescu, 2001, p. 85). Pământul și umbrele ca substitut al existenței nefericite sunt evitate prin refugiul într-o lume mirifică, acolo unde iubirea este trăită și simțită la cotele cele mai înalte ale expansiunii sentimentului, unde fericirea este eternă și nestingherită de nimeni.

2. Umbra individuală:

Nuvela lui Cezar Petrescu *Omul care și-a găsit umbra* (1926) este o încercare de îmbinare a umbrei exterioare (propriu-zise, personificate pe alocuri) cu umbra interioară (cota-parte a personalității și a sinelui complet). Umbra este expresia fricilor personajului. Frica de prima iubire pentru care nu este încă pregătit și nici nu va fi vreodată, frica de neliniștile și imprevizibilitatea vieții, frica de sărăcie și necunoscut, frica de greutățile vieții etc. Personajul Ion Burdea-Niculești este stăpânit de frica de a-și ruina cariera, cauza fiind iubirea copilărească dintre el și Mara, în urma căruia s-a născut un băiețel. Fuga de responsabilitate și consecințele ei pune stăpânire pe personaj. Secretul său devine o umbră individuală care-l va urmări chiar și atunci când a scăpat aparent de prezenta frică a neliniștilor trecutului. Mara moare la naștere, iar fiul ei, este lăsat în grija părinților Marei, pe care Ion Burdea-Niculești îl urmărea pe furiș cum crește, fără a avea curajul de a se apropia de el vreodată. În numele carierei impecabile și ascensionale, Ion Burdea-Niculești se căsătorește cu Cecilia Clejanu, al cărui socru Barbu Clejanu îi asigură o funcție sus-pusă și un salariu onorabil. Fuga de trecut este asigurată de refugiul cuplului de însurăței în Florența, unde stau un an, tot acolo Ion Burdea află despre moartea copilului său. Tainele trecutului său îi macină (in)conștientul. Căsătoria cu Cecilia este doar un prilej de a-și pune averea și cariera la adăpost. Cecilia este absentă și indiferentă în viața de cuplu, e antipodul Marei, iar numele de *Jean* cu care se pricopsește Ion Burdea în urma căsătoriei îl acceptă cu

greu ca fiind parte din identitatea lui. Acest nou nume pune o distanță și mai mare între ei. Cu trecerea timpului, Ion Burdea Niculești nu mai este ahtiat după partidul și speranțele investite în el de către socrul său, ci este preocupat de viața plină de grijile și zbuciumul nevinovat al tinereții, idee pe care o desprindem din îndemnul și sfaturile pe care i le oferă tânărului său secretar: „Dumneata te afli la o vârstă când pentru toate ai o teorie și un sistem: pentru viață, pentru iubire, pentru prietenie... Iar cu ele îți falsifici viața. Ucizi în ea tot ce e neprevăzut și divin... Lasă ghiozdanul acesta cu hârtii inutile și mergi de săvârșește toate prostiile adorabile ale vârstei dumitale. După aceea, numai dacă mai ai poftă, întoarce-te! Dar cât mai târziu. Ai totdeauna timp. Pentru acestea niciodată nu e prea târziu” (Petrescu, 1973, p. 138). Sfaturile către secretarul său, sunt un îndemn pentru sine însuși, din păcate Ion Burdea nu mai poate întoarce roata vieții spre a repara greșelile trecutului care se împletesc într-un ghem de regrete odată cu înaintarea în vârstă. Sugestiv este pasajul în care sunt proiectate asupra protagonistului două umbre opuse. Un copil vede în Ion Burdea-Niculești, datorită inocenței sale și a lipsei de experiență întruchiparea bunătății, corespondent al bunelului său. Însă mama copilului distinge clar și subtil întruchipări ale diabolicului în care răbufnește vădit conturul unei vieți trăite fără sens:

– „Domnul bătrân s-a oprit. Netezește părul mătăsos al unui copil. Copilul surâde fricos. Se smulge și fuge – l-a strigat cineva. Ți-am spus că n-ai voie să vorbești cu străinii! Muștră un glas de contraltă, pe bancă.

– N-am vorbit, mamă! M-am oprit, nu știu ce vrea... Era un domn bun.

– Domnul bătrân e departe. Dar nu e domn bun. E un domn singur și poate fiindcă e singur, veșnic singur, iremediabil singur, e un domn dușmănos cu tot ce e în jurul lui. Un strigoi care nu și-a trăit viața și dușmănește toate viețile trăite de alții” (Petrescu, 1973, p. 140)

Regretul că nu și-a trăit deplin tinerețea și și-a irosit-o în van în goana după carieră și avere, că nu și-a cunoscut niciodată fiul, că nu a avut suficient curaj să se apropie și să-l ia sub protecția sa părintească, constituie umbra care-l va urmări permanent, tot acesta (umbra) îl va însoți către momentul sinuciderii.

3. Umbra negativă

Subiectul umbrei este definitoriu pentru un ciclu de nuvele semnate de Oscar Lemnaru intitulate sugestiv *Omul și umbra*. Numele acestui

scriitor era Oscar Holzmann, dar apare în presă și cu pseudonimul Vasile Cărmădaru. Era un bun prieten a lui Ion Vinea. În viața literară apare în calitate de publicist și traducător (a tradus romanul lui Romain Rolland *Jean-Christophe* și *Germinal* de Emile Zola), are un roman *Adonis hâdul* și o piesă de teatru care nu a s-a bucurat de montare, a scris articole cu tematică filozofică, deși informații biografice elementare lipsesc. Câteva date despre activitatea lui Oscar Lemnaru le datorăm criticului literar Mircea Braga, prefațatorul ediției de povestiri fantastice ale lui Oscar Lemnaru *Omul și umbra* (care au fost publicate în colecția „Scriitori români contemporani” a Fundației Regale pentru literatură și artă, București, 1946). Opera sa este tributară decalogului regimului imaginar având un „caracter de spectacol, cu gestică exuberantă, cu frenezie a expunerii și a detalierii” (Lemnaru, 1975, p. 17).

Ne propunem să urmărim motivul psihanalitic al umbrei în câteva nuvele ale scriitorului Oscar Lemnaru, pentru a da precizie și claritate (pornind de la ideea că opera sa este cunoscută puțin, sau chiar deloc) vom expune sumar fabula. Povestirea *Ochii Fujitei*, aduce în prim plan o dragoste neîmplinită. Melidis, foarte bogat și chipeș și Fujita, nepus de frumoasă. Aparent o dragoste perfectă, până în ziua în care Fujita este ispitită, curtată și râvnită de căpitanul Moar. Umbra infidelității și a rivalității bărbătești pentru frumusețea sa, o copleșește pe Fujita și duce, în cele din urmă, la un duel dintre cei doi rivali. În urma duelului Melidis îl învinge pe Moar, iar Fujita (cea care așteptase un alt deznodământ) se sinucide. Moartea persoanei iubite este parte din tragismul existențial a lui Melidis, care-și găsește refugiu în cercetare. Chiar și după trei decenii umbra Fujitei persistă în sufletul lui Melidis, iar prin revenirea la locul duelului (locul care a dat startul tragediei sale) Melidis cunoaște moartea așa cum însuși-o mai devreme Fujita în numele iubirii necunoscute alături de Moar. În Această nuvelă avem reprezentate transferuri de umbră care nu-și găsesc împlinire în viața reală, ci se caută dincolo de hotarele ei.

În nuvela *Banii de aramă*, găsim o altă reprezentare a umbrei prin dedublarea protagonistului. Bătrânul turc singuratic, vânzător de bomboane, pe nume Husein, părăsit de nevastă și copii, muncește neîncetat din zori până în noapte. Vecinul său îi întinde o cursă și-l face pe Husein să creadă că în curtea lui s-ar ascunde o comoară, când descoperă că rezultatele lucrului său au fost inutile Husein nu-și recunoaște dezamăgirea, el se dedublează, astfel încât un Husein pune banii în groapă și altul îi dezgroapă (de fapt aceeași persoană cu tulburări de personalitate prin dedublare): „Dar, nimeni nu-l mai amăgea, Huseim se amăgea singur. În timpul somnului

cel ce dormea înăuntrul lui arunca banii, pentru ca, atunci când se va trezi, cel treaz să-i regăsească” (Lemnaru, 1975, p. 84). Husein revine totuși la normalitate și reia, cursul firesc al vieții sale anterioare dedublării. Depășirea umbrei avariției se produce printr-un efort personal de învingere a dublului din interiorul său, a umbrei negative.

O altă nuvelă a lui Oscar Lemnaru intitulată *Ochiul de mort* aduce în prim plan umbra ca manifestare a negativității și crimei. Protagonistul Bronislaw, care suferă de paralizie a membrelor este ținut într-un scaun cu rotile, din care își desfășoară preocupările științifice și are insistența de a urmări persistența imaginii într-un ochi mort. Pentru că rezultatele cercetării sale, cu experimente pe ochi de animale moarte, eșuează; acesta se decide la crimă în numele triumfului ideii sale științifice. Dezlegarea crimei (prin dezlănțuirea părții sale întunecate) vine din partea polițistului care stabilește că Bronislaw și-a ucis asistentul scoțându-i ochiul din orbita cadavrului cu o violență fără seamăn.

Impunătoare ca volum și admirabilă prin intertextualizări multiple, preluări ale regimului de ficțiune în maniera romanticilor germani, inspirată după cunoscuta nuvelă *Minunata poveste a lui Peter Schlemihl* de Achim von Arnim, este nuvela lui Oscar Lemnaru *Omul care și-a vândut tristețea*. Protagonistul Ulrich, funcționar public, care a avansat în treizeci de ani până la funcția de director-adjunct este ispitit de diavol. Înainte de a încheia pactul cu Ulrich, diavolul povestește cum a încheiat abil pactul cu Faust și Peter Schlemihl, amintește și de fata pe care a maltratat-o Eleonora Zugun și-i cere tristețea în schimbul bucuriei, banilor și al unor mănuși magice. Trocul care se produce aici, banii în schimbul tristeții (nu a umbrei), nu trebuie interpretate ad litteram nuvelei lui Adelbert von Chamisso. Umbra este aici o reprezentare a părții întunecate a protagonistului, banii devin ispita răului care produce dezlănțuirea negativității.

Fără a conștientiza pericolul la care s-au expus, soții se bucură de banii care apar din senin și cu care își cumpără lucrurile la care nu îndrăzneau să viseze. Aparenta generozitate a diavolului va fi răscumpărată cu sacrificiul de sine a lui Ulrich, pentru că tristețea, după spusele lui Lucifer „de care toți muritorii vor să se lepede, este tot ce e mai de preț în viața lor” „amărăciune infinită, melancolia nespusă sunt aurul sufletului omenesc” (Lemnaru, 1975, p. 148). La sugestia diavolului, Ulrich se decide să dea un banchet de adio cu prilejul retragerii din lumea publică și al argumentelor false că a moștenit o avere de la o rudă îndepărtată. În casa plină de oaspeți, umbra lui Ulrich se dezlănțuie cu o forță nestăpânită, este copleșit de un acces de râs până la epuizare totală, care-i aduce în cele din

urmă moartea. În felul acesta cuvintele lui Lucifer devin profetice, bucuria exagerată și banii cu care l-a ispitit pe Ulrich îi aduc moartea, iar tristețea pe care Ulrich a vândut-o diavolului și care l-ar fi putut salva, nu mai este parte a vieții sale.

Este interesant de urmărit subiectul acestor nuvele pentru că, pornind de la prima, cea a lui Adelbert von Chamisso, în care umbra este percepută ca o porțiune întunecoasă peste care nu parcurg raze de lumină se ajunge treptat la ideea jungiană de umbră ca personalitate negativă a individului, în special în nuvela lui Cezar Petrescu și cele ale lui Oscar Lemnaru. Se produce astfel o trecere de la exteriorizarea umbrei, ca parte componentă a tuturor lucrurilor, la interiorizarea ei. Umbra devine parte componentă a personalității (in)conștiente, ea contribuie la conturarea și mai buna înțelegerea sinelui.

Referințe bibliografice:

1. *Umbra*, în Braga Corin. *10 studii de arhetipologie*. Cluj-Napoca, 2007, p. 150-159.
2. Borckhaus Enzyklopedie. Band 24, Germania, 1998.
3. Chamisso, Adelbert von. *Peter Schlemihls wundersame Geschichte*, Verlag der Nation, Berlin, 1981.
4. Chamisso, Adelbert von. *Nemaipomenita poveste a lui Peter Schlemihl*, trad. Petru Manoliu, București, 2004.
5. Jung, Carl Gustav. *Civilizația în tranziție*, vol. X, trad. Adela Motoc și Christina Ștefănescu, București, 2011.
6. Jung, Carl Gustav. *Cartea Roșie*, trad. Viorica Nișcov, Simona Regintovschi, București, 2012.
7. *Umbra mea* în Eminescu Mihai. *Opere*. Vol. II. Proză. Teatru. Literatură populară. Coordonatorul ediției: acad. Mihai Cimpoi, 2001, p. 84-87.
8. *Omul care și-a găsit umbra*, în: Petrescu Cezar, Aranca, Știma lacurilor, București, 1973.
9. Lemnaru, Oscar. *Omul și umbra*. Cluj-Napoca, 1975.

**LITERATURA ROMÂNĂ VECHĂ – SPAȚIU
AL CUNOAȘTERII. HRONICUL VECHIMEI
A ROMANO-MOLDO-VLAHILOR
DE DIMITRIE CANTEMIR**

SVETLANA KOROLEVSKI

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al MECC

Rezumat. *Scrierile lui Dimitrie Cantemir, ca spațiu al cunoașterii. De ce (și cum) a scris Cantemir Hronicul? Care este importanța acestei cărți pentru cultura română? Este doar un tratat de istorie? Sunt întrebări pe care și le-au pus/și le pun, de-a lungul deceniilor, medievști, în speță cantemiologii, editorii operei cantemiriene.*

Hronicul este, ca volum și informație, o scriere impresionantă care duce mai departe gândul lui Miron Costin, cel care ne dă o primă monografie despre originile noastre. Ideea întocmirii unei istorii complete a românilor o regăsim și la contemporanul său Nicolae Costin, fiul cărturar al lui Miron, sau la Constantin Cantacuzino, dar anume în Hronic sinteza istoriei tuturor românilor apare mult mai clar conturată. Redactat departe de țară (dar în limba română! ca și prima carte, Divanul), Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor; ultima scriere a principelui, rămâne un act-devotament, considerat „testamentul științific lăsat de Cantemir poporului său”, prin care Cantemir „se întoarce, simbolic, între ai săi”. Cantemir ne dă o lucrare în care românii sunt văzuți în unitatea lor primordială, o ilustrare a plămădirii unui popor și un legământ: iubirea de moșie. Un text deschis, asertiv, menit să limpezească istoria devenirii noastre, de care am avut/avem întotdeauna nevoie.

Cuvinte-cheie: *istorie, hronic, cunoaștere, limbaj retoric, scriitor baroc, editare, cantemiolog.*

Abstract. *Dimitrie Cantemir's writings, as an area of knowledge. Why (and how) did Cantemir write his Hronicul? What is the importance of this book for the Romanian culture? Is it just a history treaty? These are the questions that have been asked over the decades and are still asked by the mediaevalists, particularly by the cantemiologists, the editors of Cantemir's works.*

Hronicul is, as both volume and information, an impressive writing that continues Miron Costin's thought, the one who gives us the first monograph on our origins. The idea of compiling a complete history of the Romanians is also found with his contemporary, Nicolae Costin, Miron's scholar son, or Constantin Cantacuzino, but in Hronicul the synthesis of the history of all Romanians appears much more clearly outlined. Written far from the country (but in Romanian! like his first book, Divanul), Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor, the last writing of the prince, remains an act of devotion, considered „the scientific testament left by Cantemir to his people”, by which Cantemir „returns, symbolically, among his own people”. Cantemir gives us a work in which the Romanians are seen in their primordial unity, an illustration of the Romanians becoming

a people and a covenant: love for the land. An open, assertive text meant to clarify the history of our becoming, which we have always needed and will always need.

Keywords: *history, chronicle, knowledge, rhetorical language, baroque writer, publishing, cantemirologist.*

Cantemir este cel mai de seamă gânditor umanist român, spiritul său vast și iscoditor manifestându-se cu egală strălucire în toate ramurile scrisului umanitar (Vasile Coroban). Modelul Cantemir presupune deschidere, dialog. Universalitatea preocupărilor sale științifice l-a determinat pe Călinescu să-l numească „Lorenzo de Medici” al nostru. Opera sa reprezintă o sinteză a umanismului românesc, dar și o prefigurare a dimensiunilor luministe și moderne. Promovând umanismul, ca dominantă a paradigmei culturale, și enciclopedismul, ca etalon al cunoașterii, principele cărturar și-a impresionat contemporanii, fascinându-i prin erudiția ieșită din comun, prin capacitatea de a se racorda la marile curente apusene. Un enciclopedism care, astăzi, pare insurmontabil; or, a-i reface, a-i verifica la sursă parcursul intelectual presupune a fi inițiat în varii domenii (filosofie, teologie, literatură, istoria religiilor/evoluția mentalităților, orientalistică, muzică/folclor/etnologie, istorie/heraldică/arheologie etc). În același timp, opera sa constituie un tot întreg, un tot indisolubil, ca și gândirea-i unitară. Pentru el, pentru Cantemir-gânditorul, pentru Cantemir-scriitorul, totul făcea parte din același demers, de aceea, abordarea oricăreia dintre scrierile cantemiriene presupune adoptarea unei perspective interdisciplinare.

Așadar, literatura/textul ca spațiu/instrument al cunoașterii, cartea, ca mesager al gândirii („iscusită oglindă (a) minții omenești”, precum a zis Miron Costin), imagine/sinteză/recapitulare a universului și umanului. De ce a scris Cantemir *Hronicul*? Care este importanța acestei cărți pentru cultura română? Este doar un tratat științific? Integrala Cantemir – o sarcină surmontabilă? Sunt întrebări pe care și le-au pus/și le pun, de-a lungul deceniilor, medievștii, în speță cantemirologii, editorii opereii cantemiriene.

Un prim tratat științific din istoriografia românească, *Hronicul* este, ca volum și informație, o scriere impresionantă (*Scara lucrurilor și cuvintelor carile sint mai de înșămnat într-acest hronic* numărând peste 40 de pagini; iar *Catastihul istoricilor, gheografilor, filosofilor, poeticilor și a altor oameni învățați, ellini, latini și de alte niamuri, a căroră numere să pomenesc și mărturiile li să aduc într-acest hronic* trecând de cincizeci) care duce mai departe gândul lui Miron Costin,

cel care, absorbit și el de vechimea și originea locuitorilor din Moldova, ne dă acea primă monografie despre originile noastre: *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor* (Costin Miron, 1958, p. 241-274). Ideea întocmirii unei istorii complete a românilor o regăsim și la contemporanul său Nicolae Costin, fiul cărturar al lui Miron, sau la Constantin Cantacuzino Stolnicul (*Istoriia Țării Rumânești*), dar anume în *Hronic* sinteza istoriei tuturor românilor apare mult mai bine conturată (Toma, 1999, p. XI). Cantemir își depășește precursorii, ajungând la argumentata concluzie că Ardealul, Țara Românească și Moldova fac parte din același areal constituit istoric (Balmuș, 2007, p. 235). Prin *Hronic* ideea latinității ca liant indestructibil, a unității de neam și limbă, a unității teritoriului locuit de români se conturează ca fapt de conștiință (Bobână, 2017, p. 156). Cantemir aduce mărturiile istoricilor, „carile dovedesc precum Dachia au fost de la Traian împărat, cu cetățeni și slujitori vechi romani, descălecată, și de ciia precum aciași romani să fie moșii-strămoșii românilor, carii și astăzi în părțile Dachii lăcuiitori să află, adecă moldovénii, munténii, maramorășénii, românii de peste Dunăre și coțovlahii din țara grecească, căci toate acéste năroade dintr-aceiași romani a lui Traian să fie, nu numai limba și graiul, ce și a tuturor vrémilor istorii mărturisesc” (Cantemir, 1999, p. 132). Datează începuturile și vechimea romano-moldo-vlahilor cu mult înaintea confruntărilor dintre Traian și Decebal, detectând consecvent „vechi numerele țărilor carile de demult în Dachia să cuprindea”, evidențiind denumiri, etnonime: *Daco-Romania, Romano-Moldovlahiia, Țările Românești*.

Redactat departe de țară (dar în limba română! ca și prima carte, *Divanul*), *Hronicul*, ultima scriere a principelui rămâne un act-devotament, considerat „testamentul științific lăsat de Cantemir poporului său” (Ivașcu, 1963, p. 256); prin care Cantemir se întoarce, simbolic, între ai săi (Mazilu, 2000, p. 285). O lucrare complexă, vastă, esențială. Un text deschis, asertiv, menit să limpezească istoria devenirii noastre, de care am avut/avem întotdeauna nevoie.

Devenirea/dăinuirea este clar formulată: romanii aduși de Traian au rămas „înfipti și nezmulți în hotarele Daciei, din care niciodată piciorul afară nu ș-au scos (Cantemir, 1999, p. 67). „Și Traian, marele împărat, iaste săditoriul și răsăditoriul nostru; romanii sint buciumii viii Dachii noastre și noi vlăstarile lor, de atunce până acmu, pentr-atâtea clătiri și mutări de vrémi, nestârpiți și nedeazădăcinați înverdind și dreaptă și adevătată roadă de slava și cinstea și vitejiiia româniască” (Cantemir, 1999, p. 89).

Problema romană se regăsește, de altfel, în substratul întregii istoriografii cantemiriene; acolo aflăm cheia, dovada, suma tuturor argumentelor, consideră cărturarul, în virtutea căroră pământul Daciei trebuie scos de sub dominația otomană și repus în dreptul său firesc (Bobână, 2017, p. 155). Neclătită și nemutată rămâne acea vestită a bătrânilor dzisă: μάχου ὑπὲρ πατρίσος „luptă-te pentru moșie” (Cantemir, 1999, p. 6), zice, cu patos, Cantemir, sugerând că istoria/devenirea unui popor se face, în primul rând, din interior (și gândul aleargă, involuntar, la Eminescu, pasionat cititor al vechilor cronic: *dar iubirea de moșie e un zid...*).

Evropa în sinul său încăldzește... și ...ține împărății și niamuri, între care și *daco-romanii*. *Hronicul* demonstrează *continuitatea* românilor în Dacia. Unitatea etnică este complementară unității teritoriale; între hotarele vechii Dacii stă cuprins întreg teritoriul locuit de români. Țintind să dea o carte în care istoria să fie o veritabilă știință, întemeiată pe dovezi; istoria ca depozit de resurse și ca modalitate de constituire a propriei conștiințe/identități, Cantemir a apelat la instrumentarul timpului său, sprijinindu-se pe surse autentice, pe analiza lor, lecturile sale înlesnindu-i accesul la informații definitorii pentru proiectul său: „Slujască-să dară cu ostenințele noastre niamul moldovenesc, și ca-ntr-o oglindă curată, chipul și statul, bătrânétele și cinstea neamului său privindu-și îl sfătuiesc, ca nu în trudele și singele moșilor strămoșilor săi să se mândriască, ce în ce au scădzut din calea vredniciei chiar înțelegând, urma și bărbăția lor râvnind , lipsele să-și pliniască și să-și aducă aminte că precum odată, așé acmu, tot acia bărbați sint, carii cu multul mai cu fericire au ținut cinsteși a muri, decât cu chip de cinstea și de bărbăția lor nevrednic a trăi”(Cantemir, 1999, p. 157).

Hazardul a vrut ca o copie de pe manuscrisul românesc, considerat original (se află în Arhiva Centrală de Stat pentru acte vechi din Moscova, fondul 181; a fost revizuit de autor, purtând și adnotări autografe), să ajungă mai întâi în Ardeal. Intrată în posesia unuia dintre fiii lui Cantemir, ajunge, în urma unei licitații, în colecția unui vienez, de la acesta o achiziționează episcopul Ioan Inochentie Micu (Klein), care, în 1730, o va dăruii bisericii Sfânta Treime din Blaj; astfel că, la numai șapte ani de la trecerea în veșnicie a celui care a întocmit-o, cartea se afla deja la îndemâna învățaților din Transilvania. A fost retranscrisă de Constantin Dimitrievici, dascăl al școlii de obște din Blaj, între 1756-1757 (Mazilu, 2000, p. 288). Ambele variante se păstrează azi în cabinetul de manuscrise BAR, filiala Cluj-Napoca. Cât de fidele sunt aceste două texte ale *Hronicului* față de izvodul în limba română aflat la Moscova? Ce influență a avut, cu adevărat, asupra

corifeilor Școlii Ardelene impresionantul demers al lui Cantemir? Subiecte care rămân încă în sfera de preocupări ale cercetătorilor.

Tipărit *Hronicul* va fi peste un secol, la Iași, prin grija mitropolitului Veniamin Costachi. Desemnat cu supravegherea copierii (copist: Samuil Botezat, profesor de limba germană; transcrierea, în chirilică, se păstrează la BAR, cabinetul de manuscrise, cota: ms. rom. 113), Gheorghe Săulescu își propunea să facă acest lucru „întocmai după stilul autorului, atât în privirea sintacsului ce este destul de figurat, cât și a cuvintelor, ce poartă în sine nu puține anticvități ale românismului”. Se întâmpla în timpul domniei lui Mihai Grigore Sturdza; când, prin stăruințele generalului Pavel Kiseleff și a consulatului rus din Iași s-a obținut, cu titlu de împrumut, manuscrisul *Hronicului* aflat la Moscova.

Ediția (*Hronicul romano-moldo-vlahilor – alcătuit de domnul Moldaviei Dimitrie Cantemir – la anii 1710. Iar acum de pe originalul manuscris depozitat de fericitul autoriu în împărăteasca arhivă a Moscovei – scozindu-se cu învoirea preainălțatului nostru domn Mihail Grigoriu Sturza V. Vd. și din orânduirea Înaltpreasfințitului arhiepiscop al Sucevii și Mitropolit Moldaviei Dd. Veniamin Costache s-au tipărit. Tomul I, Iașii. În tipografia S. Mitropolii 1835; Tomul II, 1836*), în două volume, a constituit un eveniment, fără îndoială. Multele schimbări, însă, care s-au operat în corpul textului, intervențiile sau carențele de ordin filologic, pasajele trunchiate (după cum se va constata la o primă coroborare), vor știrbi din importanța acestei tipărituri. „Omisiunile intenționate sunt de tot curioase, observa mai târziu Grigore Tocilescu, afară numai dacă ele nu vor fi fost impuse de cenzură” (*Operele*, 1901, p. X). Fragmente din această ediție vor alcătui o culegere destinată elevilor (în alfabet latin, numărând 111 pagini), apărută la București, în 1896, în colecția *Autori români vechi și contemporani*.

O reeditare, fidelă originalului, conform unor principii moderne (în grafie latină!), se impunea. Societatea Academică Română purcede, patru decenii mai târziu, la elaborarea unui amplu plan de editare a operei lui Cantemir, delegându-l pe istoricul Grigore Tocilescu pentru cercetare în arhivele rusești, unde, timp de patru luni, urma să colaționeze ediția lui Săulescu cu manuscrisul moscovit și eventual să-l compare cu versiunea latină, mai succintă, care a precedat redacția românească a *Hronicului*. Tocilescu a depus în Rusia o muncă admirabilă. În BAR se păstrează sute de pagini copiate de el din lucrările lui Cantemir (Alexandrescu, 2004, p. 16-17).

A rezultat ediția academică a *Hronicului*, tipărită în 1901, care va forma tomul VIII al *Operelelor principelui Dimitrie Cantemir*, publicate

de Academia Română; o apariție multășteptată, necesară, care răspundea unui deziderat. Vastul opus cantemirian intra de abia acum în circuitul științific (Pornind de la această ediție, D. Murărașu scoate, în 1943, o mică antologie, de 48 de pagini).

Corpusul Dimitrie Cantemir. Opere complete, inițiat de Academia Română începând cu anul 1973 (coordonare Virgil Cândea), găzduiește, în premieră, în volumul IX, tomul I, varianta latină a scrierii *Historia moldo-vlachica* și versiunea românească a acesteia (Cantemir, 1983).

În 1981, la editura Albatros, în colecția *Texte comentate*, apare o ediție a *Hronicului*, cu o prefață de Stela Toma, căreia îi vom datora edițiile ce aveau să urmeze.

În 1999-2000, la editura Minerva, apare *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor. Întăi pre limba lătiniască izvodit, iar acmu pre limba româniască scos cu truda și ostenința lui Dimitrie Cantemir. Voievodul și de moșie domn a Moldovii*. „Însă acéstea toate, fiind de noi în limba lătiniască scrise și alcătuite, socotit-am că cu strâmbătate, încă și cu păcat va fi, de lucrurile noastre, de ciia înainte, mai mult streinii decât ai noștri să știe. De care lucru acmu de iznoavă ostenință luând, din limba lătiniască iarăși pre cea a noastră româniască le prefacem” (Cantemir, 1999, p. 157). Ediția este îngrijită de cunoscuta medievistă Stela Toma, care a transcris în alfabet latin textul după microfilmul manuscrisului în limba română, chirilice, ce se păstrează la Arhiva Centrală pentru acte vechi, fond 181, din Moscova. În amplul și foarte utilul studiu introductiv editoarea ne prezintă tabloul sinoptic al redacțiilor, copiilor și edițiilor *Hronicului*.

Același text, reeditat în colecția *Opere fundamentale* a Academiei Române, în 2003, vădește nu doar interesul strict științific pentru opera lui Dimitrie Cantemir, dar și dorința de a înlesni/lărgi accesul cititorului la textele cantemiriene.

În sfârșit, în 2016, editura Știința din Chișinău propune celor interesați de opera lui Cantemir, alături de *Istoria ieroglifică* (studiu introductiv de Elvira Sorohan), și *Hronicul* (studiu introductiv de Stela Toma), ambele texte fiind îngrijite, ca și glosarele și indiciile, de aceeași asiduă cercetătoare. Stela Toma ține să distingă, și de astă dată: „Hronicul nu este o lucrare beletristică, dar nici un tratat de istorie impersonal; lipsit cu totul de ornamente expresive; retorica, pe care și-o propune Cantemir drept exercițiu în *Istoria ieroglifică*, se dovedește a fi devenit cutumiară în ultima sa scriere. *Hronicul*, complex „dotat” cu informație, beneficiază complementar de participarea afectivă a autorului, precum și de atractivitatea „conferită” de *ars bene dicendi*, însușiri ce-l destinează

aproape în egală măsură specialiștilor istorici, dar și literaților” (Cantemir, 2016, p. 39).

Edițiile *Hronicului* confirmă necesitatea cunoașterii istoriei noastre și a locului principelui cărturar în cultura română, dar și a preocupării continue a cercetătorilor pentru opera cantemiriană.

Integrala manuscriselor Cantemir (Volumul VIII incluzând *Hronicul*; coord. Constantin Barbu), aflată acum în plină realizare, denotă, iarăși, interesul neecлипsat de timp/canoane/politici, pentru moștenirea vastă a cărturarului Cantemir.

Cine și de unde ești tu, o omănașule? – se întreabă și ne întreabă autorul, ca să răspundă: *Așé dară și noi, împotriva tirănii uitării lucrurilor nedejduim, pre carea iubitei moșii cu tot de-adinsul poftim. Într-acestași chip, iarăși dzicem, și noi făcând, pre céle cu vechimea vremilor îngropate a vechilor istorii comoare la lumină a le scoate și la triaba de obște a le arăta ne vom sili, și céle românești precum romanilor să cuvin le vom dovedi* (Cantemir, 1999, p. 7). Convins că *tăcerea nici pune, nici rădică lucrul*; iar dzisa îl și pune și-l și rădică și că sufletul odihnă nu poate afla până nu găsește adevărul, carile îl ciarcă oricât de departe și oricât de cu trudă i-ar fi a-l nemeri, Cantemir ne dă un tratat în care românii sunt văzuți în unitatea lor primordială, o ilustrare a plămădirii unui popor („glozala nașterii”) și un legământ: iubirea de moșie.

Un cod care agreează complicarea, un limbaj pronunțat retoric: Riguros elaborat, de o țesătură lingvistică deloc facilă, *Hronicul* impune, ca și întreaga-i operă (ca și alte texte medievale românești) o lectură atentă, reflexivă. Este cartea unui scriitor baroc, „o compunere atinsă de aripa Barocului”, susține Dan Horia Mazilu. O frază densă și foarte succulentă, virulentă adesea, care „ba fuge de sub tirania frazei latine, ba se întoarce smerit sub autoritatea ei” (D. Slușanschi). Stilul *Hronicului* denotă un cumul de procedee menite să orneze textul și să ordoneze expunerea de o manieră minuțios elaborată.

Hronicul are încă multe de spus, cred cercetătorii. În *Postfața* ediției din 1999-2000, cercetătoarea Stela Toma remarca necesitatea unui studiu privind lexicul *Hronicului*, precum și a unui studiu stilistic axat pe această operă de real interes științific și literar. Un studiu lingvistic (din perspectivă fonetică, morfologică, sintactică) pornind, bineînțeles, de la paginile/fragmentele autografe; or, se știe că parte din filele variantei românești aparțin unui grămătic nedeplin familiarizat cu ortografia românească. Sigur că lingviștii au încercat abordări (Giosu, 1973), neepuizând însă datele pe care scrisul cantemirian le revendică.

Prins de jocul de cuvinte („prinzându-ne” și pe noi în el!), inversând mereu topica, rimând! armonizând, Cantemir ne surprinde cu *minunată dulceață de voroavă*. Textul mustește de neologisme, pe de o parte, expresii neoașe, locuțiuni, pe de alta; structuri antitetice, perechi sinonimice, alegorii, personificări, metafore, imprecășii, gradații, ample acolade digresive ce vădesc/demonstrează cu asupra de măsură că autorul stăpânea prea bine cuvântul și virtuțile sugesive ale acestuia.

Resuscitarea interesului pentru textele esențiale ale literaturii române rămâne pe lista de priorități a cercetării literare; paginile de literatură română veche ne edifică asupra începuturilor noastre; ele constituie o importantă sursă de cunoaștere a unui anumit spațiu și a unei mentalități în care ne regăsim.

Referințe bibliografice:

1. Alexandrescu, Vlad. *O descoperire senzațională: D. Cantemir, un manuscris necunoscut*, în „Romania literară”, 2004, nr. 10, p. 16-17.
2. Balmuș, Pavel. *Din scripturile române*, în: *Limba română este Patria mea*. Studii. Comunicări. Documente. Ediția a II-a. Chișinău, 2008.
3. Bobână, Gheorghe. *Istoria filosofiei românești*. I. Chișinău, 2017.
4. Cantacuzino, Constantin. *Istoria Țării Rumânești*. Ediție critică de Damaschin Mioc. Studiu introductiv de Damaschin Mioc și Eugen Stănescu. București, 1991.
5. Cantemir, Dimitrie. *Opere complete*. Volumul IX. Tomul I. *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus. Historia moldo-vlachica*. Prefață de Virgil Cândea. Ediție critică, traducere, introducere, note și indici de Dan Slușanschi. București, 1983.
6. Cantemir, Dimitrie. *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. I-II. Ediție îngrijită, studiu introductiv, glosar și indici de Stela Toma. București, 1999-2000.
7. Cantemir, Dimitrie. *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. I-II. Repere cronologice, studiu introductiv, text stabilit, glosar și indici de Stela Toma. Chișinău, 2016.
8. Coroban, Vasile. *Dimitrie Cantemir, scriitor umanist*. Chișinău, 2003.
9. Costin, Miron. *Opere*. Ediție critică cu un studiu introductiv de P.P. Panaitescu. București, 1958.
10. Giosu, Ștefan. *Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic*. București, 1973.
11. Ivașcu, George. *Istoria literaturii române*. I. București, 1969.
12. Mazilu, Dan Horia. *Recitind literatura română veche*. III. București, 2000.
13. *Operele principelui Dimitrie Cantemir*. Tomul VIII. București, 1901.
14. Toma, Stela. *Studiu introductiv la: Dimitrie Cantemir. Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. I-II. București, 1999-2000.

PLEDOARIE PENTRU *SPIRITUL LOCULUI*

IULIA MĂRGĂRIT

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”*

Rezumat. *Informațiile despre Basarabia, din punctul de vedere al cititorului din dreapta Prutului „excelează” prin caracterul lor precar. Expulzată din harta fizică a României, dar și din cea „sentimentală”, fosta jumătate de Țară a Moldovei, atât de ocrotită de domnitorul Ștefan cel Mare, a rămas ținută într-un con de umbră totală, întreținut metodic, de oficialitățile române timp de aproape o jumătate de secol.*

În acest context de dezagregare imagistico-informațională, operele unor scriitori basarabeni au venit să ilumineze calea către regăsirea Basarabiei autentice. Autoarea articolului de față a regăsit-o acolo unde s-a așteptat cel mai puțin: în literatura pentru copii sau în aceea de amintiri ale aceleiași vârste. Evocarea copilăriei, mai mult sau mai puțin autobiografice, se dovedește inseparabilă de fundalul satului, cel în care s-a născut „veșnicia”. Cititorul face cunoștință cu personaje memorabile, bărbați și femei, a căror existență se înscrie în tradițiile românești.

Cuvinte-cheie: *literatura pentru copii, memorii, proza, spiritul locului, tradiții românești.*

Abstract. *The information about Bessarabia, from the point of view of the reader from the right bank of the Prut, „excels” by their precarious nature. Expelled from the physical map of Romania, but also from the „sentimental” map, the former half-country of Moldova, so protected by the ruler Stephen the Great, was left in a totally forgotten corner, methodically maintained, by the Romanian officials for almost half a century.*

In the context of imagistic-informational disaggregation, the works of some Bessarabian writers have come to illuminate the path to find authentic Bessarabia. The author of this article found it where it was the least expected: in children’s literature or in memories of the same age. The evocation of childhood, more or less autobiographical, is inseparable from the background of the village, the one in which the „eternity” was born. The reader becomes acquainted with memorable characters, men and women, whose existence is part of the Romanian traditions.

Keywords: *children’s literature, memories, prose, the spirit of the place, Romanian traditions.*

Cele câteva călătorii particulare efectuate după 1990, la Chișinău, mi-au prilejuit, între altele, întâlniri neașteptate cu literatura „locală”. Deși absolut nesistematice, acestea m-au ajutat, pe de o parte, să-mi completez

.....
 informația despre Basarabia antebelică și, pe de altă parte, să descopăr un „ce” necunoscut și cunoscut, în același timp, care, aproape de la sine a făcut ca noile mele cunoștințe să se așeze, fără dificultăți, în tabloul personal al literaturii române.

În cele ce urmează, încercăm o expunere a celor două tipuri de situații semnalate care, bineînțeles, în cunoașterea lor, s-au suprapus.

Informațiile despre Basarabia, din punctul de vedere al cititorului din dreapta Prutului „excelează” prin caracterul lor precar. Expulzată din harta fizică a României, dar și din cea „sentimentală”, fosta jumătate de Țară a Moldovei, atât de ocrotită de domnitorul Ștefan cel Mare, a rămas ținută într-un con de umbră totală, întreținut metodic, de oficialitățile române timp de aproape o jumătate de secol. Imaginea provinciei a continuat să pâlpâie în fondul secret al celor legați, într-un fel sau altul, de ea, rămânând, la nivelul cunoștințelor cultural-istorice generale, o pată neagră. Destinul, implacabil, a condamnat Basarabia la necunoaștere cvasitotală de ambele maluri ale Prutului. Excepțiile, cu caracter particular, nu au putut să modifice în vreun fel starea de fapt indusă. Formația spirituală a atâtor generații, în spațiul amintit, cu aportul unei istorii falsificate *de plano*, s-a perpetuat îndelung în tulburarea de imagini, de relații, de situații...

În acest context de dezagregare imagistico-informațională, operele unor scriitori basarabeni au venit să ilumineze calea către regăsirea Basarabiei autentice. Personal, am întâlnit-o acolo unde m-am așteptat cel mai puțin: în literatura pentru copii sau în aceea de amintiri ale aceleiași vârste. Evocarea copilăriei, mai mult sau mai puțin autobiografice, se dovedește inseparabilă de fundalul satului, cel în care s-a născut „veșnicia”. Cititorul face cunoștință cu personaje memorabile, bărbați și femei, a căror existență se înscrie în tradițiile românești. Modul lor de viață și de educație este munca. De la vârste fragede, înșiși copiii sunt deprinși cu îndatorirea și bucuria de a munci. Un tată are nevoie de ajutor grabnic: caii, blocați în timpul zilei pe câmp, trebuie păscuți noaptea. Apelează la băieții săi nevârstnici. Unul dintre ei se oferă, deși șansele de accept sunt minime. Își pledează cauza, angajându-se, în caz de pierdere a animalelor, să se înhame, în locul lor, suplinindu-i pentru tot restul sezonului agricol. Angajamentul ofertantului de a fi înhămat el însuși, în caz de furt, atât de dezarmant de sincer, de naiv și de bărbătesc, totodată, smulge acordul părintelui. Până aici este relatarea copilului, căreia-i urmează observația scriitorului, nimeni altul decât Spiridon Vangheli (din volumul *Tatăl lui Guguță când era mic*): *Numai tata știa ce a văzut în*

ochii mei, o scântie care cântărea cât amândoi caii: „Gata, pălăria lui nu-i goală! Sub pălăriuța asta o să se nască la noapte un bărbat!” i-o fi trecut prin gând tatei. Verificarea la care a recurs, în timpul nopții, pentru a se încredința că paza cailor nu lasă de dorit, îl situează pe tatăl Ștefan Vangheli alături de craiul din povestea lui Ion Creangă, care-și testează similar fiii angajați în „cursă” pentru moștenirea unui tron împărătesc. Fără îndoială, împăratul procedează ca un țăran, iar țăranul ca un împărat, altitudinea morală a acestora nefiind diferită. Înțelepciunea lui Ștefan Vangheli este memorabilă. Dar, după război, bunurile sale, sunt „înghițite” de colhoz, moment egal cu încheierea „carierii” de gospodar respectat. Scena capitulării în fața istoriei o reinterpretează pentru copil (= *tatăl lui Guguță*), simulând îngenuncherea totală: *Caii mi i-au luat, pământul, via, livada, totul a încăput pe mâna lor, dar și eu, a surâs tata, am scos salcâmi din jurul casei și am dat și ciorile în colhoz: să cârâie acolo, cu puii lor cu tot!* Umorul fin cu care-și însoțește relatarea, în fapt, o persiflare la adresa noilor ocârmuitori, cărora le-ar fi necesară o muzică adecvată (= de ciori!), dincolo de resemnare și inutilitatea opoziției, ne amintește, din nou, de Ștefan a Petrei Ciubotaru. Mai mult, episodul cu salcâmi îl apropie, prin esența întâmplării, de a-și lua revanșa în înfrângere, de un alt personaj-țăran din câmpia Dunării, de astă dată, de Ilie Moromete din cunoscutul roman al lui Marin Preda. Și acesta din urmă își rezolvă o dificultate financiară prin tăierea unui salcâm, râvnit și așteptat de vecinul său, Tudor Bălosu. Identitatea arborilor este, desigur, întâmplătoare. Neîntâmplătoare rămâne reacția eroilor la presiunea factorilor externi. Alături de Ștefan Vangheli, soția acestuia, Frăsina, uimește prin mobilitate continuă. Cu o casă de copii și o gospodărie deloc ușoară, ea cunoaște pe parcursul fiecărei zile aceeași alergătură interminabilă. La culcarea cât și la scularea copiilor pare a nu se fi desprins din mijlocul multelor ei treburi. Depășită de năzdrăvăniile unuia dintre ei (chiar Guguță), încearcă să-i administreze pedeapsa pe loc. Se ajută de melesteul extras din ceaunul cu mămăligă fierbinte, iar cursa declanșată, încheiată cu refugiul acestuia din urmă într-un pom, amintește cititorului de episodul similar: mătușa Mărioara/Nică. Victoria „a la Pyrrhus” aruncă micul erou într-un șir nesfârșit de remușcări. De cealaltă parte, mama este chinuită de gândul că și-ar fi putut lovi grav copilul. Pune capăt îndoielilor, ducându-se la baza pomului, cu mămăligă și scrob, felul de mâncare preferat al neastâmpăratului. Preparatul aburind aduce pacea foștilor combatanți. Copilul coboară predându-se. Se oferă să fie pedepsit, așa cum, de fapt, merita. Spre propria-i deziluzie, este

iertat. Nemulțumit, își aplică singur loviturile așteptate. Scena similară a reconcilierii Smaranda/Nică, ca și mărturia vinovatului. „Și de m-ar fi bătut mama cu toate gardurile...” reînvie în memoria cititorului aproape de la sine. Aceeași relație maternă, aceeași atitudine dezarmant duioasă a celor două mame...

Aceeași Frăsina Vangheli, știutoare sau neștiutoare de carte se comportă magistral la declanșarea bombardamentului asupra orașului Bălți de către armata germană în retragere din URSS. Pentru a-și salva cei doi copii aflați la învățătură acolo, face rost nu se știe cum de provizii și de o căruță cu cai – atelajele fiind rechiziționate în vreme de război. Convinge patrurile, în mod miraculos, că are o datorie de la care nu poate abdica (*Kinder...*), dar, printre ruinele la care ajunge, nu găsește pe nimeni și nimic. Demni de mama lor, copiii porniseră pe jos, pe căi lăturalnice, către sat. În demersul său, personajul feminin pare o Vitoria Lipan a obligațiilor materne.

Îndepărtându-se de fostul jud. Bălți, cititorul volumului *Icoană ciuruită*, sub semnătura lui Ionel Căpiță, își îndreaptă atenția spre nordul provinciei, la Șirăuți, pe Prut. Evocarea de amintiri se face pe același fundal interbelic al Basarabiei. La vârsta năzbâtiilor, doi frați Căpiță, pun la cale una și mai mare decât toate celelalte de până atunci. Victima: vecina lor, o femeie în vârstă, variantă a mătușii Mărioara din *Amintirile* lui Creangă, a cărei cultură de bostani a trezit instinctul ludic al ștrengarilor. În absența acesteia, i-au pregătit o „surpriză”, spărgând cu sete tot ce ar fi trebuit să recolteze stăpâna în ziua următoare. Terminând „trebușoara” așteptau punctul culminant al „spectacolului”. De gravitatea lui s-au pătruns, abia la țipetele păgubașei alergând în goana mare către tatăl neastâmpăraților a căror „semnătură” o recunoscuse. Liniștea subită, instalată la promisiunea că a doua zi va primi echivalentul în lei pentru pierderea suferită, i-a înfricoșat și mai tare pe eroii momentului, neștiind ce să creadă. S-au refugiat strategic într-o holdă de păpușoi unde au fost doborâți de somn. Târziu, în noapte, au fost descoperiți de tatăl disperat care, pe rând, i-a dus în patul lor în care s-au trezit a doua zi. Momentul de groază al confruntării s-a consumat pașnic, cu anunțul deciziei, urmare a reclamației: vecina trebuie despăgubită cu banii rezervați, pentru hainele și încălțăminte celor doi ștrengari, necesare la deschiderea școlii. Un an de zile, cotidian, frații și-au amintit costul distracției lor estivale, trăgând de mânecile prea scurte pentru rigorile iernii. Soluția parentală, fără cusur, pare demnă de un juriu cu înalte studii pedagogice. Cum de puteau niște țărani, cu școală

.....
 minimă, „dar la români”, să fie atât de justițieri? Simplu de tot, respectând valorile în care ei înșiși fuseseră crescuți: cinstea, adevărul, respectul pentru munca proprie și a altora, etc. etc., reguli nescrise în tabla de valori a satelor românești, din moși-strămoși. Fiecare venea pe lume într-un loc al său, unde, prin comportament, nu era deranjat de nimeni și, la rândul lui, nu deranja pe nimeni sau așa ar fi trebuit! Rânduielile veneau de la sine, iar cine nu se supunea își asuma riscul de a înfrunta comunitatea.

Spiridon Vangheli, ca și Ionel Căpiță, recompun imaginea unor sate basarabene din anii antebelici, uzând de arhiva personală: amintirile. Rezultă un tablou de ansamblu a cărei dominantă cromatică este lumina. În acest cadru, tandrețea și afecțiunea însoțesc fluxul narativ, conferind povestirii căldura și emoția aducerii aminte. Tot ceea ce este reînviat, familie, vecini, decor, poartă sigiliul afectiv al scriitorilor. Dintr-un bun simț țărănesc ancestral, autorii își domină sentimentele care se infiltrează discret în povestirea pe al cărui fundal strălucește iubirea. Aici este secretul atmosferei de calm și de pace, de normalitate, pentru că iubire înseamnă nu numai sentiment erotic ci, mai ales, toleranță, îngăduință în relațiile interumane. În acest sens, ne limităm la răspunsul tatălui Ion Căpiță, întrebând de unul dintre fiii săi: *„Da mata cum socoți: în afară decât în cântece, dragoste adevărată există pe lume?”* *„Dacă dragoste n-ar fi, pe pământ ar fi întuneric”*, răspuns care exclude orice comentariu.

În acest context, viața curge, după vechi rânduieli nescrise, fiecare având rostul și locul său, nimeni nestingherind pe nimeni. Este o atmosferă de legendă, atemporală, din care se desprind, conturându-se memorabil, părinții copiilor-personaje: mama, Frăsina Vangheli, ca și Agripina Căpiță, alăturându-se galeriei de mame din literatura română: Smaranda Creangă, Vitoria Lipan sau Mara, eroina lui Ion Slavici din romanul omonim. Chipul Frăsinei și al Agripinei iluminează micile muzee sentimentale, deschise de autori în fața cititorului. Ca și la Ion Creangă portretele fizice lipsesc, nu sunt relevante. Personajele se conturează prin propriile fapte și vorbe. Permanent, Ștefan Vangheli sau Ion Căpiță, dau măsura poziției lor de tați. În această calitate, apelează la copiii lor nici măcar adolescenți pentru activități care îi angrenează plenar, îi responsabilizează, dar le și tolerează năzdrăvăniile. Ca și Ștefan a Petrei Ciubotariu (*Ia lasă-i măi nevastă, lasă-i să se bucură de venirea mea (...). Ș-apăi ... este o vorbă: dacă-i copil să se joace; dacă-i cal să tragă, și dacă-i popă să cetească*), aceștia le împărtășesc pornirile ludice: Ștefan Vangheli li se alătură în modelarea unui bulgăre uriaș de zăpadă, atracție pentru toți copiii „mahalei”.

Spiridon Vangheli, ca și Ionel Căpiță, reînvie o lume ieșită din arena istoriei. Frumusețea acesteia rezidă în substanța umană, în calitatea generațiilor, a căror moralitate și spiritualitate asigurau normalitatea într-un spațiu dat. Este o lume pe care cititorii nu o cunosc, nu o bănuiesc. Personajele, de o frumusețe morală impecabilă își cresc copiii conform unor idealuri moștenite, în care ei înșiși au fost crescuți. Dar lucrurile curg astfel până la un punct. Declanșarea războiului răstoarnă toate valorile de până atunci. Spiridon Vangheli, martor al mulțimii de săteni, dezorientați, alergând spre nu se știe unde pentru a se salva, dând glas copilului de odinioară, martor al sinistrului, transcrie exclamațiile acestuia, ca și cronicarul (*Săracă țară a Moldovei!*): *O, cerule, ori ne iei pe noi toți, ori dumirește-ne ce se întâmplă cu Basarabia!*

Limba în care Spiridon Vangheli așterne aducerile-aminte, mai ales prin lexic, ne amintește de Creangă. Și universul său este populat de *hojmalăi*, de *gligani*, dominat de stări imprevizibile: *prăpădenie* (*s-a amestecat cerul cu pământul... prăpădenie!*), de aceleași exclamații: *drăgăliță*, *Doamne* (*Dragă Doamne, umblam la școală la Bălți!*). Până și celebrul portret („*Ia am fost și eu pe lumea asta o bucată de humă însuflețită, care nici cuminte până la... nici frumos până la... nici bogat până la... dar sărac ca... de când sunt...*”) îl regăsim și la Spiridon Vangheli: *Cine-am fost eu? Ia, am fost și eu un băiețuș zgribulit, cu o cușmă țuguiață...* unde adjectivul *zgribulit* simbolizează un destin advers, impus de istorie. Aceeași situație și în opera lui Ionel Căpiță, unde cititorul întâlnește constant, vechi „cunoștințe lexicale” dobândite la Ion Creangă: aceeași *hojmalăi*, *dugliși*, aceleași realități: *iarmaroc*, aceleași procedee: *tiva* etc.: *în amiaza mare doi hojmalăi cum culegeau la prune așa culegeau; douăsprezece căldări a turnat bunicul fără a le da răgaz duglișilor să adune apa din încăpere, drept pedeapsă pentru refuzul de a se duce la fântână* (Personajul și atitudinea sa față de învățătură „*Cine are carte are patru ochi*”, amintesc un alt bunic: David Creangă: „Din cărți culegi multă înțelepciune”): ca și la Humulești și la Șirăuți, *iarmarocul* guverna bunăstarea familiei, motiv pentru care mama își anunță copiii dornici să scape de vacă și de păscutul acesteia „*Mâncarea* voastră a dus-o tat-tu la *iarmaroc*; copiii Căpiță, ca și Nică, au același sistem de suplimentare a hranei prin smântânitul oalelor. *Mama* degeaba ne-a rugat: „*Ne mai umblați, dragii mei, la ulcele, că la târg doar pe smântână mai pot lua un ban! Vă trebuie de-mbrăcat, de încălțat*”. *Dar nici mama nu ne-nțelegea: cât poți să rabzi când vezi atâtea ulcele la smântânit! Metoda: Un pai tăiat frumușel cu foarfecele, și tot frumușel pe lângă peretele ulcicăi și suge... frate. Și uite așa îmblam fiecare cu paiu*

lui. Mama când dădea să smântânească, se spărgea pielița și rămânea numai chișleagul. Se tânguia tatei: Muhnoaia ne-o luat mana la vacă! **amintind-o pe Smaranda Creangă** (Doamne, prinde-l-oi strigoiiu dela!); aceeași tehnică de retragere în fața primejdiei și-n aceeași termeni: *când am văzut că nu-i lucru de șagă, tiva înspre Prut!* Sau aceeași stare de spirit, ca și a iezilor (mămucă, noi suntem **odată băieți!**) în relația parentală: după comiterea unui dezastru, întâmpinați cu blândețe părintească încearcă același sentiment confortabil: *ne-am simțit odată băieții tatei, buni de ajutor!*, iar portretul unuia dintre frați „înalt, frumos și cuminte ca o fată mare” ni-l amintești pe bădița Vasile! etc.

Nu numai proza, ci și unele dintre volumele de poezii basarabene oferă prilejul de a recunoaște motive ale poeziei românești de la sfârșitul secolului al XIX-lea, prima parte a celui de al XX-lea. Cazurile de filiație, de atitudini similare obligă cititorul la recunoașterea acestora.

Declarația poetică semnată de Ionel Căpiță, din volumul *Dangăt de clopot*: *Eu sunt al neamului fecior, / Acela care în strămoși pogor*, evocă cititorului un autoportret celebru în aceeași tonalitate, rămas memorabil în poezia română, cel al lui G. Coșbuc: *Sunt suflet în sufletul meu, / Și-i cânt bucuria și-amarul...* În reluare, sub semnătura aceluiași I. Căpiță, *Eu sunt acela care sunt / Prin voi aici sunt și departe / Purtând un cimitir în spate!*, răzbate ecoul versurilor lui Tudor Arghezi, tribun al unui neam mult încercat în istoria sa: *Prin râpi și gropi adânci / Suite de bătrânii mei pe brânci...*

Ca și poezii ardeleni, cu privirile îndreptate dincolo de munți, cei basarabeni, striviți de povara sentimentelor fraterne reprimare, își îndreaptă ochii „dincolo de Prut”. Rând pe rând, ca și când ar fi căzut de acord, prin comparații cu realități intrinseci, barzii basarabeni își clamează dureroasa lor stare de spirit: *Doru mi-i de Dumneavoastră / Ca unui zid de-o fereastră* (N. Dabija), *Mi-i dor de tine frățioare / Ca unui mormânt de-o floare* (I. Căpiță).

Desprinderea poetului O. Goga de vatra părintească (*De ce m-ați dus de lângă voi / De ce m-ați dus de-acasă? / Să fi rămas fecior la plug / Să fi rămas la coasă!*), până la un punct, părea singulară în poezia română. Imprevizibil, de peste Prut, cu aceleași apăsătoare regrete, i se alătură, peste timp, I. Căpiță: *Cu anii tată, tot mai des / Îmi amintesc de acasă... / Și cât aș da ca să mai ies / Azi cu mata la coasă!*). Același poet rememorează, *coram populo*, învățăturile părintești: *Eu n-am uitat când îmi spuneai / Să n-am noroc nici parte / De-oi îndrăgi străini la grai / Aducători de moarte!* neîndepărtându-

se prea mult de accentele eminesciene: *Cine-a îndrăgit străinii / Mânca-i-ar inima câinii!*

Lirica populară (*Doamne, ocrotește-i pe români!*) irumpe în textele basarabeanului Căpiță: *Prutule, pe malul tău / Am crescut de mic și eu, / Doamne miluiește neamul meu / Doamne, e și el copilul tău!* Același poet își definește meleagul natal: *Țara mea nu-i unde-i bine / Țara mea-i unde mă doare (...). Țara mea e ca o pâine / Vor s-o rupă s-o mănânce / Dar Dumnezeu este aice!* Identitatea sa clamată (*Sunt român, român îmi zice / Și străbunii îmi sunt români!*) se intersectează cu declarația de odinioară a bravului poet I. Nenițescu: *Aicea este țara mea / Și neamul meu cel românesc / Aicea eu să mor aș vrea / Aicea vreau eu să trăiesc*). Rechizitoriul vehement al patriotului basarabean Căpiță (*Vă întreb, ce-aveți cu mine? / Când nimic nu am cu voi / Doar se știe foarte bine, / Eu-s acasă, voi la noi!*) îl evocă pe cel coșbucian: *Voi ce-aveți îngropat aici? Noi? Mame și surori și frați / În lături, venetici* Avertismentul drastic („*Să nu dea D-zeu cel Sfânt / Să vrem noi sânge, nu pământ! / Când nu vom mai putea răbda / Când foamea ne vă răscula / Hristoși să fiți nu veți scăpa / Nici în mormânt!*”) este reluat, peste ani, în aceeași termeni în spațiul prutonistean de I. Căpiță: *Nu treziți fiara din mine, / Că atunci nu mai scăpați / Nici ascunși prin vizuine, / Nici croind-o pe urlați!*

Prin versurile sale, poetul I. Căpiță se încadrează armonios în limitele literaturii române. Drept dovadă testamentul său cu totul mioritic: *De-o fi să mor neîmpăcat / Din osul meu fluier să faci / Să cânti la hora Reîntregirii...*

Autorii celor două volume comentate, Spiridon Vangheli, *Tatăl lui Guguță când era mic* și Ionel Căpiță, *Icoană ciuruită* au reconstituit imaginea satului basarabean interbelic, exponențial pentru provincia Moldovei istorice. Sătenii trăiesc muncind și crescând copiii prin muncă și pentru muncă, așa cum ei înșiși au fost crescuți, cu țelul suprem de a deveni gospodari la rândul lor. Modelul este fixat de însuși Ion Creangă: *Ș-apoi Humuleștii și pe vremea aceea nu era așa un sat de oameni fără căpătâi, ci sat vechi răzășesc, întemeiat în toată puterea cuvântului, cu gospodari tot unul și unul...* Relațiile, la scara familiei, sunt guvernate, în palierul parental de puterea exemplului, de îngăduință și toleranță, mama și tata ghidându-se după principiul, „și noi am fost ca dâșii”. Comportamentul din familia țărănească basarabeană rămâne comparabil cu cel din familiile eternizate în literatura română. Personajele din operele scriitorilor

Spiridon Vangheli și Ionel Căpiță, fac parte din aceeași familie spirituală cu cele create de Ion Creangă sau Mihail Sadoveanu. Toate aceste personaje se înscriu în același profil moral al omului harnic (dotat cu har pentru muncă), format prin *muncă* și pentru *muncă* onest cu sine și, cu ceilalți, respectuos în raport în preceptele primite în familie. Vitoria Lipan echivalează, în demersul ei pentru dreptate, cu o întreagă instituție judiciară. La scară mai mică, Frăsina Vangheli, în numele dreptății de a-și apăra copiii, înfruntă primejdii care ar trebui să o descurajeze. Ea a învățat că acela care slujește o cauză justă trebuie să izbândească. Legate de pământul pe care-l lucrează și pe care trăiesc, personajele amintite și-au făcut din acesta un aliat. Legătura om/pământ reflectă normalitatea. Constrâns să-și vândă livada străbunicul Toader Căpiță își ia rămas bun de la pomi, ca de la „prieteni adevărați”: *Numai voi, scumpii mei răsplătiți bunătatea... Numai voi iubiți dreptatea și, nu banii... Numai voi, dragii mei, nu lăcomiți lucrul cuiva... Voi dăruii atâta bunătate și atâtea bucurii... Pe voi, odraslele mele, nu degeaba v-am crescut...*

Astfel de personaje au avut ca punct de plecare oameni reali, „în carne și oase”, modele ale copiilor lor scriitori. Aceeași tipologie spirituală în nordul Moldovei istorice, generație după generație, a conturat ceea ce s-ar chema cu un lexem arhaic, *duh al locului*. În varianta modernă, *spirit al locului*, o efigie, o emblemă care definește imaginea artistică locală. Ne-am putea servi de cuvintele unui actor à propos de același subiect în încercarea de a defini inefabilul. Pentru propria sa satisfacție, după spectacolele care l-au mulțumit, actorul mărturisea public că și-a făcut un tabiet. Înainte de a părăsi incinta, revine pe scenă, de această dată cu sala goală, pentru a priza în intimitate, *duhul, spiritul generat de spectatori*. Percepția are loc atunci când actorul și spectatorii au comunicat subteran, au rezonat. Prin urmare, în condiții de liniște deplină, actorul savurează starea de spirit cu tot specială care mai persistă în sală. O situație comparabilă cu suportul material al unei literaturi: locurile și oamenii..., relația inseparabilă dintre aceștia, efigie a manifestărilor artistice din zonă.

În afară de cunoașterea satului basarabean emblematic pentru românitate, literatura basarabeană oferă acel ceva special, atât de greu definibil, prin care se înscrie în tabloul general al literaturii române. Aportul vine nu numai din partea prozei, ci și a poeziei, în egală măsură, din cea de a doua jumătate a Moldovei istorice.

CUVINTE ROMÂNEȘTI CU SENSURI SPECIALE ÎN GRAIURILE DACOROMÂNE DIN SUD-ESTUL UCRAINEI

VASILE PAVEL

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al MECC

Rezumat. *Comunicarea se referă la sensul special al unor cuvinte, atestate în graiul satelor românești din spațiul cuprins între Bug, Nipru și Doneț, precum și în regiunea Krasnodar (Caucaz), în baza textelor dialectale culese în anii 1996 și 1998 de către dialectologii din București, Chișinău și Kiev. Informațiile cuprinse în textele dialectale, inclusiv cele referitoare la semantică, sunt prețioase pentru dialectologia istorică.*

Cuvinte-cheie: *enclavă, grai, izolare, sens special, text dialectal.*

Abstract. *The communication refers to the special meaning of words, attested in the language of the Romanian villages in the area between Bug, Dnieper and Donets, as well as in the region Krasnodar (Caucasus), based on the dialectal texts collected in the years 1996-1998 by the dialectologists from Bucharest, Chișinău and Kyiv. The information that is included in the dialectal texts including those relating to semantics is valuable for historical dialectology.*

Keywords: *enclave, language, isolation, special sense, dialectal text.*

În cele ce urmează ne vom referi la sensul special al unor cuvinte, utilizate în graiurile dacoromâne din sud-estul Ucrainei, în spațiul cuprins între Bug, Nipru și Doneț.

Primele cercetări, demografice și sociologice, ale satelor românești de peste Bug, realizate de o echipă a Institutului Central de Statistică (București), sub conducerea lui Anton Golopenția, datează din anii celui de-al Doilea Război Mondial (decembrie 1941 – februarie 1944). Investigația viza identificarea satelor românești de la est de Bug și Nipru, gradul în care populația românească și-a păstrat graiul matern, obiceiurile tradiționale.

Așezările românești de dincolo de Bug au fost întemeiate sau populate, cu temei, de oameni veniți din toate provinciile românești din cauza crizei acute în secolul XVIII în principate, în teritoriile încorporate în Imperiul habsburgic și calamitățile de la acea vreme

(foametea, ciurma). La toate acestea s-a mai adăugat politica de colonizare a împărătesei Ecaterina a II-a prin întemeierea satelor de grăniceri pe măsură ce ocupa teritorii în urma războaielor cu turcii în perioada de până la 1780. A urmat procesul intens de moldovenizare, chiar dacă erau olteni sau ardeleni, și de rusificare sub regimul țarist și cel sovietic. Majoritatea celor stabiliți la est de Bug provin totuși din Moldova și Transnistria. În timp, s-a produs un proces de omogenizare în direcția moldovenizării diverselor graiuri ale celor așezați la est de Bug. Cercetarea de la est de Bug în anii celui de-al Doilea Război Mondial a fost „cea mai riscantă”. Cercetătorii au primit echipament militar și au fost înarmați cu pistoale. Obligația principală – „să respecte adevărul”.

Rezultatele primelor cercetări au fost publicate în lucrarea fundamentală **Anton Golopenția. Românii de la est de Bug**, vol. I-II, editate, cu Introducere, note și comentarii, de Prof. Dr. Sanda Golopenția. București, Editura Enciclopedică, 2006 (Golopenția, 2006, vol. I, 615 p., vol. II, 926 p.). Mapele au fost descoperite, găsite de Sanda Golopenția în anul 2002, în podul Institutului Național de Statistică (București). În felul acesta sunt scoase „**de sub sfielile tăcerii de cultură**” întâlnirea cu semenii înstrăinați de multă vreme și uitați. La est de Bug a făcut unele cercetări și Constantin Brăiloiu, muzicolog, folclorist și compozitor român.

Sub aspect lingvistic, graiurile etnicilor români de la est de Bug au fost cercetate profund, pentru prima dată, de către dialectologii Victor Comarnițchi, Vasile Melnic, Vasile Pavel, Rubin Udler, Vitalie Sorbală de la Academia de Științe a Republicii Moldova, odată cu includerea, în rețeaua *Atlasului lingvistic moldovenesc* (ALM), a 30 de localități de la est de Bug până în Ținutul Primorie. Din aceste 30 de așezări, 13 sunt pentru graiurile dacoromâne din sud-estul Ucrainei și 3 din Ținutul Krasnodar (Caucaz). De reținut apariția *Atlasului lingvistic moldovenesc* (ALM) în patru volume (1968-1973) și, în continuare directă a ALM, a *Atlasului lingvistic român pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria* vol. I-IV, 1993-2003 (ALRR. Bas.). De asemenea, ca și supliment la ALM și ALRR. Bas., au fost înregistrate texte dialectale, dar numai o mică parte din cele din stânga Bugului sunt publicate.

Volumul *Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, București, Editura Academiei Române, 2016, autori Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe,

Vasile Pavel (Marin, 2016, 729 p.), continuă cercetarea graiurilor românești în anii 1996 și 1998, în 13 sate cuprinse între Bug, Nipru și Doneț, în regiunile Kirovograd, Nikolaev, Dnepropetrovsk, Lugansk și Donețk din sud-estul Ucrainei, precum și în 3 localități din regiunea Krasnodar, Federația Rusă. Textele înregistrate pe benzi de magnetofon țin de *Arhiva fonogramică a limbii române*.

Graiurile vorbite în localitățile Alexandrovka, Serbulovka, Novogrigorievka, Konstantinovka, Dikovka, Gruzskoe, Martânoșa din regiunile Kirovograd și Nikolaev, Voloșskoe din regiunea Dnepropetrovsk, Bairak din regiunea Lugansk sunt de tip arhaic. Câteva exemple: *Eu uîit* sau *eu am uîit* este un exemplu de rostire bisilabică, rostire caracteristică și pentru graiurile din Transnistria; *ai* cu sensul de „ani”; *acmu* „acum”; *una soară* pentru „o soră”; *mir*, *mirului* – variantă inovatoare. Se mențin forme vechi: *mânule* și *mânuri* „mâini”; *casî* „case”.

Prezentăm câteva cuvinte cu sensuri speciale, extrase din Glosarul volumului (Marin, 2016, p. 583-729): *acolé* „aici”, *an* „anul trecut”, *bătaie* „război”, *calic* „infirm”, *carte* „scrisoare”, *baiură* „toartă la căldare”.

Cuvântul *teară* (*tiară*) „război de țesut”, „natră” < lat. *tela* este folosit cu sensul de „treabă, lucru, muncă” (satul Bairac). Nu șădem acasă ... nada să faci *țeară*, lucrul acela cum zic moldovenii. Nu vreu să trăiască acasă (în sat), *țeară* să nu facă. Munceam de toate și tot a nostru *țear* o fost (Marin, 2016, p. 692).

Alte cuvinte cu sensuri speciale în raport cu cele utilizate în limba literară sau în graiurile din dreapta Nistrului: *amuș* „acum”, *alergăm* „ne străduim”, *adânc* „îndepărtat” (*trecutul adânc*), *agoniseală* „salariu”, *ascuțit* „isteț”, *foame* „foamete”, *berneveci* „pantaloni” (în general), *băietă*, pl. *băiete* „fată”: *Băieta* toje muncește în mahazin. La Anu Nou și *băieți* și *băiete* îmblă (cu sămănatul); Iaca eu două suflete (am), *băieta* și *băitanu* ista; *bălai*, *bălaie* „alb” (pânza bileam până se făcea *bălaie*); *bătrâna* „bunica”, *băț* „bârnă”: (Erau) păreți de *băț* din pădure, *groase bețe*; *burtă* s. f., în expr. *făcea* ~ (despre un produs alimentar în fermentație, la figurat) „se umfla, creștea”: Smetana o fierbeam ișa pe plită, apoi se răcea, apoi *făcé búrtă* și ceea cura, sirovatca, zeru.

Multe, alte exemple de cuvinte cu sens special pot fi depistate din *Glosarul* alcătuit de Iulia Mărgărit (Marin, 2016, p. 584-729).

Lucrarea *Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* este consacrată românilor înstrăinați. Datele obținute în urma cercetării au valoare nu doar de document lingvistic, ci și istoric. Informațiile cuprinse în textele dialectale sunt prețioase îndeosebi pentru dialectologia istorică românească. Cuvintele cu sensuri speciale, folosite în medii alogene, sunt explicabile printr-o evoluție semantică proprie, consecință firească a izolării graiurilor în cauză, care în prezent sunt, din păcate, pe cale de dispariție.

Referințe bibliografice:

1. Golopenția, Anton. *Românii de la est de Bug. Volumul I. Volum editat, cu Introducere, note și comentarii* de Prof. Dr. Sanda Golopenția. București, Editura Enciclopedică, 2006, 615 p.
2. Golopenția, Anton. *Românii de la est de Bug. Volumul II. Volum editat, cu Introducere, note și comentarii* de Prof. Dr. Sanda Golopenția. București, Editura Enciclopedică, 2006, 926 p.
3. Marin, Maria, Mărgărit, Iulia, Neagoe, Victorela, Pavel, Vasile. *Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*. București, Editura Academiei Române, 2016, 729 p.

CUVINTE CU ETIMOLOGIE NECUNOSCUȚĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ

ECATERINA PLEȘCA

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al MECC

Rezumat. *În comunicare sunt abordate aspecte legate de cuvintele cu etimologie necunoscută în limba română (după DLR). În majoritatea lor, acestea sunt cuvinte din vorbirea populară și regionalisme. Autoarea prezintă soluții și sugestii etimologice pentru cuvintele cu etimologie necunoscută otuv adj., otova adj., otaștină sb., otoboc sb., odobâncă sb., năvălcă sb., năzgovenie sb., care, după toate probabilitățile, pot fi apreciate ca împrumuturi slave.*

Cuvinte-cheie: *statistică, etimologie necunoscută, etimologie nesigură, împrumut, aspect fonetic, semantică ș.a.*

Abstract. *The communication addresses issues related to the words with unknown etymology in Romanian language (after DLR (Romanian language dictionary)). In most of these are words from people's speech and regionalism. The author presents etymological solutions and suggestions for words with unknown etymology: otuv-adjective, otova-adjective, otaștină-noun, otoboc-noun, odobâncă-noun, năvălcă-noun, năzgovenie-noun, in all probability, these words can be assessed as slave borrowings.*

Keywords: *statistics, words with unknown etymology, borrowing, phonetic and semantic change, imperfective aspect.*

1. După cum remarcă Gr. Brâncuș, „esența latină a limbii române a fost conservată cu fidelitate de la origini până astăzi” (Brâncuș, 2005, p. 16). Elementele de substrat au dat limbii latine vorbite în partea orientală a Imperiului Roman unele trăsături specifice de pronunțare, tipare sintactice, elemente de derivare/formare a cuvintelor, elemente de vocabular, dar și tipare de gândire tipice zonei etnoculturale și geografice locuite. Anume elementele de substrat (numite și autohtone sau băștinașe) au contribuit la formarea unui specific al romanității orientale față de cea occidentală, adică la formarea unei alte romanități, menținute nealterate, în linii mari, până la venirea slavilor. Însă nici influența slavă de mai târziu nu a schimbat „esența latină a limbii române”, ci a adăugat unele trăsături noi, în cea mai mare parte privind vocabularul, care au făcut și mai pronunțate deosebiriile dintre romanitatea orientală și cea occidentală. „Sortită să

evolueze izolat, într-o zonă cu vecinătăți nonromanice, româna a suferit numeroase transformări, multe dintre ele datorate influenței limbilor cu care a venit în contact.” (tot acolo). Astfel că lexicul contemporan al limbii române este rezultatul unui proces îndelungat și complicat.

2. În lucrarea sa *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române* (1954), Al. Graur face o statistică asupra fondului principal lexical împărțind cuvintele date în trei categorii. Dintre cele 1419 cuvinte selectate ca reprezentând fondul principal, I-a categorie, constituită din elementele cele mai sigure, o formează 964 cuvinte; a II-a categorie o formează 217 elemente sigure, iar cea de-a III-a categorie elementele cele mai puțin sigure – 238 la număr.

Potrivit stratificării etimologice, dintre cele 1419 cuvinte din fondul principal al limbii române doar 66 sau 4,65% au *origine necunoscută* (în I-a categorie – 35 cuvinte sau 3,63%); 24 cuvinte sau 1,69% au origine *autohtonă* (în I-a categorie doar 9 cuvinte sau 0,94%) (cf.: 827 cuvinte sau 58,21% de origine *latină* (în I-a categorie – 645 cuvinte sau 66%); 30 de cuvinte sau 2,11% formate în română din elemente latine (în I-a categorie – 19 cuvinte sau 1,97%); 305 cuvinte sau 21,49% de origine *slavă* (în I-a categorie – 192 cuvinte sau 19,92%) etc. (Graur, 1954, p. 55-59).

O altă statistică a fost făcută de Dumitru Macrea în baza DLRM (1958). El a examinat compoziția etimologică a 49.642 cuvinte înregistrate în acest dicționar. Potrivit statisticii date, în DLRM avem cuvinte de *origine nesigură* 2,73%, iar de *origine necunoscută* 5,58% (cf.: elemente *latine* 20,02%, *slave vechi* 7,9%, *bulgare* 1,78%, *bulgare-sârbe* 1,51%) ș.a. (Macrea, 1982, p. 72-81). Ar fi de remarcat că dintre cele 9.920 de cuvinte latinești numai 1.849 sunt venite direct din latină, iar 8.071 de cuvinte sunt derivate formate pe teren românesc (limbaromana2016.wordpress.com/2016/01/10/limbaromana/).

După Marius Sala și echipa sa, vocabularul reprezentativ al limbii române cuprinde 2.581 cuvinte. Dintre acestea, potrivit structurii etimologice, avem 2,71% cuvinte cu *origine incertă*, 0,96% *tracodacice de substrat* (cf.: *latinești moștenite* 30,33%, formații interne 3,91% (majoritatea bazate pe etimoane latine); *slave* 14,17% (*slave vechi* 9,18%, *bulgărești* 2,6%, *sârbo-croate* 0,75%, *rusești* 1,12%, *ucrainene* 0,23%, *poloneze* 0,19%) etc. (Sala, 1988; limbaromana2016.wordpress.com/2016/01/10/limbaromana/).

Cât privește stratigrafia etimologică a lexicului limbii române, vom observa că procentul cuvintelor cu etimologie incertă și necunoscută, luat

în raport cu numărul total de cuvinte examinate, este unul relativ redus. O altă observație ar fi că uneori pentru derivatul format pe teren românesc de la o bază latină se dă un etimon latinesc.

3. În legătură cu includerea în anii '90 ai secolului trecut a *Dicționarului etimologic al limbii române* printre lucrările prioritare ale Academiei Române, la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan” din București a fost inițiată seria *Etymologica*, în care, așa cum menționează Marius Sala în *Prefață* la primul număr al seriei, urmau „să fie prezentate atât problematica etimologiei românești, cât și diverse soluții etimologice oferite unor cuvinte cu origine mai puțin clară.” (Avram, 1997, p. 5).

Seria *Etymologica* face cunoscute rezultatele obținute de lingviștii de la Academia Română în cercetări consacrate etimologiei limbii române, avându-se în vedere istoria și originea cuvintelor, soluții și note etimologice inedite, precum și cercetări cu caracter complex privind trăsături comune ale cuvintelor (fonetice, semantice, de formare a cuvintelor etc.), aspecte ale istoriei vocabularului, raporturi dintre graiuri și limba literară etc. Apariției seriei de lucrări *Etymologica* se datorează și examinarea unor cuvinte rămase fără etimologie, prezentate în DA/ DLR cu mențiunea „etimologia necunoscută” sau, mai rar, „etimologia nesigură”.

4. Întrucât cuvintele cu origine necunoscută constituie una dintre sursele de depistare a cuvintelor de substrat din limba română, în anii 2011-2012 am examinat, din această perspectivă, literele *M*, *N*, *O* și, parțial, *P* din DLR (serie nouă). Spre ex., în volumul VII partea 1-a, litera *N* (584 pag.) sunt înregistrate 234 de cuvinte cu etimologie necunoscută, iar în volumul VII, partea a 2-a, litera *O* (400 pag.) 151 de cuvinte din această categorie. Majoritatea dintre ele sunt cuvinte din vorbirea populară și regionalisme cu o arie îngustă de răspândire. Unele dintre acestea par să fie la originea lor cuvinte slave sau vechi bulgare care, pe parcursul timpului, au suferit modificări însemnate. Chiar dacă împrumuturile din acest strat etimologic „își vor păstra aspectul fonetic originar fără prea mari schimbări” (Raevschii, 1988, p. 195), acestea ridică probleme complexe dialectale, fonetice ș.a.

În cele ce urmează vom aduce unele sugestii etimologice privind câteva dintre ele.

4.1. Adjectivul *ótuv*, -ă (regionalism, comunicat în Straja – Rădăuți) „umflat, plin” este prezentat în DLR cu origine necunoscută (DLR VII, 2, p. 383). Se propune confruntarea acestuia cu *ótova* adjectiv invariabil (adesea adverbial) „uniform”; „drept, neted, egal”; (despre ființe) „care

nu are părțile corpului (mai ales talia) distincte; fără formă” prezentat cu mențiunea „etimologia necunoscută” (DLR VII, 2, p. 378-379). Despre asemenea ființe la est de Prut se spune „parcă-i umflat cu țeja”.

Ambele adjective pot fi puse în relație cu verbul slav *duti*, anume cu forma aspectuală imperfectivă *oduvati* „a sufla, a umfla” (format din rad. *du-* cu atașarea preverb. *-o(ob)-* și a suf. *-ova-*) (Dal’ dă pentru rusă forma *oduvati, oduti* (ce?)) „a sufla praful (din jur) ș.a., a sufla” → a umfla „a se umfla”; iar pentru semnificațiile românești cu referire la ființe cf. forma *odutyšъ* s.m. „om sau animal gras, plin, corpulent, durduliu” (Даль, 1881, II, p. 574)). În slavă sufixul *-ova-* (genetic *-ov-a- // -yj- < *-ou-a- /*-ou-j-*) formă verbe denominative cu aspect imperfectiv (cf. v.sl.: **вѣра – вѣр-ова-ти, праздъ – празд-ова-ти, бесѣда – бесѣд-ова-ти, даръ – дар-ова-ти, милъ – мил-ова-ти** ș.a.) (Хабуграев, 1986, p. 125).

La originea lor, cuvintele examinate sunt forme verbale adjectivizate. În plan fonetic forma *ótuv* atestă trecerea *d > t* și a lui *o* neaccentuat la *u*, ca în elementele moștenite. Cuvintele examinate aici ar putea să fie elemente slave-bulgărești împrumutate de primele generații de bilingvi români, care le adaptează vorbirii lor (faza dată este menținută de aromână, cp.: *róput, cupítă, rugóz, pul’eánă* „poiană” ș.a.), respectiv acestea fac parte din fondul lexical vechi slav, comun tuturor dialectelor limbii române (Raevschii, 1988, p. 184).

În plan semantic, adjectivul invariabil *ótova* „uniform”; „drept, neted, egal” prezintă rezultatul acțiunii verbului *duti* → *oduvati* asupra unor obiecte: a sufla → a umfla → a face să fie plin (a úmple) → a face să fie neted, uniform (spre ex., despre cimpoi, burduf, sac (din pielcele sau pânză), traistă ș.a.), evoluție confirmată de semantica adjectivului *óduv* „umflat” → „plin”. În contextul dat cf. structurile semantice ale etimoanelor verbelor românești: a *umflá* < lat. *inflo*, *-āre* „a sufla, a sufla în...”; „a umfla; a se inflama (despre rană, traumă ș.a.), a fi umflat”; „a cânta la un instrument de suflat (fluier, trompetă ș.a.)” : a *úmple* (< lat. *implēo*, *-ēre* „a umple, a încărca”; „a sătura”, „a umple de...”, a umple prin a fi udat cu...”, „a i se turna ceva pe /peste (cap, trup) etc.” – „a fi plin de...”; „a fecunda, a face să fie gravidă (= a umple uterul)”, „a se îngrășa, a se împlini”, „a completa, a crește numărul, volumul ș.a.”. (SDE, 1978, p. 505, 513; Dvoretškii, 1976, p. 498, 523; DL-R, 1962, p. 342, 359) Prezența în structura semantică a lat. *implēre* a semnificațiilor (despre ființe) „a sătura”, „a se îngrășa, a se împlini”, „a crește în volum”, nerelevante la verbul românesc de astăzi, ne orientează spre perioada de bilingvism româno-bulgar, când unele dintre cuvintele

slave au înlocuit pe cele moștenite păstrând semnificații ale acestora sau au întărit după sine unele dintre semnificațiile cuvintelor moștenite îngustându-le uzul.

4.2. Un alt cuvânt prezentat de DLR cu etimologie necunoscută este *otăștină* s.f. (învechit și regional) „dijmă în natură (mai rar în bani) plătită proprietarului unei vii luate în arendă” (DLR VII, partea a 2-a, p. 372), pentru care comp. slavon. **ДАЖДА** „dare”, bg. *даждие* „impozit”, „dajdie” (SDE, 1978, p. 97), scr. *дажбина* „impozit”, „impunere la impozit” (Толстой, 1958, p. 115). Evoluția grupului de sunete **tj* la *u'm* din cuvântul examinat indică asupra unui împrumut sud-slav: **ot-dătj-ina* > *otăștina* cu asimilarea (după locul articulării) *t : d* > *t : t*. Verbul *otdati* înseamnă „a da de la”, „a da din” (aici cu nuanța „a întoarce, a întoarce înapoi, a înapoia, a restitui”). Respectiv, derivatul substantival *otăștină*, format de la această bază, ar însemna „dare din (roada viii luate în arendă)”.

4.3. Prezentat cu etimologie necunoscută este și substantivul *otoboc* atestat în expresia *a face mâna otoboc* = „a strânge degetele, a face mâna puică” din versurile folclorice: *Făcu mâna otoboc Și... apucă (moara) de scoc* (DLR VII, 2, p. 377).

Cu referire la etimologia lui *otoboc*, Andrei Avram consideră că „ne găsim în prezența unui derivat de la *obot* (variantă a lui *hobot*) în care s-a produs o metateză: **(h)obotoc* > *otoboc*. *Hobot* (după DA, din sl. *xobotŭ* „bot, râț”) înseamnă, printre altele, „botul saniei”... cu partea aceasta a saniei a fost asemănată mâna cu degetele împreunate la vârful (cf. CADE, s.v. *puică*).” (Avram, 1997, p. 125).

În viziunea noastră, cuvântul trebuie pus în legătură cu un *odoboc* metateza lui *obodok* „cerc, muchie, margine”, derivat de la *obod*, scr. *ободъ*, slavon. **ОБЕДЪ, ОБЕДЪ** „inel”, „cerc” (SDE, 1978, p. 285), acesta din urmă fiind etimonul lui *obadă* s. f. „fiecare dintre bucățile de lemn încovoiate care, împreunate, alcătuiesc partea circulară a unei roți de lemn (la car, la căruță, la moară etc.) (DLR VII, 2, p. 18). Pentru semantica cuvântului examinat prezintă interes obiectele (sau părți ale lor) desemnate, prin analogie, cu termenul *obadă*: „veșcă la sită sau la pietrele morii (Banat)”;

„vas din scoarță de copac (de obicei de tei) folosit la spălatul cămășilor, uneori și la prinsul peștilor; borul pălăriei (prin Banat și nordul Transilvaniei)”;

„semn distinctiv (în formă de semicerc) făcut în urechea oilor (prin Transilvania și Moldova)” ș.a. (DLR VII, 2, p. 19). Pentru a limpezi semantica acestui cuvânt, cf. rus. *обод* (*обводы*) „circumferință”, „împrejurimi”, „limitele în

jurul a ceva”, „circumferința cercului sau a inelului”, „cerc, șină”; „veșcă, virolă”; „lemn îndoit, curbat care formează cercul unei roți” (Даль, 1881, II, p. 609), precum și scr. *обод* s.m. „obadă”, „margine, ramă” (Толстой, 1958, p. 504). Prin urmare, în versurile: *Făcu mâna otoboc Și... apucă (moara) de scoc* cuvântul *otoboc* ar însemna „a îndoi, a încovoia a curba mâna și/sau degetele în formă de (semi)cerc” pentru a apuca (scocul). În plan semantic cf. adj. *obădos*, *-oasă* (regional, despre fasole) „cu bobul curbat; obădat” (format din *obadă* + suf. *-os*). (DLR, VII, 2, p. 20). În susținerea sugestiei noastre, vom aduce pe *odobâncă* s.f. (regionalism) „adâncitură în pământ, nu prea mare, în care te poți poticni” (cu etimologie necunoscută) (DLR VII, 2, p. 134), or, aceasta reprezintă un obiect curbat în interior, cu „îndoitură în interior” (= cavitate), suportând metateza *obodoc* : *odoboc*. De la ultimul formându-se derivatul *odobâncă*.

Întrucât în versurile folclorice citate este vorba de mână, nu de degete, ca sugestie pentru etimologia acestui *hapax*, poate fi interpretarea lui *otoboc* ca îmbinare osificată formată din prep. *ot* „de la” + *obok* adv. și prep. „alături, lângă” sau din *oto (ot)* prep. „de la” + *boc* „coastă, parte”, adică „a ridica, a îndoi mâna din poziția ei obișnuită, de la/ sau dintr-o parte, dintr-o coastă”.

4.4. Un alt regionalism cu etimologie necunoscută, înregistrat în Roșiorii de Vede, este *odreag* substantiv sg. „gunoaie, paie, așchii împrăștiate prin curte” (DLR VII, 2, p. 141). Acesta poate fi pus în legătură cu scr. *отребие* „resturi (vegetale)”; „puzderie (resturi de la cânepă, in)”, „gunoaie căzute jos de la melișatul plantelor tehnice, de la răgilat”, rus. *otrebie* (cf. derivatele: *otrepati* vb., *otriop* sb., *otrepie* sb.) (Дали, II, 1888, p. 751).

Pentru unele dintre cuvintele examinate vom aduce exemple cu schimbarea prin asimilare (după locul articulării) a lui *d* > *t* și *t* > *d* prezentă în: *odraslă* „ramură tânără...”, „copileț” : (înv.) *otraslă*, în slavona sârbă *одрасль*, iar în slavona medio-bulgară *отрасль*, *отрасль* (DLR VII, 2, p. 140); *odvoniță* s.f. „vasul mic pe care stă capătul fusului de la moară” : *otvoniță* s.f. (din scr. *odvodnica* „jgheab”) (DLR VII, 2, p. 141); *otmet* s.n. (reg.) „vârtej, bulboană” : *odmet* (cf.: *Cine-i tras într-un odmet aici, îl pescuiește tocmai la Brăila.*) (DLR VII, 2, p. 377) ș.a.

4.5. *Năvălcă* s.f. (reg.) „cantitate de fân, de paie etc. care se taie dintr-o singură tragere cu coasa sau care se poate lua o dată cu furca”

(Orlea-Corabia) (DLR VII, 1, p. 145), adică ceea ce a căzut la pământ în urma unei tăieri de coasă, cf.: scr. *навалити, навалывати* „a da la pământ, a prăbuși, a arunca la pământ, a așeza, a aranja” (Толстой, 1958, p. 427); rus. *наваливать, навалять* „a arunca ceva la...”, „a da la...”, „a prăbuși la...” (o dată, sau în mai multe rânduri); *наваль* m. și *навалька* f. desemnând o urmare a acțiunii cu înțelesul verbului „fânul/ iarba căzută în urma coasei”, „iarba/ fânul care s-a prăbușit la pământ în urma tăierii cu coasa” la Dal’ (p. 383).

4.6. Sau *năzgovenie* s. f. (reg.), pl. *năzgovenii* 1) „născocire”, 2) „snoavă, anecdotă, glumă”; „fleac” (Cf. Pamfile, J. III, 91.: *Țin’te de treabă, nu dă năzgovenii*) (DLR, VII, 1, p. 152), cuvânt cu etimologie necunoscută.

A fost refăcut după *născocenie*, cu trecerea grupului consonantic *sc* (prin sonorizare) la *zg*. Poate fi pus în relație cu *născoci* și variantele sale *născodi*, *născoti* (prin schimbare de sufix), alături de care a putut exista și forma **născovi*, poate, cea mai veche dintre ele, cu *-ov-* < **-ou-i*.

Sufixul *-enie*, de origine slavă (cf. slav.: *učiti* „a învăța” – *učenje* „învățătură”, *pozvoliti* „a da voie, a permite” – *pozvolenie* „învoială”, „permisiune” ș.a.), de regulă, apare în substantive derivate de la verbe (ILRLit., 1997, p. 212, 424). Pentru tipul derivării comp.: *curăți* – *curățenie* „ordine, curat”, *începe* – *începenie* „început, origine”, *mirosi* – *mirosenie* „miros, parfum”, *sfârși* – *sfârșenie* „sfârșit”, *blagoslovi* – *blagoslovenie* „binecuvântare”, *slobozi* – *slobozenie* „libertate, permisiune”, *trândăvi* „a lenevi” – *trândăvenie* „lenevire” ș. a.

Astfel, vom avea relația *născoci* – *născocenie* și *naște* – *născovenie* formate ca *născare* din radicalul *nasc-* al verbului *a naște* „a crea” (SDE, 1978, p. 284). Deci, un derivat format pe teren românesc.

Prin urmare, o bază **născ-ov-* „a da naștere”, „a crea” → *a născoci* cu derivatul *născocire* „snoavă, anecdotă, glumă”. Aceasta este asemenea bazei **născ-oc-* din *născocenie* „născocitură, născoceală” derivate de la *a născoci* vb. „a face, a crea (ceva ce nu a mai existat până atunci)”, „a scorni, a plăsmui” ș.a. (DEX, 1975, p. 587). Toate sunt formate de la radicalul *nasc-* (ca și *născ-are*). Atât formal, cât și semantic cuvintele date trebuiesc examinate împreună ca făcând parte din același grup lexico-semantic.

Așadar, cuvintele cu etimologie necunoscută *năzgovenie* și *născocenie* (< *a născoci*) sunt formate pe teren românesc de la un radical latin *nasc-* bine cunoscut în limba română.

Referințe bibliografice:

1. Avram, Andrei. *Contribuții etimologice*. București, 1997.
2. Brâncuș, Grigore. *Introducere în istoria limbii române*. București, ed. a II-a, 2005.
3. Даль, Владимир. *Толковый словарь живого великорусского языка*. Томъ второй. С. Петербургъ-Москва, 2-ое издание, 1881.
4. Dicționarul explicativ al limbii române (DEX). București, 1975.
5. *Dicționar latin-român* (DL-R). București, 1962.
6. *Dicționarul limbii române* (DLR). Tomul VII, partea 1. București, 1971.
7. *Dicționarul limbii române* (DLR). Tomul VII, partea 2. București, 1969.
8. Дворецкий, И. Х. *Латинско-русский словарь*. Москва, издание 2-ое, 1976.
9. Gaur, Alexandru. *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*. București, 1954.
10. Хабургаев, Г. А. *Старославянский язык*. Москва, 1986.
11. *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)* (ILR Lit.). București, 1997.
12. Macrea, Dumitru. *Probleme ale structurii și evoluției limbii române*. București, 1982.
13. Raevschii, N. D. *Contactele romanicilor răsăriteni cu slavii. Pe bază de date lingvistice*. Chișinău, 1988.
14. Sala, Marius (coord.), Mihaela Bârlădeanu, Maria Iliescu, Liliana Macarie, Ioana Nichita ș.a. *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*. București, 1988.
15. *Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești* (SDE). Chișinău, 1978.
16. Толстой, И. И. *Сербско-хорватско-русский словарь*. Москва, издание 2-ое, 1958.
17. limbaromana2016.wordpress.com/2016/01/10/limbaromana/

NUME PROPRII CU *PACE*

VIORICA RĂILEANU

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al MECC

Rezumat. *Contactele cu alte limbi și dialecte n-au afectat structura internă a onomasticii naționale, ele având ca rezultat doar niște împrumuturi de nume și de forme care formează un sistem onimic complex și bine constituit din punct de vedere lingval, specific comunității etnice românești. Lor le sunt caracteristice particularitățile și însușirile proprii limbii române: fonetice, lexicale, derivaționale, gramaticale, încadrându-se în anumite categorii, tipuri și modele.*

Cuvinte-cheie: *antroponim, nume de familie, nume geografic, pace.*

Abstract. *The contacts with other languages and dialects did not affect the internal structure of the national onomastics, resulting in borrowings of the names and forms, that create a complex and well-constituted onimical system from the linguistic point of view, proper to the Romanian ethnic community. They have the particularities and characteristics specific to the Romanian language: phonetic, lexical, derivative, grammatical, falling into certain categories, types and models.*

Keywords: *anthroponym, family name, geographical name, peace.*

Cuvântul *pace*, derivat din latinescul *pax, pacis*, definește în general un sens pozitiv. Poate fi *pace* „stare de bună înțelegere, armonie” între două persoane sau entități și poate fi *pace* „liniște sufletească, calm, seninătate” interioară. (DEX, 1998)

Astăzi, în multe culturi, cuvântul *pace* este o formulă de salut: „shalom”, „pokuj”, „pace” sau parte componentă a unor nume proprii și expresii.

În greaca veche, la „pace” i se spunea *eirēnē*. *Eirēnē*, în mitologia greacă, era o zeiță alegorică personificând pacea. Ca nume propriu, *Eirēnē* este foarte vechi, în special în Grecia. Romanii au preluat numele, transformându-i diftongul *ei* în *i* lung. Cu această modificare l-au împrumutat, mai târziu, și țările din apusul Europei. În engleză, numele feminin s-a răspândit cu forma *Irene*; în franceză – *Irène*; în italiană și spaniolă – *Irene*; în maghiară – *Irén, Irénka*; în sârbă – *Jerina* etc. Pe pământuri moldave, numele devoțional și augural, sub forma *Irina*

(45597)¹, a ajuns prin intermediar greco-slav. Formele mai vechi atestate ale acestui nume sunt *Erina* (5), *Irinca* (1), iar cele curente – *Arina* (5939), *Erina* (5), *Orina* (4), *Iren* (5), *Irinuța* (4), *Ira* (878). Echivalentul masculin al numelui, formă veche, este *Irinei* (2), iar formele curente – *Irin* (3), *Irinel* (29). Dovadă că numele a fost popular la moldoveni ne vorbește și faptul că în prezent numele este atestat și ca nume de familie *Irina* (5), *Airinii* (6), *Airinei* (10).

În ebraică, la „pace” se zice *shalom* „שָׁלוֹם”. Cuvântul este folosit actualmente, în mod curent, ca formulă de salut: *Shalom!* „pace” și *Shalom Aleihem!* „pace vouă!”. Din rădăcina *shalom* a derivat prenumele masculin *Shalom*, redat în latină prin *Sálonon*, iar în greacă prin *Salomon* și *Solomón*, folosit la noi în ultima formă și purtat de 68 de persoane. La turci, prenumele a devenit *Suleiman*, *Soliman* și *Selim*. Aceste prenume de origine turcică sunt atestate și în nomenclatorul onomastic național: *Suleiman* (4), *Soliman* (1) și *Selim* (17). Tot prin cuvântul *shalom* „pace” este explicat prenumele feminin *Shalom*, care în onomastica românească continuă prin intermediul gr. *Salóme* și „apare în documente sub formele *Salomia* sau *Solomia*, încă din sec. 17.” (Spăriosu, 2017, p. 157) Astăzi prenumele este atestat cu formele *Solomia* (78), *Solonia* (17), *Salomia* (4), *Salomeia* (4), *Salome* (3). Prenumele este răspândit și în alte limbi: în franceză – *Salomé*; în germană și italiană *Salome*; în maghiară *Szalóme* etc.

În germană, „pacea” e *Friede*. De la *Friede* s-a format prenumele compus *Friedrich*, -rich „conducător, putere”, adică „conducătorul păcii”. Acest prenume a fost adaptat de români la formele *Frederic* (3), *Fridrih* (5) și hipocoristicele *Fred* (4), *Fredi* (3), *Fritz* (1). Forma completă pentru varianta feminină românică este *Frederica* (1), dar întâlnim și forma scurtă *Frida* (50). Un alt nume personal masculin de origine germanică, născut din „pace”, este *Gottfried*, compus din elementele *Gott*- „Dumnezeu” și *-Frid* „pace”. Pentru români acest prenume nu este specific. În nomenclatorul onomastic național întâlnim nume de familie ca *Fridman* (80), *Fridrih* (8), *Fridleand* (5) etc.

În slavă, „pacea” e *mir* „мир”. Acest radical apare foarte frecvent în numele compuse vechi slave, atât ca prim element: *Miroljub*, *Miroslav*, cât și ca element secundar: *Branimir*, *Budimir*, *Borimir*, *Cazimir*, *Cedomir*,

¹ În paranteze este prezentată frecvența numelui, înregistrată în nomenclatorul onomastic național.

Dobromir, Dragomir, Liubomir, Neagomir, Radomir, Stanimir, Statimir, Strașimir, Stroimir, Tihomir, Vitomir, Vladimir etc. (Constantinescu, 1963, p. LXV-XLVI)

Interpretările despre originea și semnificația lui *mir* sunt destul de controversate. S-au propus apropieri de *mir* „pace, liniște” sau de *mer* „mare, ilustru, celebru”, care are corespondențe în onomastica greacă, celtică și germanică. Nu poate fi negat faptul că *mer*, care nemaiputând fi înțeles, a fost apropiat de *mir* „pace, liniște”. E posibil ca această „interpretare” să fi sporit popularitatea compuselor amintite, care, la început, aveau o circulație restrânsă și se limitau la un anumit mediu: dinastia țaristă, demnitari, cinovnici, moșieri ruși. Tratat ulterior ca sufix, *mir* a fost adăugat și la nume de alte origini: *Aldomir, Stratimir* (calendaristicul *Eustratie*) etc. Ele au fost și sunt populare la popoarele salve, în țări precum Belarus, Bosnia și Herțegovina, Bulgaria, Croația, Cehia, Polonia, Rusia, Serbia, Slovacia, Slovenia, Ucraina etc. Dar *mir* mai înseamnă și „lume”, astfel că nu putem fi niciodată siguri că numele cu „mir” pornesc de la ideea de *pace*. „În orice caz, cei care au folosit compusele cu *mir*, pentru a-și numi copiii, au putut crede că e vorba de „pace”. De altfel, e semnificativ și faptul că de la sensul de „pace”, cuvântul *miră* a trecut la cel de „lume”². (Graur, 1983, p. 24)

Pe teritoriul Moldovei aceste nume compuse au circulat ca prenume până în secolul al XIX-lea. Doar foarte puține dintre ele s-au păstrat ca prenume sau nume de familie până astăzi.

Cazimir – numele este format din verbul de origine slavă *kazati* „a porunci, a predica” și *mir*. Acest prenume este mai des întâlnit la polonezi. La moldoveni, numele este atestat atât ca prenume masculin *Cazimir* (54), cât și ca nume de familie *Cazimir* (129), cu variantele *Cazamir* (84), *Cazemir* (19).

Damir – numele are la bază substantivul slav *dan, dar* „cadou” și *mir*. Numele este atestat atât ca prenume masculin *Damir* (823), cât și ca nume de familie *Damir* (240).

Dobromir – numele este format din adjectivul de origine slavă *dobro* „bun, de calitate” și *mir*. Numele este rar folosit astăzi. Doar 3 persoane poartă prenumele masculin și 2 persoane - echivalentul feminin *Dobromira*. Numele este mai răspândit la polonezi și cehi.

² Vezi, de exemplu, titlul romanului *Război și pace* (în rusă: *Voina i mir*; în ortografia originală: Война и миръ) de Lev Tolstoi.

Dragomir – numele are la bază adjectivul slav *drag* „drag, prețios” și *mir*. Numele este atestat astăzi atât ca prenume masculin *Dragomir* (285), cât și ca nume de familie (1095). În onomastica românească, *Dragomira* (6) este corespondentul feminin pentru prenumele masculin *Dragomir*.

Iaromir – numele are la bază adjectivul slav *jar* „puternic, sever, feroce” și *mir*. Numele este atestat astăzi ca prenume masculin *Iaromir* (27) și feminin *Iaromira* (1).

Liubomir – numele are la bază verbul *liubiti* „a iubi” și *mir*. Numele este atestat astăzi atât ca prenume masculin *Liubomir* (120), cât și feminin *Liubomira* (14).

Mirolav – numele este compus din elementul *mir* și substantivul slav „faimă, glorie”. Prenumele masculin *Mirolav* (675) are în onomasticonul românesc corespondentul feminin *Mirolava* (923).

Nagomir – nume derivat din *Neagomir*, compus din slavul *нѣга* „alintare” și *mir*. Este atestat ca nume de familie *Nagomir* (173).

Radomir – nume compus din elementul *rad* „bucuros, fericit” și *mir*. Este atestat ca nume personal masculin *Radomir* (72), *Radimir* (7), *Radumir* (1), hipocoristicul *Dimir* (4) și corespondentul feminin *Radomira* (8).

Slavomir – nume compus din substantivul slav „faimă, glorie” și *mir*. Este atestat ca nume personal masculin *Slavomir* (1).

Stanimir – nume compus din *Stan*³, nume de origine veche slavă, și *mir*. Este atestat ca nume personal masculin *Stanimir* (1).

Tihomir – nume compus din adjectivul *tih* „liniștit, calm” și *mir*. Este atestat ca nume personal masculin *Tihomir* (7).

Velimir – nume compus din adjectivul slav *velikii* „mare, profund” și *mir*. Este atestat ca nume personal masculin *Velimir* (3). De la *Velimir* s-a format hipocoristicul *Velico* (7), atestat ca nume de familie.

Vladimir este un nume augural de origine slavă, compus din radicalul slav *владѣ*, care poate fi ușor apropiat de verbul *vladati* „a stăpâni, a conduce” și *mir*, ce s-ar traduce prin „conducător pașnic”. Frecvența mare a prenumelui *Vladimir* se explică prin influența avută de sfinții care au creștinat slavii de nord: Cuviosul Vladimir, cneaz de Kiev și Sf. Mc. Vladimir, mitropolit de Kiev. Numele a pătruns la noi pe cale cultă, prin influența literaturii și a limbilor slave. Numele este atestat astăzi atât

³ Stan a circulat ca prenume în sec. al XIX-lea, fapt confirmat și de opera lui Ion Creangă „Stan Pățitul”.

ca nume de familie Vladimir (95), cât și ca prenume masculin *Vladimir* (48593), *Volodimir* (11) și prenume feminin *Vladimira* (28). Interesantă este paralela care se poate stabili între *Vladimir* și corespondentele perfecte *Waldemar/Valdemar* din vechea onomastică germană. Acest paralelism permite o și mai convingătoare interpretare a lui *-mir* din *Vladimir*.

Zlatomir – nume compus din substantivul slav *zlato* „aur; persoană deosebită, de mari calități morale” și *mir*. Este atestat ca nume personal masculin *Zlatomir* (1).

Pe lângă numele compuse atestăm și nume simple formate de la radicalul *mir* cu sau fără sufixe.

Mircea (1780), vechi nume personal românesc, cu tradiție și faimă în istoria românilor, frecvent astăzi, este explicat prin apelativul *mir* „pace”, cu sufixul *-ce*.⁴ Corespondențele sale sunt nume obișnuite la bulgari, sârbi, croați, uranieni, ruși. Prenumele *Mircea*, cu variantele *Mirko* (14), *Mirco* (5), se generalizează destul de repede și devine obișnuit la români, care îl folosesc ca prenume independent mult mai frecvent decât popoarele slave. La români acest nume s-a bucurat în toate timpurile de mare frecvență și de o faimă istorică, fiind purtat de domnitori și boieri, începând cu Mircea cel Bătrân (1386-1418). Atestări documentare: Mircea, vornic și vistier, zis și Mircea Limbă Dulce (1433-1449), Mircea, ploscar, martor în sfatul domnesc (1464), Mircea, nepot lui Fete (1574), Mircea din Hărmănești (1612) etc. În această serie se încadrează și formele înrudite ale numelor de familie *Mircea* (358), *Mirca* (232), *Mircă* (4), *Mirciu* (96), *Milco* (5) etc. (Constantinescu, 1963, p. 322-323; Spăriosu, 2017, p. 127).

E și cazul numelui de familie **Miriuță** (8), derivat cu sufixul *-uță* de la antroponimul *Mirea* (*Mierea*, *Miera*), dedus din slavonescul *mir* (< мир „pace”). Atestări documentare: *Merăuț*, aprod (1579, 1580), *Mirăuț*, diac de Vârtop (1616), *Mirăuță*, fiul Neagăi (1617), *Mirăuț*, fiul lui Todei (1624), *Mirăuță*, răzeș (1617), *Mereuță*, preot din Sipoteni (1661). *Miriuța* (125), *Mireuța* (24), *Mirăuța* (22), *Mirouța* (24), *Mereuță* (1274) reprezintă variante a lui *Miriuță*.

Prenumele atestate astăzi *Mir* (2), *Miru* (1), *Mira* (287), *Miruna* (80) *Mirona* (1), formele derivate ale numelor de familie *Mirică* (7), *Mirin* (1), *Miron* (5203), *Mironenco* (97), *Mironiuc* (129), în diferite surse de specialitate au interpretări diferite privind originea, unele fac trimitere la originea slavă, corespunzând hipocoristicului *Mir(u)*.

⁴ Acesta însă, după opinia unor specialiști, are corespondente în vechile limbi europene *-mer*, *-mar* cu semnificația „mare, ilustru, celebru”.

Numele topice, denumiri de localități, atestate astăzi: *Mirăuți*, *Mircești* au la bază nume ale demnitarilor și cinovnicilor, precum și ale marilor proprietari de pământuri (majoritatea moșieri ruși). La acestea s-ar mai adăuga denumirea cu caracter patriot-revoluționar, patriot-militar și de orientare propagandist-ideologică: *Mirnoe*.

Numele geografic *Oceanul Pacific* este menit, fără îndoială, să prevadă timp frumos și navigație lipsită de pericole. Și bine ar fi! Dar, știm noi, *Pacificul* nu este mereu „pașnic”, întrucât în ocean există nenumărate intemperii. Probabil, prin această denumire de *Ocean Pacific* s-a căzut la pace cu oceanul.

Numele geografice, la fel ca antroponimele pe care le aleg părinții pentru odraslele lor, de multe ori nu corespund aspirațiilor, dar totuși vin să amintească de noțiuni la care oamenii țin, pentru a trăi în pace și armonie cu sine și cu cei din jur.

Pax vobiscum, nolite timere!

Referințe bibliografice:

1. Constantinescu, N.A. *Dicționar onomastic românesc*. București: Editura Academiei Republicii Populare România, 1963.
2. DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*. București: Editura Univers Enciclopedic, 1998.
3. Graur, Al. *Pacea în nume proprii*. În: *Limba română*, 1983, nr. 1, p. 24
4. *Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești*. Redactori: Raevschi, N., Gabinschi, M. Chișinău, 1978.
5. Spărișu, Laura. *Etimologia numelor de persoană la românii din Banatul Central și de Sud*. Novi Sad, 2017. Disponibil pe http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/edis12_Spariosu.pdf
6. http://www.brianzapopolare.it/sezioni/cultura/20030223_pace_varie_lingue.php

COMPONENTELE UNITĂȚILOR POLILEXICALE STABILE CE EXPRIMĂ FENOMENE DIN DOMENIUL SUPERSTIȚIILOR

ANGELA SAVIN-ZGARDAN

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al MECC

Rezumat. *Cauza principală a enantiosemei se explică prin faptul că rădăcinile și derivatele lor au avut în epoca veche sensuri comune, insuficient diferențiate. Polisemia, fiind o trăsătură caracteristică a rădăcinilor cuvintelor vechi, prezintă una din cauzele cele mai importante ale enantiosemei. Odată cu evoluția gândirii și a limbii, astfel de sensuri s-au diferențiat. Din sfera comună a noțiunii se evidențiau nuanțe mai concrete ale sensului de bază, care treceau în sensuri contrare. Enantiosema se referă la polisemia internă, la polarizarea sensului intern al cuvântului. Pentru exprimarea exterioară, formală a acestei antonimii interne servesc nu morfemele rădăcini sau cele afixale, dar însuși **contextul** utilizării cuvântului cu sensuri polarizate, adică caracterul valențelor sintactice și lexicale ale cuvântului dat în raport cu alte cuvinte.*

Cuvinte-cheie: *enantioseme, polisemie, unitate polilexicală stabilă, superstiție.*

Abstract. *The main cause of enantiosemy is explained by the fact that the roots and their derivatives had common, insufficiently differentiated, meanings in the old epoch. Polysemy, being a characteristic feature of the roots of old words, represents one of the most important causes of enantiosemy. With the evolution of thinking and language, such meanings have differentiated. From the common sphere of the notion, more concrete nuances of the basic meaning were emphasized, which had an opposite sense. Enantiosemy refers to the internal polysemy, to the polarization of the internal meaning of the word. The root or affix morphemes do not serve for the external, formal expression of this internal antonymy, but the context itself of using the word with polarized meanings, i.e. the character of the syntactic and lexical valences of the given word in relation to other words.*

Keywords: *enantiosemy, polysemy, stable polylexical unit, superstition.*

Fenomenul de polarizare a sensurilor în structura unui cuvânt polisemantic poate fi identificat la componentele unor unități polilexicale stabile. În cazul antonimiei interne (antonimia internă e un alt termen pentru enantioseme) contextul este singurul mijloc de realizare a opoziției contrariilor. Sensurile opuse ale unui cuvânt polisemantic pot fi delimitate numai cu mare greutate de către varietatea unor anturaje lexicale concrete, spre deosebire de

antonimele propriu-zise, care au o existență virtuală, în cupluri, astfel încât valoarea pozitivă sau negativă a termenilor contrari este evidentă și în afara contextului.

Ch. Bally relevă una dintre cele mai importante particularități semantice ale antonimelor, și anume aceea că un antonim al unui cuvânt abstract este o parte a sensului acestuia din urmă. „On peut dire que le contraire d'un mot abstrait fait partie du sens de ce mot” (Bally, 1911, p. 42). Noi ne apropiem de acel fel de antonimie, pe care o intuia Ch. Bally, și anume : enantiosemia, când semul opus se află chiar în structura semică a cuvântului.

Kr. Nyrop în lucrarea sa *Gramaire historique de la langue française* (Nyrop, 1930, p. 48-49) investighează, la fel, problema sensurilor simetric opuse în structura cuvintelor polisemantice (cf. fr. *fortune* – 1. „soartă bună” și 2. „soartă rea”). Pe baza mai multor exemple de astfel de cuvinte cu sensuri contrare (fenomen cunoscut în lingvistică cu denumirea de enantiosemie), Nyrop ajunge să adopte teoria originii limbii, după care, din punct de vedere semantic, limba se caracteriza de la început prin suprapunerea contrariilor (ideea de „forță” neputând fi concepută fără ideea de „slăbiciune”). Astfel, ab initio un cuvânt a servit, conform opiniei lingvistului danez, pentru exprimarea ambelor idei contrare (Nyrop, 1930, p. 19).

Așadar, pe Kr. Nyrop îl interesau numai acele cazuri în care contrastele logice se reflectă într-un singur cuvânt. Problema sensurilor opuse îl interesa numai în măsura în care aceasta îl ajuta să-și fundamenteze concepția pe care o avea despre limbă, în general. Al. Graur numește acest fenomen „polarizarea sensurilor”. De ex.: lat.: *allus* – 1. „adânc” („**depărtat** în jos”); 2. „înalt” („**depărtat** în sus”) (Graur, 1960, p. 112 ș.u.)

Enantiosemia poate fi, deci, considerată numai un caz specific de polisemie. Pentru a nu confunda acest fenomen cu antonimia propriu-zisă mi se pare utilă precizarea că antonimele sunt cuvinte cu corpuri fonetice diferite sau parțial diferite (*bun* – *rău*, *cinste* – *necinste*). O astfel de interpretare a enantiosemieii ne pare justificată

Materialul pe baza căruia formulăm constatările noastre reflectă anumite caracteristici ale obiectelor, proprietăților și acțiunilor nominalizate. Cuvintele examinate le grupăm după aceste trăsături. Mai jos vom vorbi despre în grup de acest tip, și anume de *cuvintele ce exprimă fenomene din domeniul superstițiilor*.

Sensuri contrare capătă și cuvintele care exprimă fenomene din domeniul superstițiilor.

1. Substantivul *noroc* (SDE, p. 280; Mihăilă, 1960, p. 169). Unii termini ca de ex. *noroc* derivă de la verbul *a zice, a spune*. Substantivul rom. *noroc* are ca etimon v. sl. *норокъ*, care la rândul său derivă din verbul *рѣхути* (prez. *рѣк*) „a zice”. Cuvântul este discutat de Gh. Mihăilă, însă cercetătorul nu arată polaritatea sensurilor incluse în cuvânt. Cuvântul *noroc* desemna: 1) „soartă fericită”, 2) „soartă nefericită”. Cu semnificația de la urmă atestăm cuvântul la Gh. Ureche. Gh. Mihăilă observă că *noroc* treptat și-a mutat sensul de la *soartă* la *soartă favorabilă*. În UPS întâlnim cuvântul *noroc* cu sensul de soartă favorabilă: *a avea norocul să...* – „a se ivi ocazie favorabilă pentru...”, *a-și încerca norocul* – „a întreprinde o acțiune în speranța că va reuși”, *a purta noroc (cuiva)* – „a aduce reușita, succesul (cuiva)”, *a lovi norocul (pe cineva)* – „a reuși”, *a-l paște norocul (pe cineva)* – „a fi norocos, a reuși”, *noroc chior* – „lipsa de succes, de reușită”. Se mai întrebuințează în următoarele USM: *a fi plin de noroc ca broasca de păr, ce o da târgul și norocul, noroc că...*

2. Cuvintele ce denumesc soarta, diverse aspecte ale acestei noțiuni, credințe populare în spiritele bune și rele se polarizează, întrucât, de regulă, denumesc atât spirite bune, cât și spirite rele. Exemple din limba română: *soartă, dâns, iele, drăgaice, iezme, irodițe, rusalii, nagode, vântoase, domnițe, măiestre, frumoase, zânioare, mândre, șoimane, mușate, oară / ori, potcă, știmă / schimă / chimă, ursită, zână* (Raevschi, 2006, p. 51-56). La Miron Costin atestăm cuvântul *țenchi*, ceea ce semnifica „soartă”. În UPS *a avea țenchi* – „a avea soroc”, *a se alege sorții* – „a ajunge la un rezultat, la un deznodământ”, *a se împăca cu soarta* – „a se resemna”, *a trage la sorți* – „a hotărî prin procedeul sorților o alegere, o desemnare, o împărțire”.

2.1. Lexemul *zânatec* este derivatul de la lexemul *zână*. Cuvântul moștenit din latină *zână* o are la bază pe zeița Diana. În UPS: *zână bună* – „ființă care vine în ajutor la nevoie”. În UPS *ca o zână* – „ca o divinitate bună”. – *Zână* – (Înv) Zeiță. Personaj fantastic feminin din basme, imaginat ca o femeie foarte frumoasă și, de obicei, foarte bună, cu puteri supranaturale și cu darul nemuririi Si: *fee*, (pop) *măiastră, crăiasă. Zâna-zânelor* Cea mai mare peste zâne Si: *crăiasă*. (Reg; lpl) *Iele*. (Reg) *Ursitoare*. Din Lat. *Diana*.

Lexemul *zânatec* în UPS lexemul *zânatec* capătă sens negativ. Provine de la lat. *dianaticus* (< *Diana*). Actualmente se utilizează cu

sens negativ. (Despre oameni) Care se comportă ca și cum și-ar fi pierdut judecata normală Si: *aiurea*, *aiurit*² (2), *bezmetic*, *descreierat*, *nebun*, *smintit*, *zăpăcit*, *zurliu*, (rar) *dezmetic*, *turluliu*, (pop) *deșucheat*, *pălăvatic*, *silhui*, *prilestit*, *zălud*, (reg) *paliu*, *păcănit*, *șucheat*, *tui*, *tuiac*, *tuieș*, *zănag*, *zărghit*, *zăpăuc*, *zoralii*, (fam) *sanchiu*, *smucit*, *trăsnit*, *țcănit*, *țicnit*. Întâlnim lexemul în UPS *a fi zânatec* – a fi aiurit, zăpăcit. Se utilizează în îmbinarea de cuvinte *loc zânatec* – loc bântuit de zâne, loc nefavorabil. După afirmarea unor locuitori din zonă, cimitirul Belu din București ar fi bântuit de zâne, de spirite, lucru pe care îl aflăm din – emisiunea „Misterele cimitirului Belu” (Postul TV B1, Emisiunea 360° din 21.12.2012).

3. *Piază* în superstiții, de obicei determinată prin „rea” sau „bună”, este o ființă care, se crede, că aduce cuiva nenorocire sau noroc; semn prevestitor: *piază rea* – „semn rău, prevestire rea”, loc. adv. *în piez(i)* – „oblic, pieziș”. La T. Arghezi întâlnim acest lexem, însoțit de o determinare „bună”, deoarece lexemul este enantiosemic, în următoarele versuri: *Când pleci, să te-nsoțească **piaza bună**, ca un inel sticlind în dreapta ta* (Arghezi, p. 126). Exemple din alte limbi – lat: *fatum*, *sors* (*sortis*), rus. *пок*, *судьба*. Aici se constată legătura între ideea de „timp” (rus. *doaba*) și ideea de „bun” (rus. *добрый*). Cf. și rus. *год* „timp”, *годный* „bun” și *погода* (inițial „timp bun”) (Levitski, 1994, p. 93). Motivanții inițiali ai cuvintelor acestea sunt diferiți.

4. *Fortuna* în latină inițial însemna „întâmplare”, apoi „soartă”, cu îmbinările *fortuna secunda* (sau numai *fortuna*) în sens de „soartă norocoasă”, „fericire” și *fortuna adversa* (sau numai *fortuna*) în sens de „nefericire”, „suferință”. Cf. *fortunam ferre* „a îndura vicisitudinile hărăzite de soartă”. Judecând în special după rom. *furtună* „vânt puternic, deseori însoțit de ploaie” și după it. *fortuna* „soartă”, „fericire”, „succes”, „bogăție”, dar și *fortuna di mare* „furtună”, *fortunaccia* „nenorocire”, *fortunoso* „nefericit”, „greu”; *tempi fortunosi* – „vreme tulbure”, „timpuri grele”, judecând după toate aceste mărturii, vom conchide că în latina târzie termenul *furtuna* căpătase deja și sens de „vreme rea cu vânt, ceață” etc. Probabil că sensul inițial „întâmplare neprielnică” a fost pus în relație cu ideea de timp nefavorabil. Pentru mutația semantică dată am putea face referință la termenii din limba rusă *погода* „timp”, „starea vremii”, *выгода* „venit”, „câștig”, *невзгоды* „suferințe”. Toate aceste cuvinte provin de la termenul sl. *год* care înseamnă „timp”, „timp favorabil pentru ceva” etc. În limba română *fortuna*, livr.1) (în concepțiile

mistice) „forță supranaturală care se crede că ar determina dinainte desfășurarea evenimentelor; soartă; ursită; destin; fatalitate”; 2) fig. „concurs de împrejurări favorabile; noroc; șansă”. Din latinescul *fortuna*, zeiță a sorții schimbătoare în mitologia romană, reprezentată cu cornul abundenței, cu o cârmă de corabie și, cel mai adesea, legată la ochi, întrucât împărțea darurile sale la întâmplare. Observăm că și cuvintele sinonimice cu sens neutru „soartă”, „ursită”, „destin”, „fatalitate” sunt supuse restricției de sens, ocurența înclinând la sensul 2. În UPS: *a se întoarce fortuna cu fața* (spre cineva) – „a obține succes după o perioadă de nereușite”; *cine seamănă vânt, culege furtună* – „rău faci, rău găsești”.

5. *Strâste / strânste / trânște / triște / restriște*. Cuvântul provine din v. sl. *сѣпѹаѹма* care în limba de origine însemna atât „destin” în genere, cât și „noroc”, dar și „soartă amară”. Semantica lexemului era „viață bună”, „soartă norocoasă”, care apoi trece în „soartă vitregă”. Principalele sensuri din slavă le constatăm și în idiomul romanic. Comp. *Dumitrașco-vodă...nici...la această domnie n-au avut **striște** să domnească mult* (Costin, p. 49). Derivatul lui este *restriște* – „situație de încercări grele în care se află cineva; vreme de cumpănă; șir de nenorociri; (fig.) cumpănă”. În UPS *vremuri de restriște* se păstrează semnificația lexemului dat de „vitreg”, „negativ”.

6. O motivație specifică e cea a substantivului rom. *Țenchi* „hotar” care are în vedere limita de timp, hărăzită de divinitate. *Țanc* – „partea mică a răbojului”. Privitor la motivația cuvântului dat, N. Raevschi aduce următoarea explicație. Într-un trecut îndepărtat de la interjecția *țanc* se creează prin conversiune un substantiv. E o asociație firească între motivant și motivat ce se explică prin faptul că la cuplarea părții mai mici a răbojului cu cotorul, se produce zgomotul caracteristic (Raevschi, 2006, p. 114). Loc adv. *la țanc* – „la momentul oportun, potrivit”.

7. Cuvintul *cobe* e legat de credința că unele păsări cântă a rău, aduc primejdii, prevestesc o nenorocire (Raevschi, 2006, p. 53-54). Din sl.v. *kobi* „soartă”, „destin”; conf. cu bulg. *koba* „semn rău”. Cf. lat. *strix* / *striga* „bufniță” > *strigoi*. În cazul dat atestăm fenomenul polarizării semantice: de la sensul neutru al v. sl. *кобѣ* și al rus. *кобѣ* „prorocire” se ajunge la scr. *Кооб* „semn bun” și v. ceh. *koba* „succes”, iar pe de altă parte în bulg. *коба* „presimțire rea”, „ceva rău”, de unde și la rom. *cobe* „pasăre ce menește a rău” și „persoană ce cobește” (Raevschi, 2006, p.53). *Cântă cobe* – „prevestirea unei nenorociri”.

8. Tot aici vom menționa termenii *șteamă* / *schimă* / *chima* / *știmă* despre care am vorbit mai sus, care sunt și ei moșteniți și totodată influențați în ceea ce privește fonetismul din limba slavă bulgară. În cazul acesta substantivul denumea ideea de „vedenie”, „nălucă” (cf. gr. *shima*). Aceste cuvinte fac parte din cuvintele tabuistice, adică utilizate pentru a denumi ființele sau spiritele a căror denumire adevărată e periculos a fi rostite. Aceste ființe supranaturale sunt considerate bune, dar și rele. Cf. *chima* – „chima răului pe malul pâraului”. N. Raevschi ia în discuție cuvântul *chimă* cu privire la etimologia lui. Termenul dat apare în *Povestea lui Harap-Alb* de Ion Creangă (Creangă). Cuvântul pătrunde din limba greacă în latină, de unde și rom. *șteamă*, *șteamă*, *știmă*. *Știmă* „personaj din mitologia populară imaginat de obicei ca o femeie frumoasă care protejează apele, pădurile, comorile etc”. N. Raevschi prezintă explicații privind semantica cuvântului *știma* – „zână”, „duh necurat”, „noroc”, „presimțire”, „om slab” (Raevschi, 2006, p. 72).

10. *Vâlvă* (în sl. *вълхвы*, în norv. arh. *voelva* – „prezicătoare”, germ *Wala*) (DMG, p. 626) în mitologia românească sunt duhuri feminine. Existe vâlve albe (benefice) și negre (malefice). Vâlvele benefice, conform superstiției, poartă veșmânt alb și sunt ocrotitoare ale apelor (*Vâlva Apei*), a stâncilor (*Vâlva Stâncilor*). *Vâlva băii*, de exemplu, este zână despre care se crede că stăpânește, supraveghează și distribuie comorile dintr-o mină de aur etc. În limbă, această natură dublă a lor și-a găsit oglindirea în semantica polarizantă a lexemului *vâlvă* – „părere publică favorabilă sau defavorabilă despre cineva sau ceva; reputație; faimă”. În *UPS a face vâlvă* – „a face o agitație mare provocată de un fapt ieșit din comun (pozitiv sau negativ; *vâlvă mare* – „mare agitație”, „tărăboi”).

Concluzie: Toți acești termeni menționați supra se polarizează din punct de vedere semantic, întrucât semnificatul, de regulă, e atât spirit bun, cât și spirit rău.

Referințe bibliografice:

1. Graur, Alexandru. *Studii de lingvistică generală*. București, Editura Academiei RPR, 1960.
2. Mihăilă, Gheorge. *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*. Studiu lexico-semantic. București: Editura Academiei Române, 1960.
3. Raevschi, Nicolae. *Etimologii și alte studii de lingvistică*. Chișinău: Institutul de Filologie, 2006.

-
4. Bally, Charles. *Traité de stylistique française*. Heidelberg-Paris: Librairie Klincksieck, 1911.
 5. Nyrop, Krystoffer. *Grammaire historique de la langue française*, I-IV. Copenhague et Paris, 1899-1930.
 6. Левицкий, Виктор. *Сравнительно-этимологический словарь германских языков*. Черновцы, 1994.

Texte literare

1. Arghezi, Tudor. *Poezii. Poems*. București: Editura Minerva, 1983.
2. Costin, Miron. *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron-Vodă încoace*. Chișinău: Cartea Moldovenească, 1972 .
3. Creangă, Ion. *Opere*. Chișinău: Literatura artistică, 1981. Vol. I.

Dicționare

1. Kernbach, Victor. *Dicționar de mitologie generală*. București: Editura științifică și enciclopedică, 1989.
2. *Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești*. Redactori: N. Raevschi, M. Gabinschi. Chișinău: Redacția principală a Enciclopediei Sovietice Moldovenești. 1978.

MANUSCRISUL *SANDIPA*¹ ÎN RAPORT CU ALTE COPII ALE ROMANULUI POPULAR

GALACTION VEREBCEANU

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al MECC

Rezumat. *Articolul este consacrat colaționării textului cuprins în manuscrisul Sandipa (ms. rom. 824, Biblioteca de Stat a Rusiei) cu alte 9 copii bucureștene ale romanului popular, intrat în literatura noastră cu titlul Sindipa. Compararea manuscrisului moscovit cu copiile bucureștene evidențiază faptul că versiunile românești cercetate – toate provenite dintr-un singur prototip – înregistrează evidente similitudini, iar deosebirile ne semnificative dintre texte se datorează copiștilor, care au intervenit cu diverse soluții de traducere și adaptări particulare.*

Cuvinte-cheie: *colaționare, copie, copist, filă, grupă, manuscris.*

Abstract. *The article is dedicated to the collation of the text contained in the Sandipa manuscript (Ms. Rom. 824, State Library of Russia) with 9 other Bucharest children of the popular novel, entered in our literature with the title Sindipa. The comparison of the Moscow manuscript with the Bucharest copies highlights the fact that the Romanian versions studied - all coming from a single prototype - show obvious similarities, and the insignificant differences between the texts are due to the copyists, who intervened with various translation solutions and particular adaptations.*

Keywords: *collation, copy, copyist, tab, group, manuscript.*

Cartea populară de origine indiană, cunoscută la noi sub titlul *Sindipa*, a pătruns în literatura română la sfârșitul secolului al XVII-lea. Cea mai veche copie românească, păstrată la Biblioteca Academiei Române (ms. rom. 1436), este intitulată *Cuvânt și pocitanii filosofului Sintipa cu împăratul de țara Persie, anume Chira* și a fost copiată în 1703 de dascălul Costea de la biserica din Șcheii Brașovului (vezi în acest sens Cărțile populare, 1963, p. 349-401).

În cele ce urmează, ne propunem să urmărim relația de rudenie existentă între textul manuscrisului *Sandipa* și cel al unor copii românești, anterioare și posterioare manuscrisului moscovit, păstrate la Biblioteca Academiei Române.

¹ În privința textului publicat integral, vezi Verebceanu, 2017, p. 35-55; 67-89; 113-130.

.....
 Iată cum apare titlul romanului în cele 10 manuscrise, aranjate în ordine cronologică (Vezi și Moraru–Velculescu, 1976, p. 407-434):

1. **Ms. rom. 1436 BAR (1703):** *Cuvânt și pocitanii filosofului Sintipa cu împăratul de Țara Persiei, anume Chira* (f. 79^r)
2. **Ms. rom. 1364 BAR (1784):** *Sandipa* (f. 35^r)
3. **Ms. rom. 3388 BAR (1784):** *Istorie Sindipii* (f. 1^r)
4. **Ms. rom. 3391 BAR (1785):** *Pilde filosoferști a das<ca>lui Sindipii* (f. 52^r)
5. **Ms. rom. 824 Moscova (1798):** *Sandipa, adică poveste lui Chir-Împărat* (f. 1^r)
6. **Ms. rom. 1366 BAR (sf. sec. 18):** *Istoriile filosofului Sindipa* (f. 2^r)
7. **Ms. rom. 3191 BAR (sf. sec. 18):** *Istoria Sindipii filosoful* (f. 178^r)
8. **Ms. rom. 1432 BAR (înc. sec. 19):** *Cuvânt și pocitanii filosofului Sintipa cu împăratul de la Țara Persiei, anume Chira* (f. 1^r)
9. **Ms. rom. 5556 BAR (înc. sec. 19):** *Sandipa* (f. 14^r)
10. **Ms. rom. 3184 BAR (1805):** *Sandipa, adică poveste lui Chir-Împărat* (f. 1^r)

După felul în care romanul este intitulat, manuscrisele examinate pot fi repartizate în trei grupe.

Grupa A include manuscrisele 1436 și 1432². Singura deosebire nesemnificativă între acestea vizează aspectul morfologic: sintagma arhaică *de Țara Persiei* din primul manuscris a fost înlocuită cu una modernă în ultimul manuscris: *de la Țara Persiei*.

Grupa B cuprinde, de asemenea, două copii: cele cu nr. 824 și 3184³, scribul ultimului manuscris reluând întocmai titlul romanului din manuscrisul moscovit.

Grupa C înglobează restul copiilor (ms. 1364, ms. 3388, ms. 3391, ms. 1366, ms. 3191 și ms. 5556), dintre care doar primul și ultimul manuscris au titlu identic (*Sandipa*), celelalte patru înregistrând titluri diferite (vezi *supra*).

² În această grupă s-ar cuprinde și ms. rom. 5115 BAR, considerat copie directă după cel mai vechi manuscris al *Sindipei* (vezi Georgescu, 1996, p. 236, 241), manuscris care nu a intrat în vizorul cercetării noastre.

³ Ambele manuscrise nu sunt cunoscute Magdalenei Georgescu, care a examinat opt manuscrise (ms. 1436, ms. 5115, ms. 830, ms. 1364, ms. 1766, ms. 3191, ms. 3388 și ms. 3391), ceea ce a determinat repartizarea lor în două grupe (vezi Georgescu, 1996, p. 241).

Continuând operația de colaționare a textelor, vom preciza că opt manuscrise, cu excepția celor din grupa A, conțin partea rezumativă a romanului, plasată imediat după titlu.

Ambele manuscrise din grupa B se individualizează prin texte aproape identice, micile diferențe fiind neconcludente:

Ms. 824: Cuvântul întâi a lui **Sandipii** filosoful **tălmăcit de pi** limba sirinească pre limba elinească, **iară** acum, mai pre urmă, pe limba rumânească. **Această** istorie au scris-o mai întâi **Mosus** filosoful pentru Chir, **împărat al** persilor, și pentru naștere fiului său și pentru dascalul Sandipa filosoful și pentru 7 filosofi **ai** împăratului și pentru **țiitoare** împăratului și pentru meșteșugirile ei cele răle și vicleni ci le-au fost gătit ace **vitregă** să le facă fiului împăratului, încă și asupra împăratului (f. 1^r-1^v).

Ms. 3184: Cuvântul întâi a lui **Sandipa** filosoful **di pe** limba sirinească pre limba elinească, **iar** acum, mai pre urmă, pe limba rumânească. **Aceasta** istorie au scris-o mai întâi **Mosul** filosoful pentru Chir, **împăratul** persilor, și pentru naștere fiului său și pentru dascalul Sandipa filosoful și pentru 7 filosofi **a** împăratului și pentru **țiitoare** împăratului și pentru meșteșugirile ei cele răle și viclene ci le-au fost gătit ace **vitrigă** să le facă fiului împăratului, încă și asupra împăratului (f. 1^r).

Rezumatul manuscriselor din grupa C se prezintă astfel:

Ms. 1364: Cuvântul dintâi a Sandipii filosoful. Cap 1. Spunere filosofului Sandipăi care s-au scris pentru împăratul persilor și pentru naștere fiului său și pentru dascalul lui, Sandipa, și pentru 7 filosofi a împăratului și pentru o muiare a împăratului, **țiitoare**, și pentru feciorul a împăratului, meșteșuguri drăcești ce i-au gătitu maștîhă-sa. **Această** poveste au scris-o întâiu Mosos persul cătră cei ce vor ceti ca să păziască și să le fie de folos (f. 35^r-35^v).

Ms. 3388: Spunerea filosofului pentru Chiros, împăratul persilor, și pentru nașterea fiului său și pentru dascalul Sindipa și pentru a împăratului cei șapte filosofi și pentru o fimei **țiitoare** a împăratului cu ce meșteșuguri drăcești au metahirisit ca să omoare pre fiul împăratului (f. 1^r).

Ms. 3391: Spunere filosofului Sandipii care au scris pentru Chiris, împărat persilor, și pentru naștere fiului său și pentru dascalul său, Sândipa, și pentru 7 filosofi a împăratului și pentru o muiere a împăratului, **țiitoare**, cum au gătit maștehă-sa meșteșuguri drăcești cătră fiul împăratului. **Această** istorie au scos-o întâiu Masos persul cătră cei ce vor ceti ca să păzască și să le fie de folos (f. 52^r).

Ms. 1366: Istoriile filosofului Sindipa pentru Chiroș, împăratul persilor și pentru nașterea fiului său și pentru dascalul Sindipa și pentru a împăratului cei șapte filosofi și pentru o țiitoare a împăratului cu ce meșteșuguri drăcești au metahirisit ca să omoare pre fiul său (f. 2^r).

Ms. 3191: Spunere filosofului Sandipii, care au scris pentru Chiris, împărat persilor, și pentru naștere fiului său și pentru dascalul său, Sândipa, și pentru 7 filosofi a împăratului și pentru o muiere a împăratului, țiitoare, cum au gătit maștehă-sa meșteșuguri drăcești cătră fiul împăratului. Această istorie au scos-o întâiu Masos persul cătră cei ce vor ceti ca să păzască și să le fie de folos (f. 178^r).

Ms. 5556: Cuvânt întâi a Sandipei filosofului, ce au grăit pentru fiul împăratului. Cap întâi. Spunere filosofului Sandipie cari au scris pentru Cursu, împăratul persilor, și naștere fiului său și pentru dascalul lui, Sandipa, și pentru 7 filosofi a împăratului și pentru o muiere a împăratului, țiitoare, și pentru feciorul împăratului, meșteșuguri drăcești ce au găsit maștihă-sa (f. 14^r).

Conținutul părții rezumative din copiile grupelor B și C este, în linii generale, același: un autor anonim pers, al cărui nume apare ca Mosus, Mosul, Mosos, Masos, a compus o istorie sau o poveste a filosofului Sintipa, Sindipa sau Sandipa pentru împăratul Persiei Chir (Chiroș, Chiris, Cursu), pentru nașterea fiului împăratului, pentru cei șapte filosofi ai împăratului și pentru meșteșugurile femeii (țiitoarei, muierii) împăratului, pe care le-au pregătit să le facă fiului și împăratului.

Unica deosebire ce individualizează copiile din grupa B este faptul că ambele manuscrise conțin informația privind originea scrierii: *Ms. 824: Cuvântul întâi a lui Sandipii filosoful tălmăcit de pi limba sirinească pre limba elinească, iară acum, mai pre urmă, pe limba rumânească* (f. 1^r). *Ms. 3184: Cuvântul întâi a lui Sandipa filosoful di pe limba sirinească pre limba elinească, iară acum, mai pre urmă, pe limba rumânească* (f. 1^r). Informația este foarte prețioasă, întrucât face lumină în privința originii prototipului, grecesc, care a stat la baza variantei românești⁴.

Iată cum se înfățișează începutul romanului în manuscrisele din grupa A:

*Ms. 1436: Era un părat la Persiia, anume Chira, și avea 7 muieri. Și coconi nu avea. Și s-au rugat lui **Dumnedzău** să-i dea coconi. Și de multă rugă a împăratului i s-au ascultat ruga și au făcut un cocon făt,*

⁴ Ideea modelului grecesc este avansată de mai mulți cercetători români și străini. Vezi, în acest sens, trimiterile bibliografice în Georgescu, 1996, p. 232-233.

de care el creștea împărătește. Și au crescut în vârstă. Și având pohtă și dragoste împăratul să-l pedepsească **pre** fiul la învățătura **cărței**, deci găsi un **filosof dascal**... (f. 79^r).

Ms. 1432: Era un **împărat** la Persiia, anume Chira, și avea 7 muieri. Și coconi nu avea. Și s-au rugat lui **Dumnezeu** să-i dea coconi. Și de multă rugă a împăratului i s-au ascultat ruga și au făcut un cocon făt, de care el creștea împărătește. Și au crescut în vârstă. Și având pohtă și dragoste împăratul să-l **dea să să** pedepsească fiul **său** la învățătura **cărții**, deci găsi un **dascal filosof**... (f. 1^r).

Este în afara oricărui dubiu că scribul ultimului manuscris avea în față, atunci când copia, textul celui mai vechi manuscris românesc, eventual o copie de pe acesta, diferențele dintre cele două texte fiind minime: forma arhaică *părat* din ms. 1436 este înlocuit cu *împărat*, fonetismul *dz* dur din *Dumnedzău* este substituit prin *z* moale, *să-l pedepsească* este modificat în *să-l dea să să pedepsească*, *pre fiul* este schimbat în *fiul său*, *cărței* are forma *cărții*, iar îmbinarea *filosof dascal* apare cu topică inversă.

La fel de asemănătoare apar cele două texte ale manuscriselor din componența grupei B:

Ms. 824: Când împărăție Chir, împărat **Persie**, **acist** împărat fiind sterp, că nu-i făce împărăteasa niciun cucon, și să rugă lui Dumnezeu împăratul cu multă osârdie și cu toată inima în multă vreme. Iar după multă vreme și rugăciune ce făce împăratul i s-au ascultat ruga **de** la Dumnezeu și-i născu împărăteasa un cucon făt. Și să umplu de **bucurii** împăratul și-l crește cu multă pază împărătească. Și dacă să rădică mai **mare** cuconul, având poftă împăratul ca să-ș **înveță** pre fiul său întru învățăturile **cărții**, și i-au găsit dascal foarte înțelept... (f. 1^v).

Ms. 3184: Când împărăție Chir, împărat **Persiia**, **acest** împărat fiind sterp, că nu-i făce împărăteasa niciun cucon, și să rugă lui Dumnezeu împăratul cu multă osârdie și cu toată inima în multă vreme. Iar după multă vreme și rugăciune ce făce împăratul i s-au ascultat ruga la Dumnezeu și-i născu împărăteasa un cucon făt. Și să umplu de **bucurie** împăratul și-l crește cu multă pază împărătească. Și dacă să rădică mai **mari** cuconul, având poftă împăratul ca să-ș **învețe** pre fiul său întru învățăturile **cărți<i>**, și au găsit dascal foarte înțelept... (f. 1^v).

Similitudini evidente se constată și în cele două fragmente de sus, consemnându-se diferențe ca: *Sandipii* ~ *Sandipa*, *tălmăcită de pi* ~ *di pe*, *această* ~ *aceasta*, *Mosus* ~ *Mosul*, *împărat al* ~ *împăratul*, *ai* ~ *a*, *țietoare* ~ *țiitoare*, *vitregă* ~ *vitrigă*, *Persie* ~ *Persiia*, *acist* ~ *acest*, *de la* ~ *la*, *bucurii* ~ *bucurie*, *mare* ~ *mari*, *înveță* ~ *învețe*, *cărții* ~ *cărți<i>*, *i-au* ~ *au*.

Următoarele șase manuscrise ale grupei C conțin mai multe locuri comune, copiiștii intervenind cu modificări nesemnificative și imprimând textelor o fizionomie particulară, deosebită de cea a manuscriselor din primele două grupe.

Ms. 1364: *Împărățind persâi Chiros-Împărat, carele au fost avându 7 muieri, și cuconi nu făce nici cu una. Și să ruga cu jale și cu toată inima lui Dumnezeu ca să-i dea copii. Și de multă rugă ce făce împăratul i s-au ascultat ruga și făcu cu o fâmei un copil foarte iscusit, carele îl crește împărătește întru învățături și ca pe un pom iscusit îl cruța. Și rădicându-să voinicel, împăratul ave poftă și dragoste ca să-ș învețe copilul carte și învățături, găsitui-au pre înțelept și mare învățat dascal... (f. 35^v-36^r).*

Ms. 3388: *Împărățind pre persi Chiros, marele împărat, carele avea muieri șapte și coconi nu năștea. Pentru care făcând rugă cătră Dumnezeu cu multă osârdie, au auzit Dumnezeu ruga lui și să născu un făt, pre carele îl creștea împărătește, silindu-l întru învățături ca pre un pom iscusit. Deci făcându-se copilul de trei ani și având împăratul multă pohtă și dorire ca să-l învețe, i-au găsit prea înțelept dascal... (f. 1^r).*

Ms. 3391: *Împărățind perșii Chiris-Împărat, carele a fost având 7 muieri și cununie n-ave nici cu una. Și să ruga cu jăle și cu toată inima lui Dumnezeu ca s<ă>-i de copchii. Și de multă rugăciune împăratului i s-ascultă ruga și făcu o fâmeia un copil. Și-l crește ca pre un ficior de împărat. Și rădicându-să voinicel mare, împărat ave poftă și dragoste ca să-ș înveță copil carte; găsi un dascal înțelept și învățat... (f. 52^r).*

Ms. 1366: *Chiros, marele împărat, împărățind persii, carele avea mueari șapte, iar coconi nu năștea. Pentru care, făcând rugă cătră Dumnezeu și dând multă milosténie i să ascultă rugăciunea lui și i să născu un ficior parte bărbătească, pre carele îl creștea împărătește, silindu-l întru învățături ca pre un pom iscusit. Deci făcându-să copilul de trei ani și având împăratul multă pohtă și dragoste ca să-l învețe carte și înțelepciune, i-au găsit prea înțelept dascal... (f. 2^r).*

Ms. 3191: *Era un împărat la Persida carele avea șapte muieri și feciori nu făcea. Deci s-au rugat lui Dumnezeu să-i dea naștere de coconi. Care, după multă cerere, i-au dăruit Dumnezeu cocon. Și-l hrăniia împărătește și-l pedepsiia. Și ca un pom ales sporiia cu vârsta. Și fiindu voia împăratului ca să învețe pe fiu său, au găsit un dascăl foarte învățat... (f. 178^r-178^v).*

Ms. 5556: *Împărățind persei, adică Chiris-Împărat, care au fost având 7 muieri și nu ave nici cu una prunci. Și să ruga cu toată inima lui Dumnezeu ca să-i dei copii. Și de multă rugă ce făce împăratul i s-au*

ascultat și făcu o fimeia copil parte bărbătească foarte iscusit, carile îl creștea împărătește întru învățături și ca pre un pom iscusit îl cruța. Și făcându-se mărișor, împăratul ave poftă și dragoste ca doară va găsi un dascal foarte iscusit ca să înveță pre fiul său, găsit-au un pre înțelept și mare învățat dascal... (f. 14^r-14^v).

Să urmărim, în sfârșit, cum se încheie romanul în manuscrisele din cele trei grupe. Grupa A. **Ms. 1436:** ...Și capul cel dintăiu a celui ce nu e pedepsit și a omului celui (...). Om ca acela între fraț și priiatini în sfatul lor să să plece. Și al 2<-lea> cap au scris de filosofi, a unui care pe un om și ca acela om mare folos face a priitinului său. Al 3<-lea> cap, de omul cel **hiclean** ce știe multe și ca acela om ce nu știe niciodată să facă rău cătră aproapele său pre ascuns. Al 4<-lea> cap, pentru om ce clevește precum nu să cade pre alt om sau de boale, sau de alt rău ce va avea pre trup sau de-i grozav omul. Al 5<-lea> cap, de va face vreun judecători sau boiari sau împărat de va face leage și va așeza neauzind bine și adevărat. Al 6<-lea> cap, nu să cade nimănu să nădăjduiască pre om nebăgat în seamă. Al 7<-lea> cap, să învață de bărbat râvnitori să hrănească pre alți oameni buni, având bine și nevoind să ții să fii bogat și să aibă avuție și de a sa și de la părinții săi. Și omul, văzind așa rău, nu știe și i se face voia rea și să topeaște. Al 8<-lea> cap, să vază și zice: „Derept easte și să cade toț oamenii să fie cu dragoste și cu bună mulțamită și noi fără rău pentru bani”. Al 9<-lea> cap, să cade precum are un om să facă celuiia și el iar așa face altora. Al 10<-lea> cap, sfătuiască cu cel ce te sfătuiască și de a păgânului fapte realeși nedreptățile a săracilor să nu facă prieteșug niciodată cu aceiia, ca să nu facă nedereptate și ia omului cu năpaste și făcând rău toț să bucură. Conețul și sfârșitul a filosofului Sintipei cu fiul împăratului de Țara Persiei. (f. 121^v-121^v).

Ms. 1432: ...Al 3<-lea> cap, de omul cel **viclean** ce știe multe și ca acela ce nu știe niciodată să facă rău cătră aproapele său pre ascuns. Al 4<-lea> cap, pentru om ce clevește precum nu să cade pre alt om sau de boale sau de... (f. 41^v).

Deosebiriile dintre cele două texte se reduc la faptul că ms. 1432 începe enumerarea capetelor de la cifra trei, dar cu texte identice, doar **viclean** pentru **hiclean**, și că sfârșitul romanului lipsește, fila 42^r fiind, probabil, pierdută.

Grupa B. **Ms. 824:** ...Pentru însurare au întrebat oarecine **odată** pre un filosof, anume pre înțeleptul Săcund. Și zisă filosoful: „Însurându-să un om, **ce este** muiere lui”? Iar Săcund zisă: „Este întunecare bărbatului, furtună casii în tot ceasul, grijă și pagubă gânditoare în toate zilele,

vrăjmășie și nevoie, **războiu** de tot feliul, o jiganie care **de-a** purure **lăcuiește** cu dânsa, și-i leoaică **care** în tot ceasul să luptă cu tine și câte împodobită și mușcă **pe** furiș, **dobitoc** cu nărav **viclen**, muncă sufletului bărbatului nesfârșit. Amin! Să **știț** toț că așe au grăit și au răspunsu preînțeleptul Săcund filosoful și așe este **adevărat**. Sfârșitul **istorii**<i> lui Chir-Împărat și al **Sandipii** filosofului (f. 100^v-101^r).

Ms. 3184: ...Pentru însurare au întrebat oarecine pre un filosof, anume preînțeleptul Săcund. Și zisă filosoful: „Însurîndu-să un om, **ci esti** muiere lui? Iar Săcund zisă: „Este întunecare bărbatului, furtună casii în tot ceasul, grijă și pagubă gînditoare în toate zilele, vrăjmășie și nevoie, **război** de tot feliul, o jiganie care **de** purure **lăcuiești** cu dînsa, și-i leoaică **cari** în tot ceasul să luptă cu tine și câte împodobită și mușcă furiș, **dobitoacele** cu nărav **viclean**, muncă sufletului bărbatului nesfîrșit”. Să **știți** toț că așe au grăit și au răspunsu preînțeleptul Săcund filosoful și așe este **adivărat**. Sfârșitul **istoriei** lui Chir-Împărat și al **Sandipei** filosofului (f. 74^v).

Asemănarea celor două texte este neîndoielnică: diferențele evidențiate sunt de natură fonetică.

Privitor la sfârșitul de roman al manuscriselor din grupa C, textele din ms. 1364, ms. 3388, ms. 1366 și, parțial, textul din ms. 3191 (lipsește ultima filă) sunt oarecum identice cu textele ms. din grupa A, în primul rând cu textul ms. 1436, diferențele constând în soluții diferite de traducere și adaptări particulare. Excepție face textul din ms. 3391, care conține precizarea că „scrisu-s-au și capetele filosofii și a minții și a dascălii și multe învățături...” (f. 98^v), fără însă a le înșira. În fine, ms. 5556 are lipsă filele ce încheie romanul.

Pentru comparație, dăm doar textul cuprins în partea finală a **ms. 3388**:

Și capul cel dintăiu arată pentru bărbatul cel nepedepsit și neînvățat, că unul ca acesta între frați și prieteni răzvrătire adună. Al 2<-lea> cap au scris pentru oarecare filosof ce învăța pre un om, care om mult bine au făcut prietenului său. Al 3<-lea> cap, pentru turburarea bărbatului celui zavisnic, viclean și rău, că unul ca acesta pururea atâta vicleșug cătră cei de aproape ai lui. Al 4<-lea> cap, pentru un om defăimat fără de cale de alți oameni carele au pentru vreo căzătură în boala pricazului, au pentru prepusul oamenilor pre sine aducând spre grozăvii. Iar al 5<-lea> cap, pentru fieștecare judecătoriu, au împărat, au boieriu ce va să dea răspunsu la fieștece lucru mai nainte până a nu învăța leagea bine și a întreba pentru tot lucru să afle adevărul. Al 6<-lea> cap, nu trebuie nimene să nădăjduiască întru un om nebun nicidecum. Al 7<-lea> cap

.....
învață pentru omul ce să rătăcească și răhnește pre toți oamenii, cei ce vede că se chivernisesc și să țin bine și-i vede că s-au cinstit mai nainte decât el și să îmbogățesc, că și de la părinții lor au moștenit, iar omul, văzind pre dânșii, răhnească și să vestezească și-i pare rău că nu le poate strica nimica. Al 8<-lea> cap învață și zice: „Să cade și să cuvine la tot omul să iubească pre aproapele său și să nu pohtească a face răsplătire răului”. Al 9<-lea> cap, să cade fieștecă om să meargă la alții, cum și alții la dânșul. Iar al 10<-lea> cap sfătuiască lucrurile și faptele păgânilor și obiceiul cel rău și asuprelele săracilor să nu le pohtești nicidecum, nici jafuri și apucături să nu faci că văzind vrăjmașul să bucură. Sfârșitul istoriilor Sindipei. (f. 60^r-60^v).

Concluziile ce se desprind din analiza comparată a celor 10 copii manuscrise se reduc la următoarele:

1. Toate copiile românești selectate pentru colacionare descind dintr-un singur text⁵.

2. Este de presupus că originalul după care s-a făcut traducerea pare a fi de origine greacă, așa cum consemnează doar ms. 824 și 3184 din grupa B, sau unul slav⁶.

3. Textele manuscriselor cercetate, în funcție de titlul, rezumatul și începutul romanului, pot fi repartizate în trei grupe: grupa A (ms. 1436 și ms. 1432), grupa B (ms. 824 și ms. 3184), grupa C (ms. 1364, ms. 3388, ms. 3391, ms. 1366, ms. 3191 și ms. 5556).

4. În privința sfârșitului de roman, textul ms. 824 și cel al ms. 3184 din grupa B merg mână în mână, deosebindu-se esențial de textul tuturor manuscriselor din grupa A și grupa C.

5. Textele (unele) manuscriselor din grupa C urmează, cu deosebiri de natură lingvistică și de conținut, pe cele aparținând grupei A, îndeosebi textul ms. 1436.

Referințe bibliografice:

1. *Cărțile populare în literatura românească*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion C. Chițimia și Dan Simonescu, vol. I, sub îngrijirea științifică a lui I. C. Chițimia. București, 1963.

⁵ „La baza tuturor versiunilor românești existente stă un original comun” (Georgescu, 1996, p. 236).

⁶ Magdalena Georgescu nu exclude nici „ipoteza utilizării unui izvor slav în operațiunea de traducere a *Sindipei* în limba română” (*Ibidem*, p. 234).

2. Georgescu, Magdalena. *Sindipa*. Text stabilit, studiu lingvistic și filologic, glosar de ~, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, I. București, 1996, p. 197-320.

3. Moraru, Mihai, Velculescu, Cătălina. *Bibliografia analitică a cărților populare laice*, partea I, sub îngrijirea științifică a lui I. C. Chițimia. București, 1976.

4. Verebceanu, Galaction. *Un manuscris al Sindipei de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Text*, în „Philologia”, 2017, nr. 1-2, p. 35-55, nr. 3-4, p. 67-89, nr. 5-6, p. 113-130.

Izvoare

1. *Cuvânt și pocitaniia filosofului Sintipa cu împăratul de țara Persie, anume Chira* (ms. rom. 1436, Biblioteca Academiei Române, 1703, f. 79^r-121^v).

2. *Sandipa* (ms. rom. 1364, Biblioteca Academiei Române, 1784, f. 35^r-172^v).

3. *Istorie Sindipii* (ms. rom. 3388, Biblioteca Academiei Române, 1784, f. 1^r-60^v).

4. *Pilde filosofești a das<ca>lui Sindipii* (ms. rom. 3391, Biblioteca Academiei Române, f. 52^r-78^v).

5. *Sandipa, adică poveste lui Chir-Împărat* (ms. rom. 824, Biblioteca de Stat a Rusiei, Moscova), 1798, f. 1^r-101^r).

6. *Istoriile filosofului Sindipa* (ms. rom. 1366, Biblioteca Academiei Române, sf. sec. 18, f. 1^r-59^v).

7. *Istoria Sindipii filosoful* (ms. rom. 3191, Biblioteca Academiei Române, sf. sec. 18, f. 178^r-230^v).

8. *Cuvânt și pocitaniia filosofului Sintipa cu împăratul de la țara Persiei, anume Chira* (ms. rom. 1432, Biblioteca Academiei Române, înc. sec. 19, f. 1^r-41^v).

9. *Sandipa* (ms. rom. 5556, Biblioteca Academiei Române, înc. sec. 19, f. 14^r-52^v).

10. *Sandipa, adică poveste lui Chir-Împărat* (ms. rom. 3184, Biblioteca Academiei Române, 1805, f. 1^r-74^v).